

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

Сергієнко В. В.

Пешкова А. С.

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Навчальний посібник

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2016**

УДК 351.863 (477)(075)

ББК 65.9-98я7

С-32

Рецензенти: д-р юрид. наук, професор, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ *О. М. Головка*; канд. юрид. наук, доцент кафедри туризму та соціальних наук Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ *М. М. Топоркова*; канд. юрид. наук, доцент кафедри економічної теорії та права Харківського національного автомобільно-дорожнього університету *Л. В. Єрофєєнко*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 29.02.2016 р.

Сергієнко В. В.

С-32 Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні : навчальний посібник / В. В. Сергієнко, А. С. Пешкова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 140 с.

ISBN 978-966-676-631-4

Розглянуто сутність і складові економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарської діяльності. Викладено основи правового регулювання комерційної таємниці у вітчизняному законодавстві та способи її збереження. Наведено заходи щодо забезпечення безпеки суб'єкта господарювання та його комерційної таємниці, а також технічні засоби захисту.

Рекомендовано для студентів спеціальності "Управління фінансово-економічною безпекою", фахівців із фінансово-економічної безпеки, керівників підприємств, установ і організацій.

УДК 351.863 (477)(075)

ББК 65.9-98я7

© В. В. Сергієнко, А. С. Пешкова, 2016

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2016

ISBN 978-966-676-631-4

Зміст

Умовні позначення	6
Вступ.....	7
1. Поняття економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	9
1.1. Предмет, об'єкт і суб'єкти економічної безпеки.....	9
1.2. Економічна безпека держави	11
1.3. Економічна безпека регіону.....	14
1.4. Поняття економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	15
Питання для самостійного опрацювання	18
Контрольні запитання для самодіагностики.....	18
Питання для дискусій	19
Практичне завдання	19
2. Аналіз чинних нормативно-правових актів щодо забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання	20
2.1. Нормативно-правові акти у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.....	20
2.2. Нормативне регулювання діяльності персоналу щодо збереження майна суб'єктів господарювання	22
2.3. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної безпеки на підприємстві	27
Питання для самостійного опрацювання	34
Контрольні запитання для самодіагностики.....	34
Питання для дискусій	35
Практичне завдання	35
3. Система заходів захисту економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності	36
3.1. Система заходів забезпечення безпеки суб'єкта господарювання	36
3.2. Організація захисту об'єктів суб'єкта господарювання	39
3.3. Технічні засоби забезпечення економічного захисту суб'єкта господарювання	41
Питання для самостійного опрацювання	43
Контрольні запитання для самодіагностики.....	43

Питання для дискусій	43
Практичне завдання	44
4. Недобросовісна конкуренція і захист комерційної таємниці суб'єктів господарської діяльності.....	45
4.1. Поняття недобросовісної конкуренції і способи викрадення таємниць підприємства.....	45
4.2. Поняття та ознаки комерційної таємниці	49
4.3. Захист комерційної таємниці суб'єктів господарської діяльності	56
4.4. Відповідальність за розголошення комерційної таємниці	63
Питання для самостійного опрацювання	67
Контрольні запитання для самодіагностики	67
Питання для дискусій	67
Практичне завдання	68
5. Діяльність державних органів щодо забезпечення економічної безпеки та протидії злочинам у сфері економіки	69
5.1. Загальні положення діяльності державних правоохоронних органів щодо забезпечення економічної безпеки	69
5.2. Правове регулювання здійснення перевірок суб'єктів господарської діяльності	73
Питання для самостійного опрацювання	83
Контрольні запитання для самодіагностики	83
Питання для дискусій	83
Практичне завдання	84
6. Недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності, їх роль і участь у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання	85
6.1. Основні поняття і сутність діяльності недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності	85
6.2. Основні напрями діяльності служб безпеки юридичних осіб і приватних суб'єктів охоронної діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств.....	88
Питання для самостійного опрацювання	91
Контрольні запитання для самодіагностики	91
Питання для дискусій	91
Практичне завдання	92

7. Безпека суб'єкта господарської діяльності в інтелектуальній і кадровій сферах.....	93
7.1. Інтелектуальна складова системи економічної безпеки суб'єктів господарювання	93
7.2. Кадри як внутрішня загроза безпеці суб'єкта господарювання	94
7.3. Етапи і процедури відбору персоналу суб'єкта господарювання	97
Питання для самостійного опрацювання	102
Контрольні запитання для самодіагностики	102
Питання для дискусій	102
Практичне завдання	103
Розділ 8. Економічні злочини: виявлення, попередження, розслідування.....	104
8.1. Поняття та характеристика економічних злочинів і правопорушень.....	104
8.2. Основи попередження економічних злочинів.....	107
Питання для самостійного опрацювання	111
Контрольні запитання для самодіагностики	111
Питання для дискусій	112
Практичне завдання	112
9. Організація економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності .	113
9.1. Служба економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, її права та обов'язки.....	113
9.2. Структура служби безпеки суб'єкта господарської діяльності: особливості управління її діяльністю та забезпечення працівниками.....	117
9.3. Процедура створення і ліквідації служби безпеки суб'єкта господарської діяльності	120
Питання для самостійного опрацювання	123
Контрольні запитання для самодіагностики	123
Питання для дискусій	123
Практичне завдання	123
Використана література	124
Додатки.....	133

Умовні позначення

ВВР України – Відомості Верховної Ради України

ВР України – Верховна Рада України

ВС України – Верховний Суд України

ГК України – Господарський кодекс України

ЗУ – Закон України

КЗпП України – Кодекс законів про працю

КК України – Кримінальний кодекс України

КМ України – Кабінет Міністрів України

КТ – комерційна таємниця

КУпАП України – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ОВ України – Офіційний вісник України

СГД – суб'єкт господарської діяльності

ЦК України – Цивільний кодекс України

Вступ

Однією із найбільш актуальних проблем сучасності прийнято вважати проблему забезпечення економічної безпеки як особистості, так і держави. Ситуація, що склалася в Україні та світі, спричинила низку непередбачуваних загроз і небезпек економічним відносинам, що існують в Україні та за її межами, а також безліч небезпек для суб'єктів господарювання, які ще не мають відповідного досвіду. Окрім того, ситуація погіршується за рахунок криміналізації бізнесу, розкрадання, шахрайства, корупції, фальсифікації тощо. Отже, є неодмінно важливою необхідність створення підґрунтя функціонування недержавних об'єктів забезпечення безпеки господарської діяльності, що вміщує комплекс техніко-технологічних, організаційно-правових, адміністративних, виховних, фінансових і спеціальних заходів, спрямованих на виявлення, попередження і припинення загроз стабільності функціонування та розвитку суб'єкта господарювання.

У навчальному посібнику досліджено різноманітні загрози господарській діяльності та запропоновано систему заходів щодо протидії їм, а також проаналізовано чинні нормативно-правові акти щодо забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Оскільки загрози часто надходять від конкурентів, то значну увагу в даному навчальному посібнику приділено дослідженню форм недобросовісної конкуренції та захисту комерційної таємниці суб'єктів господарської діяльності.

Метою викладання навчальної дисципліни "Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні" є формування у студентів компетентностей щодо системи знань із теоретичних основ, методичних підходів і практичних навичок щодо принципів, прийомів і способів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні.

Завданнями навчальної дисципліни "Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні" є: розширення кола теоретичних знань студентів у сфері правового забезпечення економічної безпеки підприємств; самостійне застосування студентами положень законодавства в галузі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання; аналіз змісту нових правових актів; виявлення недоліків у законодавстві, що регулює відносини, які виникають у сфері забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності.

У результаті засвоєння матеріалу навчальної дисципліни студенти повинні знати: основні нормативно-правові акти, що регулюють відносини в області забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання; основні заходи правового регулювання забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання; основні функціональні обов'язки персоналу установи, організації; законодавчі та нормативні акти, що регламентують трудові та соціальні відносини; організацію правового регулювання внутрішнього трудового розпорядку.

Уміння, якими будуть володіти студенти після опанування навчальної дисципліни "Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні": тлумачити й застосовувати закони та інші нормативні правові акти, що регулюють відносини в області забезпечення економічної безпеки підприємств, установ, організацій; розробляти документи в досліджуваній сфері; розробляти документи, що визначають повноваження структурних підрозділів щодо забезпечення економічної безпеки.

Після вивчення навчальної дисципліни студенти матимуть навички роботи з інформаційними правовими системами, що існують в електронному вигляді.

Комплекс **компетентностей**, якими повинні володіти студенти після вивчення дисципліни:

1) застосовування нормативно-правових актів у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності;

2) обґрунтування вибору системи заходів захисту суб'єктів господарської діяльності;

3) здійснення обґрунтованого вибору нормативно-правових актів із метою вирішення практичних питань щодо захисту економічної конкуренції у професійній діяльності;

4) формування сценаріїв щодо поведінки посадових осіб суб'єкта господарювання та його працівників під час проведення перевірки;

5) визначення підстав та видів відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту комерційної таємниці;

Навчальний посібник може бути корисним студентам економічних спеціальностей, менеджерам, керівникам підприємств, фахівцям із фінансово-економічної безпеки підприємства.

1. Поняття економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

1.1. Предмет, об'єкт і суб'єкти економічної безпеки

Перед Україною на даний час постає завдання інтегрування у світову економіку та водночас забезпечення внутрішньої економічної інтеграції, захисту внутрішнього ринку, національного виробника і національних інтересів. У цьому разі слід ураховувати, що світова економіка і далі залишається ареною зіткнення інтересів різних країн. Тому в Україні існує необхідність створення власної системи економічної безпеки, що має на меті забезпечення захисту вітчизняного виробника, національної економіки та її конкурентоспроможності, ефективної взаємодії з міжнародними економічними та фінансовими структурами. Її створення дасть можливість уникнути потенційних руйнівних наслідків швидкого відкриття зовнішнього доступу до національної економіки.

Поняття економічної безпеки майже не досліджувалося українськими науковцями, хоча є досить поширеним, його давно використовують у практичній діяльності західних країн. Значний внесок у дослідження економічної безпеки суб'єкта господарювання зробили відомі вчені-економісти: Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко, В. Тамбовцев, Р. Дацків, І. Л. Плетникова, В. Шликов, А. В. Кірієнко [32; с. 7], а також правознавці В. Л. Ортинський, О. Є. Користін, В. В. Назаров та ін.

Концепцією економічної безпеки, затвердженою Кабінетом Міністрів України у серпні 1996 року, закріплено визначення економічної безпеки як стану економіки, суспільства та інститутів державної влади, за якого забезпечують реалізацію та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх і зовнішніх процесів [91]. У вітчизняній науковій літературі можна віднайти й інші підходи до визначення економічної безпеки. Деякі вчені визначають її як *загальнонаціональний комплекс заходів*, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [12, с. 8]. Інші дослідники вважають, що економічна безпека є *системою забезпечення стійкості національної економіки*, що

зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози [89]. Також можна зустріти думку, що економічна безпека – це *стан і здатність економічної системи* протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку [94]. Погоджуючись з останньою точною зору, варто зазначити, що **економічна безпека** – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, країни, світової спільноти від загроз. А забезпечують економічну безпеку загальнонаціональним комплексом заходів, що спрямовані на постійний розвиток держави та протидію різноманітним загрозам.

Економічна безпека є складною багатогранною економічною категорією, що має досить непросту структуру. Прийнято виокремлювати такі її найважливіші елементи: економічну незалежність, стійкість і незалежність національної економіки, здатність до саморозвитку і прогресу.

Об'єктами економічної безпеки є держава та окремі території, сім'ї, окремі громадяни, суспільство. Також до об'єктів належить економічна система загалом і її різні складові: виробничі й невиробничі фонди, природні багатства, нерухомість, фінансові ресурси, господарські структури тощо.

У той же час держава є не лише об'єктом, а й суб'єктом економічної безпеки, що реалізує свої функції у цій сфері через систему органів влади. Цей висновок випливає зі змісту ст. 17 Конституції України, в якій зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього українського народу [19].

Отже, **суб'єктами економічної безпеки** є держава та її інститути (міністерства, відомства, органи, біржі, фонди і страхові компанії), а також підприємства, установи й організації як державного, так і приватного сектору економіки, споживачі.

Слід зауважити, що громадяни та їх об'єднання також можуть брати участь у підтриманні економічної безпеки. Ця можливість передбачена зазначеною ст. 17 Конституції України. А відтак – такі дії громадян держава повинна заохочувати.

Економічній безпеці притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль усієї нації, що проявляється через дії всіх гілок влади на всіх рівнях (від всеукраїнського до місцевого), наявних у державі сил і засобів, об'єднань громадян та окремих осіб [19].

Предметом державної діяльності у сфері економічної безпеки є:

- моніторинг і визначення чинників, які можуть підірвати стійкість соціально-економічної системи держави у короткостроковій та довгостроковій перспективі;
- розроблення економічної політики та інституціональних перетворень, що зможуть усунути або пом'якшити шкідливий вплив зазначених чинників і загроз у рамках єдиної програми економічних реформ.

Політика економічної безпеки повинна ґрунтуватися на певних принципах, які створюють правову і політичну базу для оцінювання загроз, формування стратегії економічної безпеки та економічних інтересів. Серед **основних принципів забезпечення економічної безпеки** України слід виокремити такі:

- принцип верховенства закону на всіх етапах;
- принцип адекватності та своєчасності заходів, що пов'язані із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;
- принцип дотримання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;
- принцип пріоритету мирних (договірних) заходів у вирішенні зовнішніх і внутрішніх конфліктів економічного характеру.

Економічна безпека має певні рівні: міжнародний, національний, рівень певного суб'єкта господарської діяльності, особистості.

1.2. Економічна безпека держави

На підставі наведених ознак економічної безпеки та аналізу різних підходів щодо трактування позицій, видається можливим сформувати визначення **економічної безпеки держави** як стану захищеності економічних інтересів держави від різноманітних загроз (такі складові, як інституційно-правова, соціально-економічна, фінансова, інформаційна, техніко-технологічна, інтелектуально-кадрова, силова та екологічна діяльність знаходяться у стані захищеності, відсутності загроз і небезпеки).

Економіка є гарантом політичної та економічної незалежності держави. Існує залежність між рівнем розвитку економіки держави і ступенем її незалежності від міжнародних ринків та впливу економіки інших держав. Серед основних *складових економічної безпеки держави* виокремлюють:

1. Наявність власних управлінських кадрів на всіх рівнях управління.
2. Економічно обґрунтована бюджетно-фінансова політика держави.

3. Наявність розвинутої економічної інфраструктури: суб'єктів господарювання – вільних підприємців, фермерів, малих, середніх та великих підприємств; банківської мережі; страхових, інвестиційних та інших фондів; товарних бірж і інших організацій та посередників, які функціонують на ринках.

4. Внутрішні інвестиції.

5. Мобілізаційна підготовка економіки, території та комунікацій. Першочергове значення тут мають стратегічні матеріали і товари, необхідні для національної оборони.

6. Державні резерви.

7. Система стандартизації. У розвинутих країнах стандартизація ефективно входить до загальних механізмів господарювання і регулювання економіки. Невідповідність національних стандартів міжнародним вимогам знижує інтеграційні та економічні можливості країни.

8. Правовий захист суб'єктів господарської діяльності країни. Цей факт прямо впливає на економічну безпеку регіонів, підприємництва в цілому та підприємців зокрема [12, с. 13].

У економічній системі країни вчені виокремлюють певні блоки проблем, що дозволяють розкрити зміст економічної безпеки. Наприклад, на думку О. Є. Користіна, існують такі найважливіші блоки проблем:

- Проблеми, пов'язані зі збереженням і підтриманням народногосподарського комплексу країни.

- Проблеми, пов'язані з підтриманням функціонування економіки у надзвичайних ситуаціях: аварії на важливих об'єктах, землетруси, паводки, буревії тощо.

- Проблеми, пов'язані з перетворенням відносин власності.

- Економічні проблеми взаємодії із зовнішнім світом.

На думку О. Є. Користіна, на сьогодні реальну загрозу для України становлять не зовнішні чинники, а розпад економічної системи країни. За сучасних умов аналіз внутрішніх чинників і розроблення конкретних ефективних заходів щодо запобігання внутрішнім загрозам найбільш актуальні та значущі [89]. На погляд авторів, неможливо повністю погодитись з твердженням ученого щодо останнього блоку проблем, оскільки на даний час не можна констатувати, що реальну небезпеку для України становлять лише внутрішні загрози, спостерігається й порушення територіальної цілісності країни та державного суверенітету іншими країнами, відбувається диктування умов і правил поведінки, примушення до дій, що при-

зводять до погіршення економічних показників у країні. Отже, не менш актуальним є запобігання та протидія зовнішнім загрозам країни, оскільки вони теж становлять реальну небезпеку.

На підставі зазначених блоків проблем можна виокремити загрози для економічної безпеки України. *Загрозами економічній безпеці України* слід уважати явні або потенційні дії, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи. Вони можуть бути класифіковані за різними критеріями (за місцем виникнення, за ступенем небезпеки, за можливістю здійснення, за масштабами здійснення, за тривалістю дії, за сферою спрямування, за ставленням до них, за характером спрямування).

У результаті проведеного аналізу сучасного стану економічної безпеки було сформульовано комплекс реальних і потенційних **зовнішніх загроз економічній безпеці України**:

1. Ведення проти України прихованої економічної та інформаційної війни.
2. Залежність реформ економіки України від іноземних кредитів та інших позик.
3. Зростання заборгованості країни, нераціональне використання наданих кредитів.
4. Відтік за кордон трудових та інтелектуальних ресурсів.
5. Витіснення України з частини зовнішніх ринків збуту, зокрема в країнах СНД і Східній Європі.
6. Залежність України від імпорту багатьох видів продукції стратегічного характеру з країн СНД, відсутність географічної збалансованості процесів експорту та імпорту та інші загрози.

Серед **внутрішніх загроз** слід зазначити:

1. Високий рівень інфляції та дефіцит державного бюджету.
2. Установлення непомірно високих податків, що призводить до приховування дійсних даних.
3. Вивезення капіталу за межі країни.
4. Застарілі технології у більшості галузей виробництва.
5. Недосконалість національного законодавства, пов'язаного з управлінням економічними процесами.
6. Непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ.

7. Корупція в управлінських структурах і зростання кількості економічних злочинів.
8. Штучність курсу національної грошової одиниці.
9. Зниження вартості підприємств, що приватизуються, інші зловживання під час здійснення приватизаційних процесів.
10. Низький рівень заробітної плати, безробіття та відсутність мотивації до праці, зростання бідності та інші.

1.3. Економічна безпека регіону

Економічною безпекою регіону слід уважати здатність місцевої (регіональної) влади забезпечити стабільність, конкурентоспроможність та поступальність розвитку економіки певної території, що органічно інтегрована в економіку країни як відносно самостійна структура. Регіональними інтересами є забезпечення і підтримка гідного рівня життя населення регіону, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтегрованість у фінансову систему країни. В основі економічної безпеки регіону як категорії відображаються регіональні інтереси і необхідність їхнього захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз під час дотримання балансу із загальнонаціональними інтересами.

Категорію економічної безпеки регіону можна розподілити на такі складові: фінансова, інвестиційна, енергетична, інноваційна та соціальна безпеки. Залежить вона від виробничого потенціалу регіону, його ресурсів, інвестиційного забезпечення, ступеня економічної свободи регіонів у державі, бюджетно-фінансової політики, рівня розвитку ринкової інфраструктури та ін.

Серед **загроз економічній безпеці регіону** можна виокремити такі:

1. Недосконала бюджетна та фінансова політики.
2. Недостатній розвиток економічної інфраструктури.
3. Наявність нерегульованих нормативно-правовими актами питань щодо прав та обов'язків регіонів. Недосконалість або відсутність правової бази стає причиною конфліктних ситуацій (наприклад, між Англією та Північною Ірландією, Росією та Чечнею, Україною та Донецькою, Луганською областями, Кримською Автономією тощо).
4. Незадовільна підготовка та розподіл управлінських кадрів.

5. Низький рівень правосвідомості та правової культури мешканців регіонів, відсутність роботи з населенням щодо тлумачення сутності економічних реформ.

Для подолання низки загроз і для економічного розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, появи місцевої ініціативної еліти, підвищення життєвого рівня населення дослідники вважають за необхідне надання регіонам більшої самостійності [12, с. 15]. Децентралізація на даний час є пріоритетним напрямом України, оскільки, як показав досвід країн Центральної та Східної Європи, вона створює економічну зацікавленість громад у розвитку нових виробництв, підтримці бізнесу тощо. Для успішного проведення реформи, що передбачає децентралізацію, передачу в місцеві бюджети частки загальнонаціональних податків, важливо підготувати кадри управлінців, що розуміють завдання економічного розвитку і здатні вирішувати їх.

1.4. Поняття економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

Одним із елементів економічної безпеки держави, як було зазначено раніше, є наявність розвинутої економічної інфраструктури: суб'єктів господарювання – підприємців, фермерів, малих, середніх і великих підприємств та ін. Суб'єкти господарської діяльності (далі – СГД) всіх форм власності посідають важливе місце в економіці країни, є гарантами стабільності цивільного суспільства та економічної безпеки держави. Вони впливають на країну, беруть участь у розвитку сучасних технологій, створенні робочих місць, розширенні експорту, збільшенні податкових надходжень до бюджету. Згідно зі ст. 55 Господарського кодексу України (далі – ГК України) **суб'єктами господарювання** (або СГД) визнають учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, окрім випадків, передбачених законодавством. СГД є:

1) *господарські організації* – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), державні, комунальні

та інші підприємства, створені відповідно до ГК і ЦК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) *громадяни України, іноземці та особи без громадянства*, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як *підприємці*. Під господарською діяльністю у ГК України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, що спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Її здійснюють для досягнення економічних і соціальних результатів, може бути некомерційною (без мети одержання прибутку) та комерційною (з метою одержання прибутку). Останню ще називають підприємництвом, а суб'єктів підприємництва – підприємцями [6].

Під **економічною безпекою СГД** розуміють стан його стабільної діяльності, за якого забезпечується захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, досягається мета діяльності підприємства у вигляді отримання прибутку. У цьому разі **загрозами для економічної безпеки СГД** можуть бути дії дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних чинників, що пов'язані з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації. Їх можна класифікувати за різними критеріями. Так, у науковій літературі можна зустріти таку класифікацію загроз економічній безпеці СГД:

- за місцем виникнення: внутрішні; зовнішні;
- за природою виникнення: політичні; кримінальні; конкурентні; контрагентні;
- за ймовірністю виникнення: явні; приховані;
- за наслідками: загальні; локальні;
- за відношенням до людської діяльності: об'єктивні (зумовлені стихійними природними явищами: землетруси, повені тощо); суб'єктивні (зумовлені діяльністю людини);
- за об'єктами посягань: інформація; матеріальні і нематеріальні активи; персонал; ділова репутація;
- за можливістю прогнозування: прогнозовані; непрогнозовані;
- за ймовірністю настання: катастрофічні; значні; незначні;
- за сферами виникнення: економічні; фізичні; психологічно-інформаційні [94]. Отже, чинники, що впливають на рівень безпеки підприємств

можуть бути внутрішніми і зовнішніми, економічними та неекономічними, об'єктивними і суб'єктивними [89].

Найпоширенішою класифікацією загроз у науці є класифікація за сферою або місцем виникнення. За цим критерієм їх розподіляють на внутрішні та зовнішні. **Зовнішні небезпеки** виникають за межами СГД, до них належать:

1. Несприятливі зміни політичної ситуації та економічна політика в країні.

2. Зміни в законодавстві, що впливають на умови господарської діяльності (зміна податкового, господарського законодавства, відносин власності, договірного права тощо), введення нормативно-правових актів, які гальмують підприємницьку діяльність, припиняють або роблять її неможливою.

3. Макроекономічні потрясіння, кризові явища в економіці.

4. Протиправні дії кримінальних структур і злочини.

5. Антиконтурентні дії або недобросовісна конкуренція.

6. Нерозвиненість інфраструктури ринку.

7. Обмеження можливостей економічного зростання з боку держави та корупція в органах державної влади.

8. Надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, стихійні лиха тощо.

Із метою захисту підприємства слід перш за все, визначити (спрогнозувати) найбільш небезпечні ймовірні загрози та виробити систему заходів щодо запобігання, виявлення чи ослаблення їх впливу.

Внутрішні загрози СГД пов'язані з його господарською діяльністю та діяльністю його персоналу. До них можна зарахувати:

1. Промислове та комерційне шпигунство.

2. Протиправні дії працівників, неправильний підбір кадрів та оцінювання їх кваліфікації, їх низька компетентність, відтік кваліфікованих кадрів.

3. Недостатня захищеність об'єктів права інтелектуальної власності.

4. Вибір ненадійних контрагентів та інвесторів.

5. Надзвичайні ситуації техногенного характеру.

6. Низький освітній рівень керівників або їх залежність від кримінального світу, незадовільна організація управління СГД та ін.

Отже, як можна спостерігати, безпека суб'єкта залежить від різних чинників. Шкоду інтересам підприємця може бути нанесено у результаті протиправних дій злочинців і конкурентів, кризових явищ в економіці,

непередбачених змін кон'юнктури ринку, стихійного лиха, управлінської некомпетентності, соціального напруження тощо. Тому ефективна безпека господарської діяльності забезпечується за такими *напрямами*:

- захист від порушень закону суб'єктами господарювання;
- захист від злочинних посягань;
- захист від недобросовісної конкуренції;
- захист від протиправних дій власних працівників.

Об'єктом безпеки СГД є все те, на що спрямовані зусилля щодо забезпечення безпеки. До об'єктів, предметів, що підлягають захисту від потенційних загроз і протиправних посягань, належать:

- 1) персонал суб'єкта господарювання, його керівники, власники, акціонери, структурні підрозділи тощо;
- 2) матеріальні та фінансові активи;
- 3) інформація, що становить службову і комерційну таємницю, інша конфіденційна інформація на різноманітних носіях;
- 4) різноманітні види фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Отже, об'єктом безпеки економічної СГД є вся система її повноцінного функціонування. Уразивши хоча б один із об'єктів безпеки підприємства, остання зазнає відповідного впливу на окрему ділянку фірми, що може спричинити небезпеку або загрозу втрати балансу рівноваги виробничо-господарського механізму підприємства. Кожне підприємство (суб'єкт господарювання) має як загальний об'єкт безпеки, так і специфічний, через особливості її діяльності [89]. Організація забезпечення безпеки зазначених об'єктів покладена на суб'єктів безпеки підприємства, а саме відповідних осіб, служби, підрозділи, відомства, органи та установи.

Питання для самостійного опрацювання

1. Що таке рейдерство і чи є воно загрозою економічній безпеці суб'єкта господарювання?
2. Які складові системи економічної безпеки ви знаєте?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. На яких рівнях розглядають економічну безпеку?
2. Що розуміють під загрозами економічній безпеці?
3. Охарактеризуйте внутрішню структуру економічної безпеки.

Питання для дискусії

1. Які проблеми першочергово необхідно вирішити для забезпечення економічної безпеки України?
2. Що передбачає стратегія економічної безпеки?
3. Поясніть термін "державно-правовий захист економічної діяльності" та розкрийте його зміст.

Практичне завдання

Директором фірми "Олімп" було доручено відділу кадрів здійснити підбір персоналу для забезпечення безпеки внутрішньої службою підприємства, для чого начальником служби безпеки було висунуто три вимоги: 1) наявність вищої освіти; 2) володіння комп'ютером; 3) наявність зареєстрованої травматичної зброї. Під час вивчення поданої заяви центр зайнятості звернувся з вимогою до керівника підприємства, вказуючи на порушення законодавства в частині вимог, що висуваються до претендентів, а саме наявність вищої освіти та зброї, мотивуючи це тим, що у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників висунуто інші вимоги до таких фахівців.

1. Чи правомірні вимоги відділу кадрів підприємства до кандидатів?
2. Чи законні вимоги про вищу освіту та наявність зареєстрованої травматичної зброї? Дайте аргументовану відповідь.

2. Аналіз чинних нормативно-правових актів щодо забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

2.1. Нормативно-правові акти у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Регулювання відносин у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, порядку його діяльності та захисту в Україні здійснюється такою *системою нормативно-правових актів*, до якої належать:

1) *Конституція України*;

2) *чинні міжнародні договори*, ратифіковані Верховною Радою України відповідно до ст. 9 Конституції України і які стали частиною національного законодавства;

3) *закони України*: ГК України, ЦК України, Кодекс законів про працю, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Податковий кодекс України; "Про охорону праці", "Про основи національної безпеки України", "Про Національну поліцію", "Про державну службу", "Про Службу безпеки України", "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні", "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про страхування", "Про прокуратуру", "Про захист прав споживачів" та ін.;

4) *підзаконні нормативно-правові акти*: Постанови Верховної Ради України; Укази Президента України, Декрети та Постанови КМ України, Накази та інші акти міністерств, відомств та інших центральних органів виконавчої влади; рішення органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади; накази, що видаються керівниками підприємств, установ і організацій; колективні договори. Наприклад, Постанова КМ України "Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності", "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці", положення Національного банку України та інші нормативно-правові акти.

Варто розглянути ці та інші нормативно-правові акти детальніше.

Правовим підґрунтям для забезпечення безпеки людини та суб'єкта господарювання в Україні є **Конституція України**. Згідно з положеннями Конституції України людина, її життя та здоров'я честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; кожен має

право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами, а також має право на правову допомогу [19]. Виходячи з того, що Конституція України є основним законом держави, норми якої є нормами прямої дії, людина може звернутися до суду для захисту порушених прав і свобод, посилаючись на її положення. Отже, Конституція України є першим нормативно-правовим актом в ієрархії законодавства, що регулює відносини із забезпечення безпеки.

Важливими нормативно-правовими актами в системі актів щодо забезпечення економічної безпеки є **закони**, що розподіляються на кодифіковані та некодифіковані. ГК України, ЦК України, КЗпП України встановлюють основи здійснення господарської діяльності в Україні, правовий режим майна та засоби його охорони, правовий статус суб'єктів господарювання та їх працівників; КУпАП України, КК України передбачають відповідальність за порушення чинного законодавства, що вчиняють суб'єкти господарювання чи фізичні особи під час здійснення комерційної діяльності, тим самим стимулюючи їх дотримуватись законів та діяти законними методами.

Закони встановлюють основні засади створення суб'єктів господарювання, отримання ними відповідних дозволів. Вони визначають правовий статус як державних, так і недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності, структурних підрозділів підприємства та інших суб'єктів, діяльність яких спрямована саме на забезпечення безпеки СГД, їх нормальне функціонування та захист. Важливою метою законів є також створення рівних умов для всіх суб'єктів із тим, щоб підтримувати здорову конкуренцію та захищати права законослухняних конкурентів.

Особливе місце в ієрархії підзаконних нормативно-правових актів щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності займають **локальні нормативно-правові акти**. Зокрема, вони регулюють відносини між власником суб'єкта господарювання і працівниками, порядок діяльності підрозділу економічної безпеки підприємства тощо. *Локальні нормативно-правові акти* – це розпорядження керівників державних і громадських організацій, які прийняті у межах їх повноважень і регулюють їх службову та трудову діяльність.

Суб'єктами локальної нормотворчості можуть бути роботодавець і профспілковий комітет під час встановлення режиму робочого часу або ж наймані працівники і роботодавець під час укладання колективного дого-

вору. Локальні акти можуть прийматися роботодавцем і самостійно (наприклад, видання посадових інструкцій). З розширенням прав власника, зокрема у сфері трудових відносин, кількість локальних норм, прийнятих ним самостійно, буде збільшуватись.

Найпоширенішими актами локального характеру на підприємствах є *колективний договір, правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про преміювання, посадові інструкції, інструкції з охорони праці, графіки відпусток* тощо. Вони приймаються для конкретизації окремих норм трудового законодавства, їх основна мета – поліпшення умов праці працівників, розширення гарантій їх трудових прав. Суб'єкт господарювання, наприклад, може захистити свої права щодо збереження комерційної таємниці шляхом закріплення у локальних нормативно-правових актах положень щодо обов'язку працівника не розголошувати комерційну таємницю та не допустити її витоку, бережливо ставитись до майна суб'єкта тощо. Закріплення взаємних прав та обов'язків власника СГД та його працівників, стимулювання, а також виконання трудових обов'язків є передумовою забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання з, так би мовити, внутрішньої сторони, оскільки, як вже було зазначено, протиправні дії працівників є одним із видів загроз.

2.2. Нормативне регулювання діяльності персоналу щодо збереження майна суб'єктів господарювання

Майном суб'єктів господарювання (СГД) визнається окрема річ, сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи, майнові права та обов'язки), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються у їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [6]. Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів.

Способи захисту майна можна розподілити на *фізичний та юридичний*. **Фізичний спосіб** – це охорона та інші фактично фізичні дії, а до **юридичних** способів належить установлення обов'язків із прийняття певних мір працівниками, а також страхування.

Особливої уваги заслуговує *юридичний* спосіб. Захист майна суб'єкта господарювання – це справа всіх працівників даного суб'єкта, оскільки кожен

працівник, у свою чергу, є суб'єктом забезпечення безпеки свого підприємства або установи. Певні функції щодо забезпечення безпеки виконують у взаємодії служба безпеки, юридичний відділ, відділ забезпечення, економісти, програмісти, фінансисти та ін. А забезпечується виконання покладних функцій, насамперед, правильним складенням локальних нормативно-правових документів (перш за все – трудового договору) і контролем за їх виконанням. Однак, звісно, не менш важливим є також правильний підбір кадрів, регулярне проведення виховної чи роз'яснювальної роботи, стимулювання працівників до сумлінної праці і виконання обов'язків, покладених законом та локальними актами, накладенням санкцій у випадку невиконання своїх обов'язків та іншими засобами.

Вимоги щодо трудового договору та інших локальних нормативно-правових актів встановлені КЗпП України. Він укладається в *письмовій* формі та має містити обов'язкові умови.

Перед початком роботи за укладеним трудовим договором власник або уповноважений ним орган зобов'язаний провести ряд роз'яснень та здійснити такі дії:

1) роз'яснити працівникові його трудові права й обов'язки, під розписку проінформувати про умови праці, наявність на його майбутньому робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих чинників, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я, його права на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до чинного законодавства і колективного договору;

2) ознайомити працівника з локальними нормативними актами даного СГД (правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором у разі його наявності);

3) визначити працівникові його робоче місце, забезпечити необхідними засобами для роботи;

4) проінструктувати працівника з питань техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони.

Працівник *не може бути допущений* до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому КМ України. Однак на даний час поширеною практикою

є укладення цивільного договору, пов'язаного з працею, або неукладення трудового чи іншого договору взагалі у разі існування фактично трудових відносин. Цивільно-правовий договір має велику кількість переваг для власника СГД, оскільки не потребує офіційного оформлення працівника і сплати спеціального податку, ведення трудової книжки, забезпечення оплачуваною відпусткою, виплати заробітної плати згідно з законом та інше, тому нерідко використовується роботодавцями для прикриття трудових відносин. Однак якщо перевіркою буде встановлено, що між власником суб'єкта господарювання та працівником існують не цивільно-правові, а саме трудові відносини, то на посадових осіб цього підприємства, установи, організації буде накладено штраф за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) згідно з КУпАП.

Згідно з визначенням трудового договору, закріпленого в КЗпП України, основними обов'язками власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу чи фізичної особи є виплата працівникові заробітної плати і забезпечення умов праці, необхідних для виконання роботи, передбачених законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Працівник, у свою чергу, зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові. Він повинен дбайливо ставитися до майна підприємства, установи, організації і вживати заходів для запобігання шкоди. Цей документ буде юридичною основою для застосування санкцій до працівників, винних у витокі конфіденційної інформації.

У трудовому договорі, що укладається між адміністрацією підприємства (підприємцем) і працівником, також доцільно відобразити індивідуальні зобов'язання останнього за схоронність КТ. Невиконання сторонами трудового договору зазначених обов'язків може призвести до заподіяння шкоди і притягнення до матеріальної відповідальності.

До зобов'язань працівника можна також віднести такі:

- не розголошувати інформацію, що складає КТ, після звільнення й під час роботи за сумісництвом на інших підприємствах;
- не розкривати привселюдно й не передавати третім особам конфіденційну інформацію без згоди на те підприємства;
- повідомляти керівництво підприємства про всі спроби сторонніх осіб отримати відомості, що становлять комерційну таємницю, про всі випадки зникнення предметів і документів, що є носіями комерційної таємниці, а також про факти зникнення печаток, ключів, посвідчень і т. д.;

- після звільнення передати у відповідний підрозділ підприємства всі предмети, документи та інші носії КТ, які перебували в розпорядженні працівника для виконання службових обов'язків;

- виконувати всі вимоги документів (положень, інструкцій, наказів), що забезпечують схоронність комерційної таємниці [24, с. 130].

Не менш важливою серед юридичних способів захисту майна установи є організація *страхового захисту* майна. Економічне призначення майнового страхування полягає у відшкодування збитків, що були заподіяні страхувальнику знищенням чи пошкодженням майна у разі настання певних подій (страхових випадків). Метою такого страхування є компенсація шкоди.

Суб'єкти господарювання можуть страхувати державне, орендне, власне, заставне чи лізингове майно й укласти різні види договорів страхування (основні, додаткові, спеціальні) [103].

Страхування майна господарюючих суб'єктів від збитків (на вибір страхувальника) здійснюється на випадок загибелі, знищення чи пошкодження його внаслідок таких страхових випадків (ризиків):

1. Пожежі, удару блискавки.
2. Стихійного лиха (землетрусу, повені, буревію, зливи, граду, обвалу та інших незвичних для певної місцевості природних та кліматичних явищ).
3. Псування і аварій водопровідних, опалюваних, каналізаційних і протипожежних систем.
4. Вибуху парових котлів, газосховищ, машин, апаратів, газопроводів та інших пристроїв.
5. Неправомірних дій третіх осіб (крадіжок зі зломом, пограбування в місцях страхування, розбиття віконних шибок, вітрин тощо) [96].

Майно вважається застрахованим і на той випадок, коли у зв'язку з вогнем чи раптовою загрозою стихійного лиха його необхідно розібрати або перенести на інше місце.

У страхуванні майна існують певні обмеження щодо об'єктів страхування. Так, **не страхуються** предмети, факт знищення яких важко встановити, зокрема, *не приймаються на страхування*: документи, грошові знаки та цінні папери; рукописи, креслення, бухгалтерські та ділові книги; картотеки; технічні носії інформації (магнітні плівки, касети, магнітні диски тощо); дорогоцінні метали; майно, яке знаходиться у застрахованому приміщенні, але не належить страхувальнику; будівлі, споруди, які перебувають в ава-

рійному стані чи знаходяться у зоні, якій загрожують обвали, зсуви, повені та інші стихійні явища тощо.

Основні умови страхування майна та його порядок зазначено у Правилах страхування за видами майна чи ризиків, які розробляються окремими страховиками. Вони охоплюють такі аспекти:

- 1) страхову відповідальність;
- 2) страхове оцінювання та страхову суму;
- 3) принципи відшкодування збитків.

Із обсягу страхової відповідальності *виключаються збитки*, що завдані майну внаслідок: процесів, яких не можна уникнути в роботі або таких, що природно випливають із них (гниття, корозії, зносу та інших властивостей речей); його оброблення теплом, вогнем або іншими термічними впливами з метою перероблення, висушування, варіння, плавлення металів тощо; змін навігаційних та інших умов; дії електричного струму на різні електричні пристрої і несправностей електротехнічного обладнання та інших, передбачених законом.

Майно може бути застраховане як на повну вартість, так і на певну частку. У випадку страхування майна не на повну вартість збитки у разі настання страхової події також відшкодовуються не в повному обсязі (застосовується пропорційна система страхового відшкодування).

Обчислення страхових платежів (страхових премій, страхових внесків) здійснюється, виходячи зі страхової суми і страхових тарифів, які встановлені для окремих ризиків і диференційовані залежно від складності ризику чи інших обставин, відображених у договорі страхування.

Майно вважається застрахованим, якщо між страховиком і страхувальником укладено *договір страхування* у відповідності із ЦК України та Законом України "Про страхування". У передбачених випадках складається *опис майна*, який є невід'ємною частиною договору. Під час укладання договору страхування страхувальник зобов'язаний надати страховику правдиву інформацію про всі відомі йому обставини, що мають значення для оцінювання страхового ризику. В окремих випадках під час укладання договорів страхування майна може бути передбачено видачу страхувальнику страхового свідоцтва (страхового поліса). Після одержання згоди від страховика на укладення договору страхувальник зобов'язаний сплатити страхові внески або їх частину протягом визначеного строку на рахунок страховика.

Загальні *вимоги щодо змісту договору страхування та порядку його укладення* визначено у розділі II ЗУ "Про страхування".

У разі настання страхового випадку *страхувальник зобов'язаний*:

- вжити заходів щодо запобігання збитків або їх зменшення;
- повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, визначений договором страхування;
- повідомити у відповідні органи про настання події згідно з їх компетенцією (поліцію, пожежну, аварійну служби тощо);
- надати страховику всі документи, необхідні для встановлення причин та розміру збитку;
- до прибуття представника страховика зберігати всі залишки знищеного або пошкодженого майна.

Страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування, якщо страхувальник не виконав обов'язків, передбачених договором страхування.

Договір страхування майна дійсний до повної виплати страхового відшкодування. Виплата страхового відшкодування здійснюється у встановленому договором порядку та у визначений строк. Однак може утримуватись черговий платіж або франшиза, якщо договір поновлено.

2.3. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної безпеки на підприємстві

За порушення законодавства про захист економічної безпеки на підприємстві можливе настання будь-якого виду юридичної відповідальності залежно від тяжкості правопорушення (проступку або злочину) та інших обставин: *дисциплінарної, матеріальної, цивільно-правової, адміністративної чи кримінальної відповідальності*.

Достатньо поширеним видом відповідальності на підприємстві чи іншому СГД є матеріальна, оскільки настає у випадку існування трудових відносин на підприємстві та передбачає певну компенсацію шкоди для постраждалої сторони.

Матеріальна відповідальність.

Підставою для виникнення матеріальної відповідальності є трудове майнове правопорушення, тобто винне порушення однією зі сторін трудового договору своїх обов'язків, що призвело до заподіяння майнової шкоди іншій стороні.

Умовами матеріальної відповідальності є сукупність елементів трудового майнового правопорушення. Такими умовами є:

- наявність прямої *дійсної шкоди*, під якою розуміють втрату, погіршення або пониження вартості майна, необхідність суб'єкта господарювання здійснити витрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей, зробити зайві виплати. До прямої дійсної шкоди відносять нестачу грошових коштів, пошкодження цінностей, витрати на ремонт зіпсованого товару чи іншого майна, штрафні санкції за невиконання господарських зобов'язань. На відміну від цивільно-правової відповідальності, згідно зі ст. 130 КЗпП України не підлягають відшкодуванню неотримані доходи (упущена вигода), під якими розуміються прибутки, які були б отримані, якби працівник не здійснив правопорушення. Не може бути стягнуто шкоди, що належить до категорії нормального виробничо-господарського ризику та шкоди, що заподіяна працівником, який перебуває у стані крайньої необхідності. До нормального виробничого ризику відносять шкоду, яку може бути заподіяно під час випробування нових технічних засобів виробництва, коли неможливо було досягти результату іншим шляхом і було вжито всіх заходів для запобігання шкоди. Щодо прямої дійсної шкоди, що може бути заподіяна незаконними діями (бездіяльністю) власника чи уповноваженого ним органу працівникові, то під нею слід розуміти втрачений заробіток працівником за час вимушеного прогулу у разі незаконного звільнення або переведення, затримки видачі трудової книжки під час звільнення; витрати, пов'язані з ушкодженням здоров'я внаслідок професійної хвороби чи трудового каліцтва (на санаторно-курортне лікування, додаткове харчування, придбання ліків, відшкодування моральної шкоди та інше); вартість особистих речей працівника, які зіпсовані чи знищені (вкрадені) внаслідок незабезпечення їх збереження власником;

- *протиправність дії або бездіяльність* однієї зі сторін трудового договору (невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків). Дії, які порушують норми трудового права, є неправомірними або протиправними. Протиправною є така поведінка працівника, коли він не виконує або неналежним чином виконує обов'язки, що передбачені законодавством, трудовим договором, правилами внутрішнього трудового розпорядку, посадовими інструкціями, наказами, розпорядженнями власника або уповноваженого ним органу. Протиправними діями власника або уповноваженого ним органу, в свою чергу, можуть бути незаконні звільнення, переведення, відсторонення від роботи, незабезпечення належних та безпечних умов

праці, умов, необхідних для нормальної роботи і забезпечення повного збереження майна тощо;

- *причинний зв'язок* між протиправним порушенням стороною трудового договору свого обов'язку та майновою шкодою, що наступила. Майнова шкода має обов'язково бути результатом порушення стороною свого трудового обов'язку. Відповідальність не може наступити за випадкові наслідки діяння. Слід зазначити у цьому разі, що п. 2 ст. 133 КЗпП України встановлює матеріальну відповідальність керівників підприємств, установ, організацій, керівників структурних підрозділів та їх заступників у випадках, коли майнова шкода виникла у зв'язку з неправильною постановкою обліку і зберігання грошових цінностей, невжиттям необхідних заходів для запобігання простоям, випуску недоброякісної продукції, розкраданню, знищенню і псуванню матеріальних чи грошових цінностей. У цих випадках дії чи бездіяльність зазначених осіб були лише умовою в розвитку причинно-наслідкового зв'язку, і притягти їх до матеріальної відповідальності можна тоді, коли особа, яка безпосередньо заподіяла шкоду, не відшкодувала її в повному розмірі. Коли шкода відшкодована повністю, то таких керівників підприємств, структурних підрозділів або їх заступників можна притягти до дисциплінарної відповідальності;

- *вина працівника, власника або уповноваженого ним органу*. Вина є відношенням працівника до заподіяної шкоди. Вона може бути у формі умислу чи необережності. Слід зазначити, що матеріальна відповідальність у трудовому праві не може наступити без вини, на відміну від цивільно-правової майнової відповідальності, коли передбачаються випадки майнової відповідальності й без неї. Під час покладання на працівника матеріальної відповідальності вина повинна бути встановлена обов'язково. Форма вини впливає на вид матеріальної відповідальності, тому умисне заподіяння майнової шкоди спричиняє повну матеріальну відповідальність. Як уже було зазначено, доводити вину лежить повинен власник або уповноважений ним орган, окрім випадків відшкодування шкоди працівниками, які несуть повну матеріальну відповідальність за спеціальними законами або уклали договір про повну матеріальну відповідальність чи отримали матеріальні цінності за разовим дорученням. Такі працівники вважаються винними, доки не доведуть свою невинуватість у спричиненні шкоди.

Для того, щоб притягнути особу до матеріальної відповідальності, необхідні всі зазначені умови у сукупності.

За шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків, працівники, з вини яких заподіяно шкоду, несуть матеріальну відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але *не більше свого середнього місячного заробітку*. Матеріальна відповідальність понад середній місячний заробіток допускається лише у випадках, зазначених у законодавстві.

Відповідно до трудового законодавства обмежену матеріальну відповідальність несуть:

1) працівники – за зіпсування або знищення через недбалість напівфабрикатів, матеріалів, виробів (продукції), в тому числі під час їх виготовлення, – у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку. В такому ж розмірі працівники несуть матеріальну відповідальність за зіпсуття або знищення через недбалість інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством, установою, організацією працівникові в користування;

2) керівники підприємств, установ, організацій та їх заступники, а також керівники структурних підрозділів на підприємствах, в установах, організаціях та їх заступники – у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку, якщо шкоду підприємству, установі, організації заподіяно зайвими грошовими виплатами, неправильною постановкою обліку і зберігання матеріальних, грошових чи культурних цінностей, невжиттям необхідних заходів з метою запобігання простоям, випускові недоброякісної продукції, розкраданню, знищенню і зіпсуванню матеріальних, грошових чи культурних цінностей.

Відповідно до законодавства працівники несуть *матеріальну відповідальність у повному розмірі шкоди*, заподіяної з їх вини підприємству, установі, організації, у випадках, коли:

1) між працівником і підприємством, установою, організацією укладено письмовий договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей;

2) майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або за іншими разовими документами;

3) шкоду було завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, що переслідуються у кримінальному порядку;

4) шкоди завдано нетверезим працівником;

5) шкоди завдано недостачею, умисним знищенням або умисним зіпсуванням матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), в тому числі під час їх виготовлення, а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих підприємством, установою, організацією працівникові в користування;

6) відповідно до законодавства на працівника покладено повну матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації під час виконання трудових обов'язків;

7) шкоду було завдано не під час виконання трудових обов'язків;

8) службова особа, винна в незаконному звільненні або переведенні працівника на іншу роботу;

9) керівник підприємства, установи, організації всіх форм власності, винний у несвоєчасній виплаті заробітної плати понад один місяць, що призвело до виплати компенсацій за порушення строків її виплати, і за умови, що Державний бюджет України та місцеві бюджети, юридичні особи державної форми власності не мають заборгованості перед цим підприємством.

Розмір заподіяної суб'єкту господарювання шкоди визначають за фактичними втратами, на підставі даних бухгалтерського обліку, виходячи з балансової вартості матеріальних цінностей за вирахуванням зношування згідно з установленими нормами. У разі розкрадання, недостачі, умисного знищення або умисного зіпсування матеріальних цінностей розмір шкоди визначають за цінами, що діють у місцевості вчиненого правопорушення на день відшкодування шкоди.

На підприємствах громадського харчування і в комісійній торгівлі розмір шкоди, заподіяної розкраданням або недостачею продукції і товарів, визначається за цінами, встановленими для реалізації такої продукції і товарів.

Законодавством може бути встановлено окремий порядок визначення розміру шкоди, що підлягає покриттю, в тому числі у кратному обчисленні, заподіяної підприємству, установі, організації розкраданням, умисним зіпсуванням, недостачею або втратою окремих видів майна та інших цінностей, а також у тих випадках, коли фактичний розмір шкоди перевищує її номінальний розмір. У випадку заподіювання шкоди з вини кількох працівників, розмір, що підлягає покриттю, шкоди визначають для кожного з них із урахуванням ступеня вини, виду і межі матеріальної відповідальності.

Суд, визначаючи розмір шкоди, що підлягає покриттю, крім прямої дійсної шкоди, *враховує ступінь вини працівника і ту конкретну обста-*

новку, за якої шкоду було заподіяно. Коли шкода стала наслідком не лише винної поведінки працівника, але й відсутності умов, що забезпечують збереження матеріальних цінностей, розмір покриття повинен бути відповідно зменшений. Судом може бути зменшено розмір покриття шкоди, заподіяної працівником, залежно від його майнового стану, за винятком випадків, коли шкода заподіяна злочинними діями працівника, що вчинені з корисливою метою.

Важливе значення для практики застосування чинного законодавства про матеріальну відповідальність працівників має постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 29 грудня 1992 року "Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками"; постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" та постанову Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31 березня 1989 року "Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна". У них конкретизовано деякі положення норм трудового законодавства, розтлумачено зміст статей КЗпП України, що полегшує вирішення трудових спорів судами із питань відповідальності на практиці.

Матеріальна відповідальність (на відміну від дисциплінарної) має двосторонній, взаємний характер, оскільки відповідальність несуть не тільки працівники перед роботодавцем, а й роботодавець несе відповідальність перед працівником за заподіяння йому шкоди.

Дисциплінарна відповідальність виражається у формі *догани* та *звільнення* за порушення трудової дисципліни (дисциплінарні проступки). Такими проступками може бути, наприклад, порушення правил зберігання документації, що містить комерційну таємницю, систематичне невиконання покладених на працівника трудових обов'язків та ін. Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення, такі, як: позбавлення премії, переміщення на інше робоче місце тощо. Слід зазначити, що поширеною негативною практикою на підприємствах є штрафування працівників за різного роду порушення (запізнення на роботу, невиконання робочого плану). Згідно з КЗпП України, вони не мають правового підґрунтя і є незаконними.

Адміністративна відповідальність у сфері економічної безпеки може бути застосована компетентними органами держави у спеціальному процесуальному порядку до осіб, які вчинили адміністративні проступки. Вона полягає у позбавленні цих осіб певних належних їм благ особистого, матеріального чи організаційного характеру. Цей вид відповідальності має такі ознаки:

- має публічний державний обов'язковий характер;
- встановлена державою в санкціях норм Особливої частини КпАП України та інших законів;
- застосовується до фізичних та юридичних осіб при наявності в їхніх діяннях складу адміністративного правопорушення;
- застосовується судами та широким колом уповноважених органів, їх посадових осіб, а також органами місцевого самоврядування (перелік цих органів визначений третім розділом КпАП України);
- застосовується в адміністративно-процесуальному порядку визначеному статтями 245-297 КпАП України;
- конкретизується у вигляді адміністративних стягнень, перелік яких закріплено в статті 24 КпАП України;
- не тягне за собою судимості.

Залежно від сфери діяльності СГД відповідальність може наступати за правопорушення у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності та інших різноманітних сферах. Наприклад, встановлено адміністративну відповідальність за порушення правил торгівлі і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, порушення порядку проведення розрахунків, порушення законодавства про захист прав споживачів, порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості та інші порушення.

Цивільно-правова відповідальність настає у випадку скоєння на підприємстві цивільного правопорушення і полягає в застосуванні санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав. *Підставами* для такого виду відповідальності є: наявність майнової шкоди (збитків); протиправність поведінки (дія чи бездіяльність); вина; причинний зв'язок між шкодою і протиправною поведінкою. Під майновою шкодою слід розуміти будь-яке зменшення наявного майна або неодержання доходів;

грошове вираження майнової шкоди називають ще збитками. Збитки розподіляють на два види: позитивна шкода (будь-яке зменшення наявного майна) і упущена вигода (неодержані доходи, що їх мав би одержати кредитор, якби зобов'язання було виконане). Часто цей вид відповідальності настає для суб'єктів господарювання за порушення договорів, що виражається у стягненні неустойки – штрафу або пені, відшкодуванні збитків несвоєчасним виконанням обов'язків за договором та ін.

Кримінальна відповідальність є найсуворішим видом покарання, що настає для осіб, що винні у вчиненні *злочину*, тобто передбаченого Кримінальним кодексом України суспільно небезпечного винного діяння, вчинене суб'єктом злочину. Вона накладається судом на винних осіб, що мають нести за це покарання особистого, організаційного чи майнового характеру. Найпоширенішими злочинами на підприємствах є крадіжки, розбої, вимагання, шахрайства, в тому числі з фінансовими ресурсами, вбивства. Іноді кримінальна відповідальність може передбачатись за невиконання різного виду господарських та цивільних договорів (про надання послуг, кредитного договору тощо). Нерідко шахраї використовують юридичну неграмотність посадових осіб суб'єкта господарювання чи недосвідченість його юристів, що призводить до значних витрат та судової тяганини. Тому варто уважно вивчати всі умови договорів із контрагентами, щоб уникнути небажаних наслідків у вигляді кримінальної відповідальності (обмеження або позбавлення волі, штрафів). Таким чином буде нівельовано ймовірність настання негативних наслідків від таких джерел зовнішніх загроз, як контрагенти та злочинці.

Питання для самостійного опрацювання

1. Що слід розуміти під договірною та позадоговірною відповідальністю?
2. Які елементи складу злочину ви знаєте?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Які підстави настання цивільно-правової відповідальності?
2. У чому полягає специфіка матеріальної відповідальності на підприємстві?
3. Які нормативно-правові акти у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання ви знаєте?

Питання для дискусії

1. Чи є страхування дієвим способом захисту майна СГД?
2. Які недоліки, на вашу думку, нормативно-правового регулювання захисту майна СГД?
3. Чи доцільно укладати договір про повну матеріальну відповідальність між роботодавцем та працівником?

Практичне завдання

Юрист В. Фролов після закінчення роботи залишив офіс, забувши зачинити двері свого кабінету. Наступного дня було встановлено факт крадіжки оргтехніки з офісу. Після встановлення вини В. Фролова у цій ситуації, він пояснив, що не є суб'єктом охоронної діяльності, не відповідає за охорону офісу, а виконує обов'язки щодо здійснення юридичного супроводу підприємства, тому до відповідальності його притягнути не можна.

1. Чи можна притягати В. Фролова до відповідальності?
2. Хто і який вид відповідальності має понести за шкоду, що спричинено підприємству крадіжкою оргтехніки?

3. Система заходів захисту економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності

3.1. Система заходів забезпечення безпеки суб'єкта господарювання

Дослідженням системи заходів забезпечення безпеки займалось багато вчених, які розглядали проблеми і способи захисту комерційної таємниці, класифікації заходів захисту та забезпечення захисту економічної безпеки. Заслужують на увагу праці А. А. Чернявського [81], В. Є. Духова [9], Т. М. Іванюти та А. О. Заїчковського [12], які більш повно висвітлювали ці питання та рекомендації яких були використані у процесі дослідження.

Комплексна *система заходів безпеки суб'єкта господарювання* містить такі основні й допоміжні підсистеми або напрями, за якими повинна бути забезпечена безпека підприємництва.

Основні підсистеми:

- науково-технічна безпека;
- економічна безпека, у тому числі комерційна;
- фізична безпека;
- соціальна безпека;
- внутрішня безпека;
- безпека будівель;
- комп'ютерна безпека;
- безпека зв'язку;
- захист комерційної інформації;
- психолого-соціологічна безпека;
- протипожежна безпека;
- безпека перевезень;
- економічна розвідка;
- інформаційно-аналітична безпека;
- радіаційно-хімічна безпека;
- пропагандистське забезпечення;
- експертна перевірка механізму системи безпеки.

Допоміжні підсистеми:

- дії у критичних ситуаціях;
- нормативні акти служби безпеки;

- нормативні акти персоналу об'єкта;
- режим зустрічей і переговорів із потенційними замовниками і партнерами;
- взаємодія із правоохоронними органами;
- навчання персоналу об'єкта;
- навчання працівників служби безпеки.

Система заходів забезпечення безпеки суб'єкта господарювання містить сукупність адміністративних, державно-правових, режимних заходів, фізичну охорону об'єктів і працівників суб'єкта господарювання, організацію попереджувально-профілактичної роботи з персоналом, упровадження технічних засобів захисту від комерційного або промислового шпигунства [12].

Заходи із забезпечення безпеки можна розподілити на такі групи:

1. Заходи загального забезпечення безпечної діяльності і функціонування підприємства призначені попереджати й утруднювати можливість негативної дії на діяльність підприємства будь-якого з дестабілізуючих чинників.

2. Заходи, спрямовані безпосередньо на боротьбу з ворожою діяльністю конкурентів; їх призначення – виявляти, локалізувати і не допускати конкретних ворожих дій конкурентів [81].

Група заходів загального забезпечення безпечної діяльності і функціонування підприємства складається з:

- а) державно-правових заходів;
- б) адміністративних заходів;
- в) заходів, здійснюваних службою безпеки підприємства.

Державно-правові заходи призначені забезпечити безпеку підприємства в правовому відношенні на державному рівні.

Вивчають, у першу чергу, законодавчі і нормативні акти – закони, постанови ВР України, укази Президента; потім аналізують підзаконні акти міністерств і відомств щодо захисту й забезпечення безпеки підприємств. Вивчають проблеми захисту підприємств від зовнішніх дестабілізуючих чинників. Аналізують матеріали засобів масової інформації щодо виникнення потенційних загроз підприємництву внаслідок відсутності законодавчих актів або недоліків законодавчої бази; вивчають криміногенну ситуацію в районах функціонування підприємства і його контрагентів, постачальників та інших суб'єктів економічних відносин [81].

Керівниками підприємства можуть бути встановлені ділові контакти з представниками державної адміністрації на державному і регіональних рівнях і депутатами ВР України для доведення до їх відома проблем, пов'язаних із захистом підприємств, а також для обговорення питань про внесення необхідних поправок у чинні законодавчі і нормативні акти з питань захисту підприємництва [12, с. 140]. З цією метою, наприклад, було створений Український союз промисловців і підприємців, що є найбільшим об'єднанням ділових кіл та суб'єктів економічної діяльності для захисту бізнесменів від бюрократичного свавілля, невмотивованих претензій з боку фіскальних і контролюючих органів, порушення прав та інтересів у стосунках з органами влади, недобросовісними партнерами. Союз співпрацює з Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади.

Адміністративні заходи призначені забезпечувати безпеку підприємства і всіх його співробітників, а також здійснювати контроль за виконанням установлених норм і правил, сприяти керівникам різних структур у підтримці встановленого режиму безпеки на об'єктах підприємства. Вони можуть бути реалізовані за допомогою організаційно-правового впливу на діяльність керівників об'єктів та інших структур підприємства в галузі забезпечення захисту цих об'єктів і структур [81].

Заходи, які здійснює служба безпеки підприємства, містять:

- режимні заходи;
- фізичну охорону;
- технічні засоби захисту;
- попереджувально-профілактичну роботу [81].

Режимні заходи призначені не допустити нанесення збитку підприємству з боку конкурентів. Для цього на об'єктах вводять різні режими безпеки; розробляють інструкції і положення, які регламентують поведінку працівників і забезпечують захист комерційних інтересів підприємства. Такими документами можуть бути:

- положення щодо забезпечення безпеки об'єктів;
- інструкція, що регламентує перебування працівників на своїх робочих місцях, їх пересування територією, а також контакти між собою;
- інструкція, що регламентує контакти з представниками інших підприємств;
- інструкція щодо роботи з конфіденційною інформацією.

Контроль за виконанням режимних заходів забезпечується шляхом проведення планових перевірок і експериментів за оцінкою ефективності

функціонування системи безпеки з метою виявлення недоліків, удосконалення методів захисту підприємництва.

На підприємстві необхідно організувати *фізичну охорону* території і будівель, а також фізичний захист персоналу і керівників підприємства різними методами залежно від криміногенної обстановки.

Технічні засоби захисту призначені обмежити можливості отримання інформації про об'єкт структурами економічної розвідки, організованої злочинності й окремими особами. Особливу увагу слід приділяти захисту комп'ютерної інформації. Крім організаційно-режимних заходів, дана система повинна передбачати своєчасне виявлення встановленої шпигунської техніки шляхом систематичного проведення силами компетентних фахівців інструментальних перевірок приміщень на об'єктах, де можливе отримання конкурентами інформації, що їх цікавить. Слід розробляти і застосовувати додаткові заходи технічного захисту від шпигунства під час проведення переговорів [12, с. 141].

Попереджувально-профілактичні роботи з персоналом є запорукою успіху загальної системи захисту підприємництва. Вони містять вивчення морально-психологічного клімату на підприємстві, виховання у працівників морально-психологічних якостей, що забезпечують дотримання ними вимог безпеки, відчуття відданості фірмі, здійснення профілактики негативних процесів.

На підставі зазначеного можна зробити висновок, що забезпеченням безпеки суб'єктів господарської діяльності є здійснення уповноваженими суб'єктами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я та майна суб'єктів господарювання від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного здійснення ними господарської діяльності. Ці заходи формують цілу систему забезпечення безпеки, що складається з основних та допоміжних підсистем.

3.2. Організація захисту об'єктів суб'єкта господарювання

Дослідники в цій сфері пропонують, перш за все, організувати *охорону будівель і споруд*, визначивши місця можливого проникнення осіб. З цією метою можуть бути залучені суб'єкти охоронної діяльності або найняті охоронці. Особливу увагу слід приділити приміщенням, де зберігається конфіденційна інформація і важлива документація, їх потрібно відділити

від інших приміщень, обов'язково встановивши сигналізацію, відеоспостереження, сейфи та шафи, що закриваються. Звісно, не існує такого сейфу, якого б неможливо було б відкрити, однак надійні сейфи вимагають більше часу для їх відкриття і допомагають затримати злочинця на час, необхідний для приїзду поліції чи суб'єкта охоронної діяльності. Слід також звернути увагу на зони прибуття транспорту, обмежити доступ до найважливіших ділянок і приміщень, встановити таблички "Стороннім вхід заборонено", "Об'єкт під охороною"). Не зайвим є запровадження пропускної системи через перепустки з фотографіями (за рівнем доступу).

По-друге, необхідно встановити *контроль за відвідувачами*, встановити зони, куди доступ відвідувачів заборонений. Впускати на територію підприємства та випускати лише через одні двері; супроводжувати; вести журнал обліку відвідувачів (записувати їх прізвище, ім'я, місце роботи; причини відвідин; осіб, що приймають відвідувача; дату відвідин; час приходу і відходу відвідувача). Якщо відвідувач допущений на секретну ділянку, то перед цим він повинен підписати зобов'язання про нерозголошення секретних відомостей.

По-третє, слід установити контроль за *використанням фотокопіювальної апаратури*. Для цього необхідно повністю централізувати процес розмноження документів, вести журнал обліку копіювання документів, призначити конкретного працівника відповідальним за копіювання. Зайві і браковані копії документів, що містять конфіденційну інформацію (про банківські рахунки, виписки за картками, інформацію про клієнтів, статистику організацій, старі архіви, будь-які документи, які містять підписи, а також плани і креслення нових проектів або винаходів та інші офіційні і важливі документи), кредитні картки або компакт-диски слід знищувати за допомогою shreddera.

По-четверте, треба організувати *захист інформації під час її оброблення на електронно-обчислювальних машинах*. Для цього необхідно обмежити доступ до апаратури і носіїв даних, забезпечити фізичну охорону. Приміщення, в якому знаходиться комп'ютер, слід обладнати надійними замками, охоронною сигналізацією. За допомогою залучення спеціалістів у цій сфері необхідно організувати засоби контролю включення живлення і завантаження програмного забезпечення; використання парольного захисту під час входу до системи, не зайвим може бути екранування апаратури і приміщень, експлуатація спеціальної захищеної апаратури; застосуванням маскуючих генераторів шумів і перешкод; додаткова перевірка

апаратури на наявність компрометуючих випромінювань. Можна використувати процедури аутентифікації (цифровий підпис) абонентів, повідомлень, шифрування і спеціальні протоколи зв'язку та імуностійкі програми і засоби виявлення фактів модифікації програмного забезпечення. Для того, щоб зробити текст листування через Інтернет незрозумілим, використовується *криптографічний захист* інформації. Також його використовують для шифрування невеликих за обсягом відомостей: описи винаходів, технологічних процесів, реквізитів клієнтів, формул тощо.

По-п'яте, належним чином повинна бути *організоване діловодство і контроль за секретними документами*. Уся інформація підприємства, що має конфіденційний характер, повинна бути задокументована; всі документи, що містять секретну комерційну інформацію, повинні бути промарковані грифами кольорового кодування для позначення секретності документа; на документі повинно обумовлюватись право користування закритою інформацією, а також порядок і терміни користування; для обмеження фотокопіювання — використання кольорових етикеток. Повинна бути налагоджена система контролю за циркуляцією конфіденційних документів (складання списку осіб, що отримують ці документи; нумерація копій документів; фіксація часу отримання і здачі документів або їх копій), організоване спеціальне діловодство з конфіденційними документами, включаючи їх розмноження, розсилання, прийом і облік, групування в справи, зберігання, порядок знищення і перевірки наявності. На підприємстві можна вести журнал обліку документів і встановити порядок допуску та доступу працівників до конфіденційних документів.

3.3. Технічні засоби забезпечення економічного захисту суб'єкта господарювання

Організація захисту об'єктів підприємств, установ чи організацій часто вимагає звернення до технічних засобів захисту. Поряд із технічними засобами одержання інформації існують й засоби її захисту, обмеження доступу до неї.

Спецслужба в процесі пошуку пристроїв зняття інформації виконує такі основні дії:

1. Вивчає оперативну обстановку біля об'єкта:

а) визначає найбільш ймовірні місця розташування ретрансляторів, закладних пристроїв, пультів контролю;

б) фіксує підозрілих людей, транспортні засоби.

2. Перевіряє радіоефір за межами приміщення:

- а) перевіряє розташування пункту контролю радіоефіру;
- б) складає карти зайнятості радіоефіру;
- в) проводить статистичний аналіз підозрілих частот.

3. Перевіряє радіоефір у приміщенні:

- а) переміщує пункт контролю радіоефіру у приміщення;
- б) аналізує всі картки зайнятості радіоефіру.

4. Обстежує меблі та інші предмети. У разі необхідності – меблі розбирають.

5. Перевіряє стіни приміщення радіолокатором.

6. Перевіряє електротехніку:

- а) здійснює перевірку індикатором поля та частотоміром;
- б) у разі виявлення паразитних випромінювань вмикають джерело акустичного звуку і перевіряють ці випромінювання на наявність модуляції;
- в) у разі необхідності виконують розбирання апаратури.

7. Перевіряє лінії (телефонні, електричні):

- а) у розрив лінії вмикається резистор;
- б) за допомогою обладнання аналізують наявність сигналу на резисторі.

Для захисту інформації можливе встановлення спеціального обладнання.

1. З метою захисту телефонних ліній використовують:

- обладнання для перевірки телефонних ліній;
- прилади активного захисту;
- скремблери;
- випалювачі засобів зйому;
- фільтри;
- універсальні прилади.

2. Для захисту від радіозакладок використовуються джерела радіошуму.

3. Для захисту від пристроїв для прослуховування використовують:

- детектори диктофонів;
- прилади, що дистанційно стирають запис з касетних диктофонів.

4. Для недопущення лазерного перехвату інформації з віконного скла використовують вібратор скла.

5. Для захисту від передачі інформації через лінію електромережі використовують:

- фільтри;
- джерела шуму з діапазоном частот 50 кГц – 300 кГц.

Також існують й додаткові заходи. До них належать:

- демонтаж усіх недіючих електричних кабелів;
- установлення у мережі водопостачання та тепlopостачання діелектричних муфт;
- контроль оперативної обстановки біля офісу (охорона, встановлення камер) [94].

Слід зазначити, що для незаконного отримання інформації конкуренти та зловмисники використовують пристрої для зняття інформації, не зважаючи на той факт, що на даний час згідно з КК України передбачена відповідальність за незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації. Отже, не зайвим є отримання власником підприємства або начальником служби безпеки підприємства консультації спеціалістів у цій сфері з метою захисту підприємства від зловмисників, що використовують радіомікрофони, фото- і відеозасоби для здобування інформації та пристрої для прослуховування телефонних переговорів.

Питання для самостійного опрацювання

1. Що містить система захисту підприємництва в Україні?
2. Які засоби захисту від економічного шпигунства ви знаєте?
3. Як здійснюється організація захисту підприємництва в розвинутих країнах?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Які заходи захисту об'єктів підприємства ви знаєте?
2. Яким чином відбувається організація захисту об'єктів підприємництва?
3. У яких напрямках здійснюють захист об'єктів підприємництва?
4. Яким чином здійснюють організацію діловодства за документами, що містять конфіденційну інформацію?
5. Що ви розумієте під засобами захисту від радіоелектронної розвідки?

Питання для дискусій

1. Як можна здійснити економічне оцінювання наслідків втрати комерційної таємниці?
2. На яких принципах повинна ґрунтуватися система заходів безпеки суб'єкта господарювання?

3. Що є основними та допоміжними підсистемами системи заходів захисту підприємництва?

Практичне завдання

М. Петров працював на підприємстві "Технік", яке спеціалізувалося на виготовленні оргтехніки головним інженером. До його посадових обов'язків входило контролювання та керівництво технічним процесом виготовлення продукції підприємства. До М. Петрова звернувся громадянин К. Іванов з проханням розповісти секрет технології виготовлення продукції підприємства. На прохання М. Петрова пояснити причину такого питання К. Іванов відповів, що він є потенційним споживачем цієї продукції та відповідно до положень ст. 5 Закону України "Про інформацію" має право на отримання інформації, яка йому необхідна. Будучи задоволеним цією відповіддю, М. Петров розповів К. Іванову про особливості виготовлення техніки підприємством "Технік" та про інженерне ноу-хау, яке використовується лише на виробництві цього підприємства.

Наступного дня М. Петрова було звільнено з підприємства за розголошення комерційної таємниці. Пізніше стало відомо, що К. Іванов був представником фірми-конкурента підприємства "Технік".

1. Яким чином здійснюється захист комерційної таємниці суб'єкта господарювання?

2. Чи передбачає чинне законодавство України звільнення працівника з підстав розголошення комерційної таємниці?

3. Чи розповсюджуються норми ст. 5 Закону України "Про інформацію" на комерційну таємницю?

4. Недобросовісна конкуренція і захист комерційної таємниці суб'єктів господарської діяльності

4.1. Поняття недобросовісної конкуренції і способи викрадення таємниць підприємства

Протистояння між конкурентами може відбуватися з використанням нецивілізованих, недобросовісних і навіть незаконних засобів і методів. На жаль, на сьогодні в Україні великого поширення набули саме нецивілізовані форми конкурентної боротьби. Сприятливі умови для них створюють пострадянський економічний простір: загальна низька культура підприємницької діяльності, незавершеність процесу формування ринкових відносин, відсутність або неефективність багатьох законодавчих і нормативних актів, економічна нестабільність (інфляція, безробіття, неплатежі), відсутність розгалуженої системи державних органів і суспільних організацій для боротьби з нецивілізованою, недобросовісною і незаконною конкуренцією.

Відносини, пов'язані захистом від недобросовісної конкуренції, регулюються Законом України "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про захист економічної конкуренції", "Про Антимонопольний комітет України", "Паризькою конвенцією про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року", міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими актами законодавства, виданими на підставі законів чи постанов Верховної Ради України.

Недобросовісною конкуренцією, відповідно до ЗУ "Про захист від недобросовісної конкуренції", є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності.

Дії, що визначаються недобросовісною конкуренцією, можуть бути об'єднані у групи:

- 1) неправомірне використання ділової репутації підприємців;
- 2) створення перешкод у конкуренції;
- 3) незаконне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

Неправомірне використання ділової репутації проявляється в:

- неправомірному використанні позначень;
- неправомірному використанні товару іншого виробника;

- копіюванні зовнішнього вигляду виробу;
- порівняльній рекламі.

1. *Неправомірним є використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання. Слід зазначити, що для доведення факту неправомірного використання торговельної марки чи логотипу господарюючого суб'єкта слід підтвердити, що саме йому належать права на відповідну торговельну марку (цей факт підтверджується свідоцтвом України на знак для товарів і послуг або наявністю міжнародної реєстрації, що діє на території України) або що саме ним використовується такий вид упаковки товарів. У цьому разі в ході розгляду справи експертами буде встановлена та оцінена схожість до ступеня змішування, наприклад, логотипу, що використовується конкурентом, із логотипом, права на який належать суб'єкту господарювання.*

2. *Неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи.*

3. *Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання.*

4. *Порівняльна реклама – це така реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання.*

Недобросовісна конкуренція може втілюватися в інших різних формах, зокрема: економічне шпигунство, корупція, оманлива реклама, компрометація окремих працівників і компаній загалом, фальсифікація та підробка продукції конкурентів, маніпулювання з діловою звітністю з метою отримання фінансових вигод і, зрештою, прямий обман, грабіж, завдання матеріального збитку, психологічного і фізичного тиску (аж до вбивства) [1, с. 204].

Створення суб'єктам господарювання перешкод у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції.

1. *Дискредитацією суб'єкта господарювання* є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, у тому числі щодо його товарів, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання.

2. *Схиленням до бойкоту СГД* є спонукання його конкурентом іншої особи, безпосередньо або через іншу особу, до відмови від установаження договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання, до невиконання (розірвання) або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим суб'єктом господарювання.

3. *Схиленням постачальника до дискримінації покупця (замовника)* є спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, до застосування постачальником до покупця (замовника) невігідних умов у господарській діяльності порівняно з цим чи іншими конкурентами покупця (замовника).

4. *Підкуп працівника, посадової особи постачальника* – це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору.

5. *Підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника)* – це надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через іншу особу, матеріальних чи інших вигод за неналежне виконання або невиконання працівником, посадовою особою покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем (замовником) договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, іншого договору або за неукладення договору.

6. *Досягненням неправомірних переваг у конкуренції* є отримання таких відносно іншого суб'єкта господарювання шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням органу державної влади, органу місцевого самоврядування, наділеного відповідною компетенцією.

7. Поширенням інформації, що вводить в оману, є повідомлення суб'єктом господарювання, безпосередньо або через іншу особу, одній, кільком особам або невизначеному колу осіб, у тому числі в рекламі, неповних, неточних, неправдивих відомостей, зокрема внаслідок обраного способу їх викладення, замовчування окремих фактів чи нечіткості формулювань, що вплинули або можуть вплинути на наміри цих осіб щодо придбання (замовлення) чи реалізації (продажу, поставки, виконання, надання) товарів, робіт, послуг цього суб'єкта господарювання.

Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці

1. *Неправомірним збиранням комерційної таємниці* вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

2. *Розголошенням КТ* є ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

3. *Схиленням до розголошення КТ* є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

4. *Неправомірним використанням КТ* є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення господарської діяльності без дозволу уповноваженої на те особи відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю.

Слід зауважити, що КТ та інша конфіденційна інформація може бути викрадена різними **способами**. Джерелом витoku є, перш за все, персонал підприємства. Мотивація може бути різною: бажання помсти керівництву, корисливі спонукання, неухважність та ін. По-друге, зацікавленими в отриманні КТ певного підприємства є його конкуренти. Методами і формами викрадення ними КТ можуть бути: шантаж або підкуп співробітників підприємства, зняття інформації з комп'ютера спецтехнікою (проникнення в бази даних, копіювання програм); копіювання або викрадення документів, товарних і експериментальних зразків, креслень; прослуховування

телефонних розмов, встановлення приладів для підслуховування в приміщеннях і транспортних засобах та інші [94].

Недобросовісна конкуренція спричинює за собою накладання Антимонопольним комітетом штрафів, а також адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність. Розмір такого штрафу складає п'ять відсотків доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав відомостей про розмір доходу (виручки), штраф, передбачений частиною першою цієї статті, накладається у розмірі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі неправомірного використання позначень і копіювання зовнішнього вигляду виробу, органи Антимонопольного комітету України або особи, права яких порушені, мають право звернутися до суду із позовом про вилучення відповідних товарів із неправомірно використаним позначенням, копій виробів іншого суб'єкта господарювання і у виробника, і у продавця [58].

4.2. Поняття та ознаки комерційної таємниці

Господарська діяльність у всіх сферах нерозривно пов'язана з отриманням і використанням різноманітних видів інформації. На сьогодні інформація є особливим товаром, що має конкурентну вартість. Для суб'єкта господарювання найбільш цінною є інформація, яку він використовує для досягнення певних результатів та цілей і розголошення якої може позбавити його можливості вирішувати ці завдання, тобто створює загрозу безпеці господарської діяльності. Звичайно, не вся інформація, що використовується, може, в разі її розголошення, створювати таку загрозу, проте існує певна інформація, яка потребує захисту.

Закон України "Про інформацію", поряд із класифікаціями інформації за різними критеріями, містить класифікацію інформації залежно від порядку доступу. Згідно з цим законом інформація розподіляється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом (ст. 20 вказаного Закону). Будь-яка інформація є відкритою, окрім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом.

Інформація з обмеженим доступом, у свою чергу, розподіляється на:

- конфіденційну;
- таємну;
- службову.

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.

Відносини, пов'язані з правовим режимом конфіденційної інформації і порядок віднесення інформації до таємної або службової, а також порядок доступу до неї регулюються законами.

До інформації з обмеженим доступом *не можуть бути віднесені* відомості:

- 1) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;
- 2) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей;
- 3) про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;
- 4) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932 – 1933 років в Україні та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;
- 5) про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб;
- 6) інші відомості, доступ до яких не може бути обмежено відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВР України [63].

Згідно з Законом України "Про доступ до публічної інформації" 2011 року *обмеження доступу до інформації* здійснюється відповідно до закону під час дотримання сукупності таких вимог:

- 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи

злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше і якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше.

Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно. Під час дотримання вимог, передбачених частиною другою цієї статті, зазначене положення не поширюється на випадки, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину.

Не належать до інформації з обмеженим доступом відомості, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленої за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про запобігання корупції", крім відомостей, зазначених в абзаці четвертому частини першої статті 47 цього закону (відомості щодо реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта громадянина України, місця проживання та ін.).

Таємною інформацією, згідно зі ст. 8 ЗУ "Про доступ до публічної інформації", є інформація, доступ до якої обмежується відповідно до цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю.

До **службової інформації** може належати інформація:

1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньослужбову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробленням напряму діяльності установи

або здійсненню контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

З аналізу положень зазначених законів можна зробити висновок, що комерційна таємниця належить саме до конфіденційної інформації, оскільки доступ до неї обмежується фізичною або юридичною особою (СГД), крім суб'єктів владних повноважень.

Єдиного нормативно-правового акту, що регулював би відносини з порядком захисту чи використання комерційної таємниці не існує. Окремі положення щодо захисту конфіденційної інформації містяться Господарському та Цивільному кодексі, в Законах України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 року, "Про захист від недобросовісної конкуренції" від 7 червня 1996 року, "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року, "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 року, Постанові КМ України "Про затвердження Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах" та інших нормативно-правових актах. Окремі статті Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення теж призначені забезпечити захист комерційної таємниці.

Цивільний кодекс України у ст. 505 встановлює визначення комерційної таємниці. **Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною у тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.**

Ознаками комерційної таємниці є такі:

- 1) інформація має комерційну цінність;
- 2) інформація, що становить комерційну таємницю, не відома іншим особам та відсутній вільний доступ до неї на законних підставах;
- 3) вжито заходів для охорони конфіденційності інформації.

Крім цього, для КТ характерно те, що вона:

- реально або потенційно створює переваги в конкурентній боротьбі;

- із всієї власності підприємства, в тому числі і майнової, може бути найбільш цінною;

- з часом може втрачати свою вартість, якщо не буде використана.

КТ можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, а також відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання [6]. Слід зазначити, що *державною таємницею* є вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [42].

Відповідно до Постанови КМ України "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці", *КТ не становлять*:

- установчі документи і документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;

- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;

- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;

- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;

- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;

- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних у процесі цього збитків;

- документи про платоспроможність;

- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;

- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Підприємства зобов'язані подавати зазначені у цій постанові відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам відповідно до чинного законодавства, за їх вимогою [99].

Слід зазначити, що існують певні прогалини в законодавстві з питання визначення відомостей, що можуть бути КТ. ЦК України, зазначаючи, що КТ можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, встановлює виняток, що ці відомості відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Однак, як можна бачити, винятки встановлені не лише законом, а й Постановою КМ України, що є підзаконним нормативно-правовим актом і тому виникає питання, чи має вона силу. ЦК України як кодифікований закон є нормативно-правовим актом, що має вищу юридичну силу в системі законодавства України, аніж Постанова КМ України і тому під час виникнення протиріч слід застосовувати й виконувати вимоги саме закону. Усунути цю прогалину допомогло б прийняття нормативно-правового акту на рівні закону із зазначенням всіх відомостей, що не становлять КТ, або внести зміни в чинний Закон України "Про інформацію".

Перш ніж перейти до питання системи правового захисту КТ слід визначити методи її визначення на конкретному підприємстві чи іншому СГД. На підставі аналізу практики іноземних підприємств у вітчизняній літературі з цього питання можна знайти чотири умовних методи визначення відомостей, що становлять КТ на підприємстві:

- тотальний;
- аналітичний;
- плагіаторський;
- експертний [94].

Суть першого методу полягає в тому, що слід виключити всю інформацію СГД, що за законами ("Про інформацію", "Про державну таємницю" тощо) та іншими нормативно-правовими актами (Постановою КМ України "Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці" та інші) не може належати до КТ, а вся інформація, що залишиться, складатиме КТ. Сутність другого методу в тому, що необхідно з'ясувати, яку саме інформацію контрагенти, конкуренти або партнери вважають КТ, таку ж інформацію визначити КТ на власному підприємстві. Третій метод полягає, на відміну від попереднього, не в опитуванні партнерів, а в уявленні себе на їх місці і розгляду ситуації щодо власного підприємства.

Останній метод вимагає залучення фахівців із цієї проблематики для визначення інформації, що становить КТ. На погляд авторів, кожне підприємство повинно приймати рішення щодо визначення власної КТ індивідуально, з урахуванням своїх можливостей. У будь-якому разі необхідно дотримуватись вимог чинних нормативно-правових актів щодо неналежності інформації до КТ або державної таємниці, виключити ті об'єкти, що охороняються авторським або патентним правом і, звісно, врахувати цікавість прагнення та цікавість конкурентів. Доцільним є створення власної служби безпеки, що займалась би цим питанням або залучення спеціалістів із надання даного виду послуг.

Аналіз робіт українських та іноземних учених, а також іноземної практики з питань правового захисту КТ дозволяє визначити оптимальну структуру переліку відомостей, що становлять КТ суб'єкта господарювання:

- стан ринку;
- виробництво;
- управління;
- ціни;
- контракти, кредитні договори з банками, договори купівлі і продажу, починаючи від певної суми;
- науково-технічні досягнення;
- відомості про перспективні ринки збуту, плани, джерела коштів або сировини, товари, вигідних партнерів;
- власну безпеку підприємства;
- будь-яку інформацію, що надана партнерами, якщо за її розголошення передбачені штрафні санкції [12, с. 78; 94].

У переліку необхідно зазначити контрольні терміни або обставини, у разі настання яких може постати питання про розсекречення певних відомостей, що втратили своє значення. Також слід урахувувати, що ступінь конфіденційності конкретних відомостей може змінюватись від етапу діяльності підприємства та зміни цінності інформації в часі [29, с. 150]. Тому перелік відомостей, що становлять КТ, доцільно періодично переглядати, коригувати, виключаючи з нього відомості, які втратили статус КТ внаслідок появи нової техніки, технології, зразків тощо, витоку інформації до конкурента і т. д.

Перелік має бути затвердженим керівником підприємства і введеним у дію наказом. Він повинен бути доведений до виконавців під власний підпис у частині, що їх стосується. Ця обставина дає підстави на правовій

основі застосовувати санкції до співробітника, якщо з його вини відбулось розголошення КТ, з якою він був ознайомлений.

Суб'єктом права власності на КТ, відповідно до чинного законодавства України, зокрема ГК України, ЦК України, законів України "Про інформацію", "Про науково-технічну інформацію" тощо, є: держава, громадяни України, інших держав, підприємства, установи, організації всіх форм власності, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України і визначили інформацію, яка складає їх комерційну таємницю, або придбали її у встановленому законодавством порядку як комерційну таємницю.

Право власності на КТ виникає із моменту її класифікації як такої у визначеному законом порядку і діє до закінчення терміну її засекречення або відчуження у встановленому законодавством порядку. В разі прийняття підприємством рішення про відчуження вказаного права воно здійснюється в тому ж порядку, що й відчуження права майнової та інтелектуальної власності.

4.3. Захист комерційної таємниці суб'єктів господарської діяльності

Досвід багатьох західних фірм свідчить, що своєму становленню та розвитку вони багато в чому зобов'язані високому рівню організації та здійснення заходів, спрямованих на збереження своїх фірмових таємниць (Coca-Cola, Gillette, Kodak, IBM та багато інших). Тим часом у Західній Європі і США втрата 20 % конфіденційної інформації призводить до розорення фірми протягом одного місяця [1].

Згідно зі ст. 25 ГК України держава забезпечує захист КТ суб'єктів господарювання відповідно до вимог кодексу та інших законів. Склад і обсяг відомостей, що становлять КТ, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Статтею 420 ЦК України визначено, що КТ є об'єктом інтелектуальної власності. Відповідно майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать *особі, яка правомірно визнала інформацію комерційною таємницею*, якщо інше не встановлено договором. Саме ця особа може розпорядитися належним їй об'єктом, зокрема, шляхом розкриття відомостей невизначеному колу осіб, що спричиняє припинення

монопольних прав. Такі ж наслідки настають і у випадку, якщо іншим особам ця інформація стала відома з інших правомірних джерел, наприклад, у зв'язку з паралельним винахідництвом. Відповідно порушенням права на КТ є заволодіння відомостями, що становлять комерційну таємницю, за допомогою незаконних методів.

Майновими правами інтелектуальної власності на КТ є:

- 1) право на використання комерційної таємниці;
- 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 506 ЦК України).

Отже, власник КТ може володіти, користуватися та розпоряджатися нею на власний розсуд. Він може *використовувати* її для здійснення підприємницької та іншої діяльності, передавати її безоплатно або за плату у володіння та користування іншим особам, встановлювати будь-який ступінь і режим її секретності, способи захисту, включаючи обмеження або заборону доступу до неї (окрім випадків, передбачених законодавством). Власник КТ має право не підтверджувати і не заперечувати факт існування або відсутності її в нього. У свою чергу, ст. 162 ГК України визначає, що суб'єкт господарювання, який є власником технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, *має право на захист* від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності. Термін правової охорони комерційної таємниці обмежується в часі.

Щодо охорони інформації, яка використовується під час здійснення господарської діяльності, то можна зазначити, що умовно виокремлюють активну і пасивну види захисту. Під час *пасивної охорони* власник інформації надає їй режим відкритості, тобто вона є доступною для всіх зацікавлених осіб. Однак вони не можуть використовувати її у власних комерційних цілях без отримання відповідного дозволу. Такий спосіб охорони встановлюється у патентному та авторському праві для винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних знаків тощо. *Активний спосіб* проявляється в тому, що власник інформації встановлює такий режим доступу, за якого доступ до інформації обмежується вузьким колом фахівців

з числа персоналу, організовує режимні зони на підприємстві, використовує програми або такі носії інформації, які унеможливають її несанкціоноване копіювання тощо. Прикладами такої інформації є КТ, а також ноу-хау, відомості технічного характеру та ін. Отже, правовий захист відомостей, що становить КТ, здійснюється, перш за все, через закріплення прав та обов'язків відповідних суб'єктів щодо порядку захисту відомостей з обмеженим доступом у нормативних та установчих документах.

Для комплексного захисту КТ рекомендується визначити декілька етапів, що складають програму захисту КТ, або створити **систему правового захисту КТ**, основними елементами та складовими якої є:

1. *Визначення відомостей, які складають КТ.* Аналіз інформації СГД ті складання приблизного переліку відомостей, що містять КТ підприємства, можна здійснити з використанням одного із методів, що були досліджені у підрозділі 4.1. Ці відомості слід згрупувати на категорії залежно від цінності інформації для СГД, що характеризується розміром збитку, який може бути заподіяний у разі їх розголошення. Основою для визначення відомостей, які будуть захищатися як КТ, є положення Господарського та Цивільного кодексів, зазначених нормативно-правових актів.

2. *Розроблення правових документів, що встановлюють права підприємства на КТ, тобто юридичне закріплення таких прав.* Такими документами є, по-перше, основні документи для ведення комерційної діяльності підприємством: *статут* або *засновницький договір*, що зареєстровані в установленому законом порядку; по-друге, документи, що регламентують правовідносини усередині СГД: *колективний договір*, *правила внутрішнього розпорядку*, *"Перелік відомостей, які містять комерційну таємницю підприємства"*, *"Положення про КТ" (додаток А)*, *"Положення про КТ та конфіденційну інформацію"* та ін. У цих документах слід закріпити положення щодо захисту КТ і довести до відома персоналу, який має безпосереднє відношення до цих відомостей за характером виконуваної роботи чи посадою.

Важливо особливу увагу слід приділити розробленню *"Положення про КТ"*, що має важливе значення у системі правового захисту інформації від несанкціонованого доступу. Такий документ має закріплювати загальні положення у сфері захисту інформації, принципи і процедуру розмежування доступу до такої інформації, порядок прийому, реєстрації, інвентаризації та обліку носіїв інформації, що містить КТ. У цьому положенні також прописують механізм забезпечення схоронності відомостей, що

становлять КТ, зокрема деталізується процедура забезпечення доступу до КТ сторонніх осіб (у тому числі контролюючих органів). У таких документах рекомендовано закріплювати правило, згідно з яким сторонніх осіб допускають до ознайомлення з документами, що містять КТ, тільки з дозволу керівника за обов'язкової наявності письмового запиту. Крім того, пропонується прописувати порядок поширення КТ, а також процедуру виключення інформації з переліку КТ.

У трудовий договір (контракт) як керівника підприємства, так й інших співробітників рекомендовано включати *норму про нерозголошення КТ*. Зобов'язання про нерозголошення інформації може бути оформлене як записом безпосередньо у тексті трудового договору (контракту), так і у вигляді окремого документа, що є додатком до трудового договору (контракту) [25, с. 55]. Це може бути *договір, угода чи зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці*. Зобов'язання про нерозголошення закріплює права й обов'язки працівників щодо непоширення конфіденційної інформації, його підписує працівник і на підставі нього у разі порушення настає передбачена відповідальність, про яку він попереджений (додаток Б). Можливим також є розроблення окремої інструкції з дотримання режиму нерозголошення КТ працівниками підприємства. Усі зазначені форми збереження інформації, яка становить КТ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо мало місце розголошення ним інформації, що становить КТ.

3. *Якісний підбір персоналу СГД*, що працюватиме з відомостями, які складають КТ, навчання та виховання співробітників у зв'язку з їх роботою з таким видом інформації, складання для них пам'яток, методичних положень, інструкцій, пов'язаних з поведінням з КТ, створення моральних і матеріальних стимулів, що спрямовані на збереження КТ. Визначення *доступу та порядку допуску* до КТ співробітників, а також контрагентів, представників державних органів, отримання від них юридичних документів, які зобов'язують їх на правовій основі зберігати КТ. Для збереження відомостей, що становлять комерційну таємницю, наказом на підприємстві деякі вчені рекомендують ввести такі нові грифи інформації за ступенем важливості:

- для життєво важливої – комерційна таємниця 3 (КТ 3);
- для важливої – комерційна таємниця 2 (КТ 2);
- для корисної – комерційна таємниця 1 (КТ 1) [12; 79].

4. *Установлення порядку збереження КТ у відносинах із контрагентами* (під час укладання різноманітних договорів, проведення переговорів тощо) та *представниками правоохоронних чи контролюючих органів*, які на законних підставах можуть мати доступ до КТ під час виконання ними службових обов'язків.

5. *Створення порядку поводження з КТ та іншою інформацією з обмеженим доступом* на підприємстві, що виключить або мінімізує можливість витоку інформації під час роботи з нею, у процесі наукових конференцій, семінарів, виступів у ЗМІ, у ході розроблення рекламних матеріалів.

6. *Організація спеціального діловодства документів*, що містять відомості, які визначено КТ. Цей елемент системи захисту КТ забезпечує порядок роботи з такими документами: їх підготовку, копіювання, пересилання, облік, перевірку їх наявності, зберігання, знищення.

Викладені елементи та складові системи правового захисту КТ повинні бути задіяні та використані в повній єдності та взаємодії. Якщо хоча б одна зі складових наведеної системи не буде задіяна, то система не виконає свого призначення, оскільки може статися витік інформації, яка складає КТ, підприємство може втратити юридичні підстави для постановки питання про відшкодування нанесених конкурентом або персоналом підприємства матеріальних збитків [29].

Якщо йдеться про захист порушених суб'єктивних прав, пов'язаних із КТ, то він може здійснювати у таких формах захисту: неюрисдикційній та юрисдикційній. *Неюрисдикційною формою захисту* є дії СГД щодо захисту його права на КТ, які здійснюються ним без звернення до компетентних органів влади, тобто самостійно. Це право випливає зі змісту ст. 19 ЦК України, згідно з якою особа має право на самозахист свого права і права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахист порушених прав, що є неюрисдикційною формою, за умови, що вона не перетворюється в самоправність, у розглянутій сфері зводиться до можливості самостійної нейтралізації і виведення з ладу технічних засобів, незаконно впроваджених третіми особами з метою одержання інформації, дезінформації осіб, що незаконно одержали засекречені відомості, з метою запобігання можливого збитку від їхнього розголошення, а також до застосування оперативно-господарських санкцій, якщо інформація, яка складає КТ, відповідно до умов договору, передається частинами, і одна зі сторін порушила умови договору. У порядку самозахисту можуть застосовуватися і деякі санкції стосовно контрагентів у господарських договорах і найманих

робітників, що порушують зобов'язання про нерозголошення конфіденційних відомостей. *Юрисдикційна форма захисту* полягає у зверненні СГД, чиє право на КТ порушене, до уповноважених органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав. Деякі вчені, як, наприклад, О. П. Сергєєв, вважають, що основною формою захисту права на КТ є юрисдикційна процедура, яка, у свою чергу, розподіляється на судовий і адміністративний порядки. Загальновизнаним є судовий порядок захисту, що припускає звернення з позовом про захист порушених прав до суду. Оскільки питання про КТ безпосередньо пов'язане з підприємницькою діяльністю, ці позови переважно належать до підвідомчості господарських судів. У тих випадках, коли відповідачем виступає працівник, який розголосив КТ всупереч трудовому договору (контракту), справа розглядається в суді загальної юрисдикції [73, с. 629].

Реалізуючи право на захист КТ, суб'єкт господарювання, якому воно належить, повинен вжити ряд заходів, спрямованих на збереження конфіденційності інформації, що становить КТ. Способи захисту комерційної таємниці можна розподілити на *юридичні, організаційні та технічні*.

До *юридичних* способів захисту належать усі спрямовані на забезпечення охорони комерційної таємниці акти законодавства та локальні акти підприємства, якими передбачені як права й обов'язки осіб, що ознайомлені з комерційною таємницею, так і відповідальність за її розголошення тощо. Як приклад актів законодавства – Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 212-2, 212-5 якого встановлюють адміністративну відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю тощо.

Згідно зі ч. 2 ст. 155 ГК України на об'єкти права інтелектуальної власності (зокрема і на КТ) розповсюджуються загальні умови захисту прав інтелектуальної власності, визначені в ЦК України. Стаття 432 ЦК України встановлює, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до ст. 16 ЦК України. Однак ст. 432 ГК України закріплює специфічні, прийнятні лише щодо **об'єктів права інтелектуальної власності способи захисту**, що реалізуються в судовому порядку, а саме:

- 1) застосування негайних заходів з запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

- 2) припинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту або експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний обіг з порушенням права інтелектуальної власності;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів і знарядь, використаних переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Аналізуючи положення ст. 20 ГК України, де визначені засоби захисту прав суб'єктів господарювання, можна дійти висновку, що основними способами захисту права на КТ є:

1) визнання права на КТ;

2) відновлення становища, що існувало до порушення права, а також припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;

3) визнання недійсним повністю або частково акту державного або іншого органу, що суперечить законодавству і порушує право суб'єкта господарювання на КТ;

4) відшкодування збитків, завданих порушенням права суб'єкта господарювання на КТ [102].

Серед *організаційних* способів охорони КТ необхідно виокремити встановлення власником певного режиму доступу, наприклад, обмеження доступу до інформації вузьким колом працівників, організацію режимних зон на підприємстві, використання носіїв інформації, що роблять неможливим несанкціоноване копіювання тощо.

До *технічних способів* захисту КТ слід зарахувати застосування спеціальних технічних засобів охорони, серед яких: різноманітні технічні засоби виявлення каналів витоку інформації, скануючі приймачі, засоби оперативного виявлення радіовипромінювальних пристроїв, багатофункціональні та комбіновані пошукові прилади, пошукові автоматизовані програмно-апаратні комплекси, нелінійні локатори, апаратура для виявлення диктофонів, системи акустичного і віброакустичного зашумлення, пристрої швидкого знищення інформації, спеціальне програмне забезпечення для захисту конфіденційної інформації тощо [102].

Конкретну структуру внутрішньої системи захисту КТ визначають фінансовими й технічними можливостями підприємства, його розмірами й розміщенням, номенклатурою продукції, яку випускають, системою внутрішнього документообігу, обсягом і видом інформації, що захищається тощо. Під час вибору варіантів побудови доцільно враховувати можливості конкурентів. Найдоцільніше обмежити кількість осіб, які мають доступ до секретної інформації, розробити заходи персональної матеріальної й правової відповідальності за збереженість КТ.

4.4. Відповідальність за розголошення комерційної таємниці

У пункті 2.3 вже було розглянуто питання відповідальності за порушення законодавства про захист економічної безпеки на підприємстві. Це поняття є ширшим за поняття відповідальності за розголошення комерційної таємниці, оскільки комерційна таємниця є одним із численних об'єктів забезпечення безпеки. За порушення законодавства України у сфері захисту КТ встановлено такі види відповідальності:

- дисциплінарна;
- цивільно-правова;
- адміністративна;
- кримінальна.

Дисциплінарна відповідальність встановлена КУпП України. Відповідно до ч. 1 ст. 147 за порушення трудової дисципліни (наприклад, порушення встановлених на підприємстві режиму, порядку і правил збереження КТ) до працівника може бути застосовано один з таких заходів стягнення:

- 1) догана;
- 2) звільнення.

За ч. 2 ст. 147 законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення для окремих категорій працівників. На думку Т. Іванюти, можливим є переведення та іншу роботу, не пов'язану з допуском до КТ, позбавлення премій, передбачених системою оплати праці, позбавлення винагороди за результатами роботи за рік, зміна часу чергової відпустки [12, с. 91]. Підстави застосування зазначених стягнень відповідно до ст. 147 КЗпП України повинні бути передбачені Положенням "Про КТ підприємства і правила її збереження" [29]. Якщо розглядати ситуацію з позиції трудового законодавства,

то підприємство має право застосувати до працівника заходи дисциплінарного характеру. Процесуально це оформляють наказом на підприємстві.

Потрібно зазначити, що підставою застосування до працівника дисциплінарних заходів є підпис працівника під зобов'язанням про не розголошення комерційної таємниці.

Слід зауважити, що не всі дослідники визначають дисциплінарну відповідальність як один із видів відповідальності, що настає за порушення законодавства, пов'язано з КТ [95]. Автори вважають, вважаємо, що з урахуванням конкретних обставин та тяжкості правопорушення можливе й застосування такого виду відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні збитків, завданих СГД. Збитки, заподіяні внаслідок збирання, розголошення та використання КТ підлягають відшкодуванню за позовами до суду зацікавлених осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством із застосуванням норм ЦК України та ГК України. Цивільно-правова відповідальність настає за здійснення цивільного правопорушення, пов'язаного з порушенням прав інтелектуальної власності; має наслідки майнового й компенсаційного характеру; заснована на принципі повного відшкодування шкоди, припускає відшкодування збитків заподіяних власникові права на об'єкт інтелектуальної власності.

Оскільки СГД періодично підпадають під перевірки та ревізії їх господарської діяльності представниками контролюючих та інших органів, які мають доступ до інформації, що охороняється, а також отримують дозволи на різні види діяльності, то виникає необхідність захисту КТ суб'єкта господарювання. ЦК України закріплює обов'язок органів державної влади охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм із метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Цю інформацію охороняють органи державної влади від розголошення, окрім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання. Органи державної влади також зобов'язані охороняти комерційну таємницю в інших випадках, передбачених законом (ст. 507 ЦК України).

Згідно з Інформаційним Листом Вищого господарського суду "Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію" від 28.03.2007 р. № 01-8/184 за порушення майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю чи прав на "ноу-хау", зокрема, шляхом добування протиправним способом чужої комерційної інформації, розголошення її без згоди особи, уповноваженої на те, чи схилення до її розголошення або використання чужої комерційної інформації без згоди уповноваженої особи, власник цієї інформації має право на відшкодування завданих майнової та моральної шкоди відповідно до правил статей 1166 та 1167 ЦК України. Така цивільна відповідальність може наставати і в разі вчинення дій, зазначених у главі 4 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції". Але не може бути застосовано відповідальності за збирання, розголошення чи використання відомостей, які не можуть належати до кола комерційної таємниці згідно з приписами Постанови КМ України від 09.08.1993 р. № 611 [44].

Адміністративна відповідальність за порушення, пов'язані з комерційною таємницею, передбачена КУпАП України та Законом України "Про захист від недобросовісної конкуренції". Так, згідно зі ст. 164-3 КУпАП України отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця тягне за собою накладення штрафу від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [17].

Законом України "Про захист від недобросовісної конкуренції" встановлено адміністративну відповідальність за неправомірне збирання КТ (ст. 16), розголошення КТ (ст. 17), схилення до розголошення КТ (ст. 18) і неправомірне використання КТ (ст. 19) (це детальніше розглянуто в п. 4.1). Суб'єктами правопорушень можуть бути фізичні та юридичні особи.

Неправомірним збиранням відомостей, що становлять КТ, вважається добування протиправним способом зазначених відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Розголошенням КТ є ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Схилянням до розголошення КТ є спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до закону становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Неправомірним використанням КТ є впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до закону комерційну таємницю [6].

Кримінальна відповідальність передбачена Кримінальним кодексом України і настає внаслідок скоєння таких злочинів, пов'язаних із КТ:

- незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України);
- розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України).

Ці два склади злочинів у Кримінальному кодексі України зараховані до злочинів у сфері господарської діяльності.

Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231). Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, – караються штрафом від трьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232). Умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, – карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Нерідко виникає ситуація, коли *можливе застосування різних поєднань* зазначених засобів. Порушення КТ може бути водночас і актом недобросовісної конкуренції, і цивільним правопорушенням, і кримінальним злочином.

Навпаки в тих випадках, коли не конкуренти здійснюють тиск або вплив на тих чи інших осіб, які володіють таємницею, з метою одержання конфіденційної інформації, застосовуються лише норми цивільної відповідальності.

Для уникнення незаконного та несанкціонованого розповсюдження комерційної таємниці на досліджуваному підприємстві, так само як і на інших підприємствах, потрібно під час приймання на роботу ретельно вивчати обставини індивідуального ставлення людини до потреби збереження КТ, обставини минулої роботи людини тощо. Отже, вивчення проблеми правового захисту КТ дає змогу зробити висновок про необхідність подальшої законодавчої, науково-дослідної роботи та постійного розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи організації захисту такої інформації.

Питання для самостійного опрацювання

1. Правове регулювання захисту комерційної таємниці закордоном.
2. Відповідальність за викрадення комерційної інформації в Україні.
3. Система доступу та допуску до комерційної таємниці підприємства.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Поняття та ознаки комерційної таємниці.
2. Які проблеми правового захисту комерційної таємниці в Україні ви знаєте?
3. Як визначають відомості, що складають комерційну таємницю суб'єкта господарювання?
4. Які правові документи, що закріплюють права СГД на комерційну таємницю ви знаєте?

Питання для дискусій

1. Яким чином зберігають комерційну таємницю під час укладання господарських договорів?
2. Що є угодою про нерозголошення виробничої чи комерційної таємниці?
3. Елементи та складові системи правового захисту комерційної таємниці СГД.

Практичне завдання

Громадянка О. Петренко працювала 5 років на підприємстві "Ластик" на посаді дизайнера. Ураховуючи її досвід роботи та репутацію, керівництво підприємства доручило О. Петренко займатися питаннями, які потребували доступу до комерційної інформації підприємства. За наказом генерального директора підприємства "Ластик" на підставі "Положення про комерційну таємницю підприємства та правила її збереження" О. Петренко було надано дозвіл на доступ до комерційної інформації. Оскільки система комерційної інформації підприємства "Ластик" мала триступеневий рівень – "Комерційна таємниця – особливо важливо", "Комерційна таємниця – суворо конфіденційно", "Комерційна таємниця – конфіденційно", дозвіл на доступ передбачав право О. Петренко доступу до інформації "Комерційна таємниця – особливо важливо". Користуючись наявністю такого дозволу, О. Петренко звернулася до відділу розробок із проханням надати певну необхідну їй інформацію та отримала цю інформацію. Після цього працівника відділу розробок було звільнено через те, що надана ним інформація належала до категорії "Комерційна таємниця – конфіденційно" та не може бути відкрита на підставі наданого дозволу. Крім того, стало відомо, що О. Петренко було звільнено з підприємства, на якому вона працювала раніше, на підставі розголошення нею комерційної інформації підприємства. Після цього керівництвом було відмінено наказ про доступ О. Петренко до комерційної інформації.

1. Чи має право доступу особа, якій надано право доступу до "комерційної інформації – особливо важливо" до іншого виду комерційної інформації?
2. Як змінилась би ситуація, якщо наказом керівництва не було зазначено різновид комерційної інформації, до якої має доступ О. Петренко?
4. Чи правомірне звільнення працівника, який надав інформацію?
5. Які підстави відміни дозволу на доступ до комерційної інформації підприємства?

5. Діяльність державних органів щодо забезпечення економічної безпеки та протидії злочинам у сфері економіки

5.1. Загальні положення діяльності державних правоохоронних органів щодо забезпечення економічної безпеки

Охорона підприємництва і забезпечення безпеки підприємницької діяльності є стрижневою проблемою, що охоплює комплекс різноманітних заходів, спрямованих на виявлення, попередження і припинення загроз та зазіхань на стабільність функціонування і розвитку підприємства. Цей процес містить охорону приватної власності підприємства і фізичний захист його персоналу.

Суб'єктів економічної безпеки класифікують за різними критеріями. Так, залежно від місця їх умовно розподіляють на дві групи – внутрішні і зовнішні. До *внутрішніх суб'єктів* належать спеціалізовані суб'єкти (служба безпеки підприємства, підрозділ пожежної безпеки, охоронна служба); напівспеціалізовані (медична частина, юридичний відділ); інший персонал, який підпорядковується керівництву підприємства і не бере безпосередньої участі в забезпеченні безпеки підприємства. До *зовнішніх суб'єктів* можна зарахувати: органи виконавчої влади, законодавчі і правоохоронні органи, наукові та освітні заклади, які формують законодавчу основу функціонування і захисту підприємства та забезпечують її виконання, а також недержавні організації, представлені приватними охоронними фірмами, аналітичними і консультаційними центрами, котрі на комерційній основі надають послуги щодо забезпечення безпеки. Слід зазначити, що діяльність зовнішніх суб'єктів не може контролюватися з боку суб'єктів господарювання, зате вони можуть суттєво впливати на функціонування самого підприємства, що ставить їх діяльність у категорію важливих умов гарантування економічної безпеки на макрорівні.

Отже, побудова ринкової економіки в Україні поступово зумовлює створення системи забезпечення безпеки підприємницької діяльності відповідно до світової практики. Важливим чинником цього процесу є утворення

функціонування державних і недержавних структур як єдиного цілого. Складовими єдиної системи забезпечення безпеки особи та підприємництва є:

- *державна система*, що представлена правоохоронними органами та спецслужбами (наприклад, органи поліції охорони як територіальні органи Національної поліції, працівники якої мають права та повноваження на озброєну охорону та застосування владних функцій щодо правопорушників);
- *недержавна система*, яка представлена приватними охоронними, охоронно-технічними підприємствами, комерційними службами безпеки, підприємства різної форми власності, інформаційними бюро, службами безпеки банків, навчальними центрами, профільними фондами, науково-дослідними структурами, профільними факультетами вищих навчальних закладів [93].

Система правоохоронних органів – це система суб'єктів, що здійснюють правоохоронну діяльність. Суб'єктами цієї системи є: держава за допомогою законодавчих, виконавчих, судових органів, президентські структури, прокуратуру тощо; деякі громадські організації та об'єднання; окремі громадяни, яким державою делеговано певні повноваження з урахуванням відповідного розподілу серед них компетенції, форм і засобів здійснення.

На сьогодні до правоохоронних органів України можна зарахувати такі органи:

- прокуратури;
- національної поліції;
- служби безпеки;
- митні;
- охорони державного кордону;
- державної фіскальної служби;
- установ виконання покарань;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Слід зазначити, що поняття "правоохоронні органи" є дещо вузьким поняттям, аніж "суб'єкти правоохоронної діяльності", оскільки до останніх, крім правоохоронних органів належать й громадські об'єднання і громадяни, органи місцевого самоврядування та ін.

Найчисленнішою ланкою у системі державних правоохоронних органів є *Національна поліція України*. Вони посідають найважливіше місце в системі правоохоронних органів як в організаційному, так і функціональному

аспектах. Поліція, що є послідовником органів внутрішніх справ, є центральними органами виконавчої влади, діяльність яких координується та спрямовується КМ України через Міністра внутрішніх справ згідно із законом. *Завданнями поліції* є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Отже, поліція бере участь в реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки України.

У складі поліції функціонують:

- 1) патрульна поліція;
- 2) кримінальна поліція;
- 3) органи досудового розслідування;
- 4) спеціальна поліція;
- 5) поліція охорони;
- 6) поліція особливого призначення.

Для забезпечення економічної безпеки в у складі кримінальної поліції Національної поліції створено *Департамент захисту економіки (далі – ДЗЕ)*, на який, крім інших, покладено функції протидії економічній злочинності в організованих її формах, боротьби з корупцією та хабарництвом.

Основними завданнями ДЗЕ є:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;
- виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, у тому числі вчинених суспільно – небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;
- боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування; протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією;

- установлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Державні структури повинні взаємодіяти з недержавними в сфері забезпечення безпеки підприємництва в таких напрямках:

- фізична охорона різного роду об'єктів і приватних осіб з використанням сучасних технічних та спеціальних засобів;
- інформаційна безпека суб'єктів економічних відносин, в тому числі захист КТ;
- інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницького ризику, оцінка перспектив розвитку бізнесу, надання інформації щодо надійності ділових партнерів;
- превентивне консультування підприємців з питань безпеки;
- надання підприємницьким структурам гарантій з безпеки та інформування щодо надійності партнерів при здійсненні комерційних операцій;
- планові патрулювання в громадських місцях спільно з підрозділами патрульно-постової служби під час проведення масових культурно-просвітницьких і соціальних заходів;
- підготовка та перепідготовка кадрів як в державних, так і недержавних учбових закладах, розробка та запровадження з цією метою відповідних освітніх програм та ін. [94].

Правоохоронна діяльність – це вид (правова форма) державної діяльності, яка здійснюється спеціально уповноваженими державними органами і спрямована на забезпечення у державі законності та правопорядку, захист прав та інтересів як окремої особи, так і колективів, організацій та установ, а також держави загалом, шляхом застосування заходів державного примусу і громадського впливу, у суворій відповідності до закону та при дотриманні встановленої для них процедури (порядку), з притягненням винних до юридичної відповідальності. Це діяльність державних органів щодо підтримання правопорядку, виявлення та безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію КК України та КУпАП, а також застосування кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників, яка полягає у здійсненні комплексу контрольних-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів.

5.2. Правове регулювання здійснення перевірок суб'єктів господарської діяльності

В Україні на сьогоднішній день існує велика кількість контролюючих органів, які мають право перевіряти суб'єктів підприємницької діяльності в межах їх компетенції. Їхні повноваження встановлюються законами, підзаконними нормативними актами і є різні в кожного контролюючого органу підстави для проведення перевірок.

Слід зазначити, що в Україні відсутній окремий спеціальний закон, який би регулював відносини суб'єктів права щодо захисту корпоративних прав та бізнесу від посягань з боку корумпованих владних структур чи злочинців. Норми права, що регулюють зазначені відносини і стосуються безпеки бізнесу, містяться в різних законах і підзаконних нормативно-правових актах, що були досліджені в п. 2.1. Є доцільним виокремити тільки ті **нормативно-правові акти, що стосуються перевірок СГД**. На сьогодні це:

- Указ Президента України *"Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності"*, що був одним із перших актів, що визначив контролюючі органи, що мають право проводити *планові та позапланові виїзні перевірки* фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання;
- *Податковий кодекс України*, що визначає порядок проведення перевірок фіскальними органами суб'єктів господарювання стосовно сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, неподаткових платежів;
- ЗУ *"Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності"*, що визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного контролю, їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного контролю. Мета такого контролю – виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища;
- ЗУ *"Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні"* – щодо здійснення державного фінансового контролю за

використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах і взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна;

- ЗУ *"Про ліцензування видів господарської діяльності"* регламентує порядок проведення контролю за додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов;

- ЗУ *"Про захист прав споживачів"* передбачає право центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів, контролю за якістю продукції та обслуговування.

- ЗУ *"Про прокуратуру"* закріплює право проводити перевірки органами прокуратури за письмовими зверненнями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, фізичних та юридичних осіб, а також за власною ініціативою прокурора.

- *"Порядок проведення планових (позапланових) перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки"*, затверджений Наказом МВС України визначає основні вимоги щодо організації та здійснення державного нагляду (контролю) посадовими особами Державної служби України з надзвичайних ситуацій та посадовими особами головних управлінь за додержанням і виконанням суб'єктами господарювання, міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та підприємствами, установами і організаціями, що належать до сфери їх управління, вимог законодавства з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки;

- *"Порядок проведення перевірок посадовими особами Державної інспекції України з питань праці та її територіальних органів"* затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України встановлює процедуру проведення Державною службою України з питань праці (*Держпраці*), що є правонаступником Державної інспекції України з питань праці, та її територіальними органами перевірок додержання законодавства з питань праці;

- *"Порядок організації та проведення перевірок суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства"*

затверджений Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України;

- інші.

Вказаними нормативно-правовими актами зазначаються можливі види перевірок, їх тривалість, порядок попередження про перевірку, її документальне оформлення, випадки, коли перевірки не проводяться, порядок оскарження результатів перевірки та інші питання. У кожному конкретному випадку необхідно звернутися до відповідного нормативного документа. Цей перелік не є вичерпним, оскільки в разі здійснення суб'єктами підприємницької діяльності різних видів провадження бізнесу, можливі й інші втручання зі сторони органів державної влади та управління.

Слід зауважити, що з 2014 року в Україні діяв мораторій на проведення перевірок СГД контролюючими органами згідно з ЗУ "Про Державний бюджет України на 2014 рік". Виключення становили тільки перевірки, що проводяться Державною фіскальною службою, за наявності дозволу КМ України або за ініціативи суб'єкта господарювання щодо його перевірки. Аналогічний мораторій на перевірки було запроваджено й в 2015 році. Але, на відміну від попереднього мораторію, крім Державної фіскальної служби, право на здійснення перевірок без отримання дозволу КМ України або заявки СГД щодо його перевірки надано Державній фінансовій інспекції України.

Відповідно до заяви Державної регуляторної служби та згідно з Податковим кодексом України, Державною фіскальною службою у 2015 та 2016 роках перевірки підприємств, установ і організацій, фізичних осіб-підприємців з обсягом доходу до 20 мільйонів гривень за попередній календарний рік здійснюється виключно з дозволу КМ України, за заявкою СГД щодо його перевірки, згідно з рішенням суду або згідно з вимогами Кримінального процесуального кодексу України.

Зазначене обмеження не поширюється:

- із 1 січня 2015 року на перевірки суб'єктів господарювання, що ввозять на митну територію України та/або виробляють і/або реалізують підакцизні товари, на перевірки дотримання норм законодавства з питань наявності ліцензій, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, єдиного соціального внеску, відшкодування податку на додану вартість;

- із 1 липня 2015 року на перевірки платників єдиного податку другої і третьої (фізичні особи-підприємці) груп, окрім тих, які здійснюють діяльність на ринках, продаж товарів у дрібно роздрібній торговельній мережі

через засоби пересувної мережі, за винятком платників єдиного податку, визначених пунктом 27 підрозділу 10 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України, з питань дотримання порядку застосування реєстраторів розрахункових операцій.

Державна регуляторна служба акцентує увагу, що відповідно до частини третьої ст. 7 ЗУ "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" у посвідченні (направленні) на проведення заходу державного нагляду (контролю) обов'язково повинна бути зазначена, серед іншого, підстава для здійснення заходу, у даному випадку – реквізити дозволу Кабінету Міністрів України на проведення перевірки.

Нещодавно Мінекономрозвитку затвердило План комплексних перевірок підприємств на 2016 рік, який передбачає можливість одночасної перевірки підприємства кількома органами державного нагляду (контролю). До плану перевірок увійшли понад 13 тисяч компаній різних форм власності, з різних секторів економіки та з різними ступенями ризику. Зазначений захід дозволить СГД ефективно проводити захист своїх інтересів і прав до початку здійснення контролюючими органами заходів державного нагляду (контролю). Суб'єкти господарювання у випадку встановлення ними, що на них розповсюджується дія мораторію, можуть звернутися з обґрунтованим листом до відповідного органу державного нагляду (контролю) з пропозицією переглянути свої плани перевірок та звернутися до Мінекономрозвитку України з метою внесення змін до комплексного Плану.

Кількість перевірок залежить від конкретної діяльності СГД. Враховуючи великий об'єм законодавства, що регулює порядок проведення перевірок та повноваження контролюючих органів, зупинимось на найбільш важливих для суб'єктів господарської діяльності перевірках та компетенції органів, що здійснюють перевірку.

Контролюючим органом, які мають право проводити планові та позапланові виїзні перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності *органи Державної фіскальної служби України*. Законодавець встановив, що органи державної фіскальної служби мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки. Камеральні та документальні перевірки проводяться контролюючими органами в межах їх повноважень виключно у випадках та у порядку, встановлених Податковим кодексом, а фактичні перевірки – Податковим кодексом та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, даних Єдиного реєстру податкових накладних та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального.

На відміну від камеральної, *документальною* перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених Податковим кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків. *Документальна планова* перевірка проводиться відповідно до плану-графіка перевірок, а *документальна позапланова* перевірка не передбачена у плані контролюючого органу і проводиться за наявності обставин, передбачених Податковим кодексом. *Документальною виїзною* перевіркою вважається перевірка, яка проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка, а, відповідно, *невиїзною* вважається перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу.

Особливим видом невиїзної перевірки є *документальна невиїзна позапланова електронна* перевірка за заявою платника податків, якою вважається перевірка, що проводиться на підставі заяви, поданої платником

податків з незначним ступенем ризику, визначеним відповідно до Податкового кодексу, до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку. Заява подається за 10 календарних днів до очікуваного початку проведення електронної перевірки, але не раніше офіційного повідомлення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, про запровадження проведення такої перевірки для відповідних платників податків: які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності; суб'єктів господарювання мікро-, малого; середнього підприємництва; інших платників податків. Форма заяви, порядок її подання, прийняття рішення про проведення електронної перевірки встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється контролюючим органом щодо дотримання норм законодавства з питань регулювання обігу готівки, порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, у тому числі про виробництво та обіг підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

Права контролюючих органів:

1. Запрошувати платників податків, зборів, платежів або їх представників для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати податків, зборів, платежів, дотримання вимог іншого законодавства, у тому числі законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, контроль за додержанням якого покладено на контролюючі органи. Письмові повідомлення про такі запрошення надсилаються в порядку, встановленому статтею 42 Податкового кодексу, не пізніше ніж за 10 календарних днів до дня запрошення рекомендованими листами, в яких зазначаються підстави запрошення, дата і час, на які запрошується платник податків (представник платника податків).

2. Для здійснення функцій, визначених законом, отримувати безоплатно від платників податків, у тому числі благодійних та інших непри-

буткових організацій, усіх форм власності у порядку, визначеному законодавством, довідки, копії документів, засвідчені підписом платника або його посадовою особою та скріплені печаткою (за наявності), про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки платників податків та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням та сплатою податків, зборів, платежів, про дотримання вимог законодавства, здійснення контролю за яким покладено на контролюючі органи, а також фінансову і статистичну звітність у порядку та на підставах, визначених законом.

3. Отримувати безоплатно від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності та їх посадових осіб, у тому числі від органів, які забезпечують ведення відповідних державних реєстрів (кадастрів), інформацію, документи і матеріали.

4. Проводити відповідно до законодавства перевірки і звірки платників податків (крім Національного банку України), у тому числі після проведення процедур митного контролю та/або митного оформлення.

5. Отримувати безоплатно від платників податків, а також від установ Національного банку України, банків та інших фінансових установ довідки у порядку, встановленому Законом України "Про банки і банківську діяльність" та цим Кодексом, довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків, а на підставі рішення суду – інформацію про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження в установлені строки валютної виручки від суб'єктів господарювання.

6. Запитувати та вивчати під час проведення перевірок первинні документи, що використовуються в бухгалтерському обліку, реєстри, фінансову, статистичну та іншу звітність, пов'язану з обчисленням і сплатою податків, зборів, платежів, виконанням вимог законодавства, контроль за додержанням якого покладено на контролюючі органи.

7. Під час проведення перевірок у платників податків – фізичних осіб, а також у посадових осіб платників податків – юридичних осіб та платників єдиного внеску перевіряти документи, що посвідчують особу, а також документи, що підтверджують посаду посадових осіб та/або осіб, які фактично здійснюють розрахункові операції.

8. Здійснювати контроль за додержанням законодавства з питань регулювання обігу готівки (крім банків), порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно

до закону, торгових патентів, за додержанням порядку приймання готівки для подальшого переказу (крім приймання готівки банками), за дотриманням суб'єктами господарювання установлених законодавством обов'язкових вимог щодо забезпечення можливості розрахунків за товари (послуги) з використанням електронних платіжних засобів.

9. Проводити контрольні розрахункові операції до початку перевірки платника податків щодо дотримання ним порядку проведення готівкових розрахунків та застосування реєстраторів розрахункових операцій. Товари, отримані службовими (посадовими) особами контролюючих органів під час проведення контрольної розрахункової операції, підлягають поверненню платнику податків у непошкодженому вигляді. У разі неможливості повернення такого товару відшкодування витрат здійснюється відповідно до законодавства з питань захисту прав споживачів.

10. Доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовуються для провадження господарської діяльності та/або є об'єктами оподаткування, або використовуються для отримання доходів (прибутку), або пов'язані з іншими об'єктами оподаткування та/або можуть бути джерелом погашення податкового боргу.

11. Застосовувати до платників податків передбачені законом фінансові (штрафні) санкції (штрафи) за порушення податкового чи іншого законодавства, контроль за додержанням якого покладено на контролюючі органи; стягувати до бюджетів та державних цільових фондів суми грошових зобов'язань та/або податкового боргу у випадках, порядку та розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України; стягувати суми недоїмки із сплати єдиного внеску; стягувати суми простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) за кредитами (позиками), залученими державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста) або під державні (місцеві) гарантії, а також за кредитами із бюджету в порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законами України.

12. Звертатися до суду в ряді випадків, наприклад: щодо стягнення коштів платника податків, який має податковий борг, з рахунків у банках, що обслуговують такого платника податків, на суму податкового боргу або його частини; щодо припинення юридичної особи та припинення фізичною особою – підприємцем підприємницької діяльності та/або про визнання

недійсними установчих (засновницьких) документів суб'єктів господарювання; подавати позови до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, щодо визнання оспорюваних правочинів недійсними та застосування визначених законодавством заходів, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, а також щодо стягнення в дохід держави коштів, отриманих за нікчемними договорами; щодо зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках такого платника податків у банках та інших фінансових установах (крім операцій з видачі заробітної плати та сплати податків, зборів, єдиного внеску, а також визначених контролюючим органом грошових зобов'язань платника податків, погашення податкового боргу), у тому числі при недопущенні посадових осіб контролюючих органів до обстеження територій та приміщень та в інших випадках.

13. Здійснювати інші повноваження, передбачені законом.

Посадові особи контролюючих органів зобов'язані:

1. Дотримуватися Конституції України та діяти виключно у відповідності з Податковим кодексом та іншими законами України, іншими нормативними актами.

2. Забезпечувати сумлінне виконання покладених на контролюючі органи функцій.

3. Забезпечувати ефективну роботу та виконання завдань контролюючих органів відповідно до їх повноважень.

4. Не допускати порушень прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій.

5. Коректно та уважно ставитися до платників податків, їх представників та інших учасників відносин, що виникають під час реалізації норм Податкового кодексу та інших законів, не принижувати їх честі та гідності.

6. Не допускати розголошення інформації з обмеженим доступом, що одержується, використовується, зберігається під час реалізації функцій, покладених на контролюючі органи.

7. Надавати органам державної влади та органам місцевого самоврядування на їх письмовий запит відкриту податкову інформацію в порядку, встановленому законом.

За невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків посадові особи контролюючих органів несуть відповідальність згідно із законом. Шкода, завдана неправомірними діями посадових осіб контролюючих органів, підлягає відшкодуванню за рахунок коштів державного бюджету, передбачених таким контролюючим органам.

Якщо на підприємство прийшли представники контролюючих органів з метою перевірки господарської діяльності, то автори *рекомендують здійснити такі дії*:

1. Необхідно перевірити службові посвідчення осіб, що перевіряють (повідомити керівнику (або юристу) про перевірку, що відбувається; переписати службове посвідчення та пояснити, що керівник має підійти).

2. Установити підстави візиту органів, що здійснюють перевірку:

а) *перевірити документ, що підтверджує підстави візиту* (направлення, посвідчення на проведення перевірки, постанову на перевірку, документ судді про проведення обшуку або іншої слідчої дії). Слід зазначити, що, наприклад, наказ про проведення перевірки органами Держтехногенбезпеки повинен містити обов'язково таку інформацію: найменування/прізвище, ім'я та по батькові суб'єкта господарювання; місцезнаходження/місце проживання суб'єкта господарювання та адресу розташування об'єкта перевірки; предмет перевірки; дату початку та дату закінчення перевірки; посаду, прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, яка буде здійснювати перевірку. На підставі наказу на проведення перевірки оформлюють посвідчення на проведення перевірки, яке теж обов'язково має містити дані, встановлені Порядком проведення планових (позапланових) перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки. Якщо дані цих документів не співпадають з фактичними даними, то перевірка є незаконною;

б) установити, що перевірка стосується саме даного підприємства;

в) перевірити підпис уповноваженої особи;

г) отримати копію направлення/постанови на проведення перевірки від посадової особи органу, що здійснює перевірку.

Необхідно завести журнал реєстрації перевірок, що проводяться та вести облік усіх перевірок під підпис особи, що здійснює перевірку. Вона зобов'язана це зробити на вимогу представників підприємства.

Необхідною є також підготовка працівників СГД до перевірок. Підготовча робота з персоналом містить завчасне проведення інструктажу з персоналом з приводу поведінки під час перевірок. Слід роз'яснити співробітникам, що згідно зі ст. 63 Конституції України вони не зобов'язані давати які-небудь пояснення в ході перевірки (проведення слідчих дій), в них є право зберігати мовчання.

Під час проведення перевірки необхідно забезпечити якомога меншу кількість представників підприємства, які спілкуються з особами, що перевіряють (якщо цього не вимагають питання перевірки).

Слід перевірити всі складені особами, що здійснюють перевірку, документи (акти і приписи), ознайомитись із змістом тих, в яких вказуються виявлені порушення; якщо заперечення не вказані, то зробити відмітку про те, що заперечення будуть додатково підготовлені та прикладені до акту перевірки. Дозволяється записати заперечення в акті, коли він пропонується для підписання.

Права працівників і власників СГД під час перевірки:

- 1) бути присутніми під час перевірки;
- 2) право на правову допомогу під час перевірки;
- 3) право здійснювати аудіо- та відеозапис перевірок;
- 4) якщо дії осіб, що здійснюють перевірку, незаконні (наприклад, якщо вони намагаються проникнути на територію підприємства з перевіркою без наявності документів для перевірки), повідомити про порушення зі сторони органів, що здійснюють перевірку, через "гарячі лінії" або викликати поліцію для складання відповідних документів.

Питання для самостійного опрацювання

1. Яким повинен бути алгоритм дій працівників підприємства під час проведення перевірки?
2. Які контролюючі органи мають право здійснювати контроль за господарською діяльністю?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Які види перевірок ви знаєте?
2. Якими нормативно-правовими актами регулюється порядок діяльності та здійснення контролю за суб'єктами господарювання в Україні?
3. Права та обов'язки керівника та працівників підприємства під час перевірки.

Питання для дискусій

1. Чи є позитивними зміни в структурі правоохоронних органів і як це відображається на господарській діяльності в Україні?
2. Чи є доцільним запровадження мораторію на проведення перевірок господарської діяльності в 2016 році?
3. Надмірний контроль з боку владних структур як джерело загроз господарській діяльності.

Практичне завдання

ДП "Консультант" займається аудиторською діяльністю. У результаті зустрічної перевірки (з 12.08.2012 р. по 20.09.2012 р.) його діяльності податковою інспекцією було виявлено такі порушення: строк дії ліцензії на надання аудиторських послуг закінчився у квітні 2012 року; неналежне оформлення договорів про надання послуг (відсутність реєстраційного номера та строку дії договору, підпис замовника на деяких договорах відсутній). Податковим інспектором було складено відповідний акт. Директор ДП "Консультант" заперечував правомірність акту, мотивуючи це тим, що податкові інспектори перевищили свою компетенцію під час проведення зустрічної перевірки та не надали розпорядження на проведення перевірки.

1. Дайте правовий аналіз ситуації.
2. Який порядок проведення перевірок фіскальними органами?

6. Недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності, їх роль і участь у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання

6.1. Основні поняття і сутність діяльності недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності

Забезпечення конституційних прав людини на захист своїх законних прав та інтересів є одним із головних завдань правової держави. Реалізується це завдання шляхом створення системи державних правоохоронних органів. Однак діяльність лише таких органів не завжди здатна повною мірою забезпечити конституційне право людини на захист своїх законних прав та інтересів.

Сучасний світовий досвід свідчить, що чимало країн світу у забезпеченні правопорядку та безпеки покладаються не лише на державні правоохоронні органи, але й на недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності. Частка працівників недержавних правоохоронних структур у ряді країн світу, зайнятих в індустрії забезпечення безпеки, коливається від 50 до 80 % від загальної кількості осіб, професійно зайнятих боротьбою зі злочинністю. Для порівняння – у західних країнах у підприємницькому секторі головну роботу із захисту бізнесу здійснюють недержавні служби безпеки, кількість яких, наприклад у США, вдвічі перевищує штат поліції. А це, в свою чергу, знижує витрати держави на утримання поліції.

Не заперечуючи важливості функціонування державної системи безпеки, слід наголосити на необхідності створення недержавного правоохоронного механізму. Вивчення світового досвіду дає можливість стверджувати про позитивну практику функціонування даної системи.

Складовими єдиної системи забезпечення безпеки особи та підприємства, як уже було зазначено, є державна та недержавна системи. На сьогодні в Україні діють численні служби безпеки підприємств, банків та фірм, організації, що спеціалізуються у сфері фізичного та юридичного захисту громадян, охоронної діяльності, тобто вже склалася система суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності.

Недержавні суб'єкти забезпечення безпеки господарської діяльності, що формують систему суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності, подані:

1) приватними охоронними організаціями, охоронно-технічними та детективними підприємствами;

2) консалтинговими та інформаційними службами, інформаційними бюро, аналітичними центрами;

3) комерційними та власними службами безпеки підприємства недержавної форми власності, службами безпеки банків.

У систему також можна зарахувати навчальні центри, профільні факультети вищих навчальних закладів, профільні фонди, науково-дослідні структури тощо. Вони належать до індустрії безпеки як важливі складові, оскільки готують різні категорії спеціалістів у сфері безпеки. Поряд з ними розвиваються інформаційно-аналітичні, прогнозно-аналітичні структури, ведуться вкрай необхідні для системи наукові дослідження з проблем формування національної індустрії безпеки [90].

Суб'єктів безпеки підприємства можна класифікувати за такими ознаками.

Залежно від приналежності:

1) власні служби безпеки, що належать до структури суб'єктів господарювання і повністю утримуються за їхні кошти. Структура цих підрозділів залежить від рівня становлення фірми, масиву питань, вирішення яких покладає на ці служби керівництво підприємства на тому чи іншому етапі її розвитку;

2) самостійні комерційні чи державні організації, що наймаються суб'єктом господарювання для виконання функцій щодо забезпечення окремих або всіх аспектів його безпеки. Такі суб'єкти як правило, спеціалізуються або на суто режимно-охоронних послугах (охорона будівель, споруд, транспорту, окремих працівників підприємств, установ, членів їх сімей тощо), або на суто економічних, правових чи консультаційних послугах. Діяльність охоронних структур регулюють ЗУ "Про охоронну діяльність", ЗУ "Про ліцензування видів господарської діяльності" та інші нормативно-правові акти.

Також суб'єктів недержавної правоохоронної діяльності можна класифікувати на:

1) колективні та індивідуальні;

2) тих, у яких ця діяльність є основною діяльністю (приватні охоронці), та тих, у яких ця діяльність не є основною (освітні заклади, що готують фахівців у галузі безпеки);

3) комерційні (основною метою яких є одержання прибутку) і некомерційні;

4) тих, які виконують свої функції у межах публічно-правових відносин (громадські помічники органів внутрішніх справ, добровільні громадські об'єднання, створені для захисту державного кордону, адвокати, які спеціалізуються у галузі кримінального права), та тих, які виконують свої функції у сфері як публічного, так і приватного права (приватні детективи або охоронці, недержавні служби безпеки, приватні нотаріуси);

5) тих, хто здійснює цю діяльність на постійній професійній основі (приватні охоронці, адвокати), і тих, для кого вона не є основним родом занять (наприклад, фахівці навчальних закладів, що готують кадри для недержавних правоохоронних структур, народні дружинники).

Слід зазначити, що в законодавстві України не закріплено таке поняття, як "недержавна правоохоронна діяльність", відсутнє й нормативне регулювання такого виду діяльності. Порядок здійснення недержавної правоохоронної діяльності регулюється як нормами приватного, так і публічного права.

Основні ознаки недержавної правоохоронної діяльності та суб'єктів її здійснення:

1. Мета існування – захист та охорона недержавних приватних інтересів, забезпечення безпеки приватноправової сфери суспільного життя за допомогою юридичних, дозволених законом, засобів впливу.

2. Недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності не мають більшості повноважень, що належать державним: не мають застосовувати заходи юридичної відповідальності, мають обмежений перелік дозволених спеціальних засобів та ін.

3. Недержавні правоохоронні суб'єкти діють не від імені держави, а винятково від імені своїх клієнтів.

4. Суб'єкти, що уповноважені займатися такими видами діяльності, мають (в окремих випадках) пройти державну реєстрацію, отримати відповідні дозволи та ліцензії тощо.

Види недержавної правоохоронної діяльності такі:

- некомерційна та комерційна;
- охоронно-детективна та правозахисна (адвокатська);

- освітня діяльність у галузі недержавної правоохоронної діяльності;
- діяльність, що здійснюється на користь індивідуально визначених осіб (клієнтів) та діяльність, що здійснюється на користь необмеженого кола осіб).

6.2. Основні напрями діяльності служб безпеки юридичних осіб і приватних суб'єктів охоронної діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки підприємств

Слід зауважити, що ринок послуг у сфері безпеки досить складно аналізувати, оскільки його характеризують відсутністю чітких меж. Як правило, фірми, що працюють на цьому ринку, багатопрофільні, а тому виокремити компанії, що надають послуги лише у сфері безпеки, можна тільки досить умовно.

Діяльність недержавних правоохоронних суб'єктів регулюють як загальні нормативно-правові акти, що регламентують порядок реєстрація та діяльності всіх суб'єктів господарювання, так і спеціальні щодо кожного виду такого суб'єкта. Серед них можна виокремити ЗУ "Про охоронну діяльність", ЗУ "Про ліцензування видів господарської діяльності", Постанову КМ України "Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності", Постанову КМ України "Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності" та ін. Питання правового регулювання діяльності служби безпеки підприємств детальніше розглянуто в п. 9.

Значна кількість приватних структур займається:

- а) питаннями інформаційної, протипожежної, комерційної та екологічної безпеки;
- б) розробленням та постачанням програмно-технічних засобів;
- в) наданням послуг щодо охорони об'єктів СГД, захисту КТ та іншої інформації на умовах договору за відповідну плату.

Найпоширенішими напрямками діяльності охоронних організацій як специфічного виду недержавних правоохоронних суб'єктів є:

- охорона офісних приміщень;
- підготовка і надання тілоохоронців;
- підготовка професійних тілоохоронців;
- консультації;

- охорона вантажних перевезень;
- охорона автостоянок;
- установлення технічних засобів безпеки.

Серед інших спеціальних послуг, що надаються спеціалізованими компаніями (агентствами безпеки), переважають такі, як охорона масових заходів, продаж зброї, створення локальних систем криптографічного захисту інформації, спільне з поліцією патрулювання [89].

До найбільш перспективних видів послуг у сфері безпеки слід віднести збирання та надання інформації, у тому числі щодо кредитоспроможності бізнес-партнерів і надійності угод, надання комплексних послуг охорони підприємств, супроводження вантажів і цінностей, а також послуги щодо технічного захисту, підготовки кадрів для захисту інформації. Їх слід вважати перспективними, оскільки саме за ними обсяг укладених угод постійно зростає.

Найбільший попит на послуги охоронних агентств проявляють комерційні банки і компанії, що займаються фінансовою діяльністю (фінансові і страхові, а також фірми, що працюють на фондовому ринку). Така сфера бізнесу, окрім звичайних охоронних послуг, особливо потребує захисту власної конфіденційної інформації, що забезпечується технічними засобами безпеки. До того ж, більшість із них ліквідні, володіють солідною репутацією, і можна вважати, що залучення клієнтів саме цієї категорії спровокує основну конкурентну боротьбу в охоронному бізнесі [89].

Охоронно-детективна діяльність (приватний розшук) має автономний характер, який охоплює сферу безпеки підприємництва і не втручається до сфери інших видів правоохоронної діяльності.

Приватна детективна (розшукова) діяльність спрямована на пошук, збирання та фіксацію інформації, розшук людей, майна та тварин, установлення фактів та з'ясування різних обставин на замовлення клієнтів. Для реалізації зазначеної мети суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності надають приватні детективні послуги із застосуванням методів та засобів, що не заборонені законодавством України.

Наприклад, п'ятнадцятилітній досвід здійснення детективної діяльності в Росії свідчить, що потреба у ній існує – її необхідність і корисність як для держави, так і для юридичних осіб і громадян не викликає сумнівів. Будучи приватною, комерційною діяльністю, детективна діяльність разом з тим успішно поєднує приватні та публічні інтереси, оскільки спрямована на створення сприятливих умов для успішного здійснення підприємницької

діяльності, захисту прав і законних інтересів громадян, здійснення співпраці з правоохоронними органами у вирішенні їхніх завдань [89].

В Україні Закон "Про приватну детективну та охоронну діяльність" не прийнятий, однак здійснення цієї діяльності прямо не заборонено законодавством України. Регулювання порядку здійснення недержавної охоронної діяльності як особливого виду підприємницької діяльності передбачено відомчими нормативними актами МВС України. Більше того, аналізуючи порядок здійснення окремих видів недержавної правоохоронної діяльності як певних видів підприємницької діяльності, необхідно зазначити, що відповідно до ЗУ "Про ліцензування видів господарської діяльності" ліцензуванню підлягають такі види недержавної правоохоронної діяльності, як: а) охоронна діяльність; б) надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України.

До основних видів послуг, які суб'єкти приватної детективної діяльності мають право надавати замовникам, можуть належати:

- пошук, збирання, фіксація і накопичення відомостей, потрібних для захисту прав і приватних інтересів замовників;
- пошук громадян, що зникли безвісти, встановлення їх місцезнаходження, з'ясування причин і обставин зникнення, можливості і умов їх повернення;
- розшук зниклого майна клієнта;
- відтворення для замовника втраченої інформації з питань його приватних інтересів;
- пошук і збирання даних про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, кримінальних справах або справах про адміністративні правопорушення;
- пошук і збирання біографічних та інших відомостей про осіб – потенційних або існуючих клієнтів і партнерів замовника послуг;
- захист замовників (суб'єктів господарювання) від підприємницького шпигунства;
- інші послуги.

Існує необхідність чіткого розмежування функцій суб'єктів правоохоронної діяльності. Основними функціями недержавної правоохоронної діяльності є:

- охоронна;
- превентивна;

- правозахисна;
- детективна;
- функція карної або адміністративної юстиції [89].

Отже, все зазначене підтверджує, що недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності, насамперед, беруть участь у здійсненні основних видів правоохоронної діяльності, сприяючи їхньому ефективному проведенню. Саме цим вони забезпечують економічну безпеку СГД, разом із державними правоохоронними органами.

Варто погодитися, що забезпечення безпеки коштує не дешево. Але витрати на подолання реальної проблеми у разі відсутності системи безпеки, як свідчить практика, будуть набагато більшими (не враховуючи морально-психологічних збитків, втрату часу, іміджу тощо). Для підтвердження викладеного, достатньо навести тільки одну цифру, що опирається на сумну вітчизняну статистику останніх років. У разі, коли об'єкт рейдерської атаки завчасно не створить систему захисту, він програє понад 90% випадків проведення щодо нього протизаконного поглинання, без подальшої можливості повернення втраченого. Тому красномовною статистикою для вітчизняного підприємця може слугувати європейський досвід, де на свою безпеку бізнес відводить від 9 до 12 % отриманого прибутку [90].

Питання для самостійного опрацювання

1. Якими є основні функції недержавної правоохоронної діяльності?
2. Яким чином створюються недержавні правоохоронні суб'єкти?
3. Як ви розумієте поняття "правоохоронна функція"?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Якими нормативно-правовими актами здійснюється регулювання діяльності недержавних правоохоронних структур?
2. Які види основних послуг суб'єкти приватної детективної діяльності мають право надавати замовникам?
3. Які найпоширеніші напрями діяльності охоронних організацій?

Питання для дискусій

1. Які проблеми правового регулювання діяльності детективних організацій існують в Україні?
2. Які зміни необхідно внести в чинні нормативно-правові акти для розвитку ринку охоронних та інших послуг?

3. Чи є виправданим прийняття ЗУ "Про зброю" та "Про детективну діяльність"?

Практичне завдання

Державне підприємство "Інженерні системи" (підприємство-замовник) планує закупівлю послуг з охорони майна. Комітетом із конкурсних торгів ДП "Інженерні системи" відповідно до норм чинного законодавства заплановано та організовано процедуру відкриття відкритих торгів, у рамках якої буде укладено договір про закупівлю охоронних послуг з переможцем.

Специфіка діяльності ДП "Інженерні системи" вимагає з боку його посадових осіб якомога більш ретельного підходу до вибору потенційного контрагента в частині забезпечення майнової безпеки.

На конкурс подано документи від ТОВ "Охорона-Барс" та ТОВ "Охорона-Лео", основна сфера діяльності яких – надання послуг із охорони власності та громадян.

1. Якими основними нормативно-правовими актами має керуватись ДП "Інженерні системи" для організації та проведення закупівлі даного виду послуг?

2. Яким кваліфікаційним критеріям, згідно з чинним законодавством, має відповідати учасник конкурсних торгів (суб'єкт охоронної діяльності)? Назвіть їх.

3. На якій підставі підприємство-замовник може прийняти рішення про відмову суб'єкту охоронної діяльності в участі у процедурі закупівлі та може відхилити його пропозицію?

7. Безпека суб'єкта господарської діяльності в інтелектуальній і кадровій сферах

7.1. Інтелектуальна складова системи економічної безпеки суб'єктів господарювання

Інтелектуальна і кадрова складові, поряд із інформаційною, техніко-технологічною, фінансовою, політико-правовою та екологічною, традиційно формують систему економічної безпеки суб'єкта господарювання. Належний рівень економічної безпеки суб'єкта значною мірою залежить від складу, інтелекту і професіоналізму кадрів, що працюють на ньому.

На цю складову негативно впливають такі чинники, як:

- 1) звільнення провідних фахівців і відтік висококваліфікованих працівників, що призводить до загального ослаблення інтелектуального потенціалу;
- 2) зниження кількості інженерно-технічних працівників і науковців у співвідношенні до загальної кількості працівників;
- 3) зниження раціоналізаторської та винахідницької активності;
- 4) зниження якості освіти та освітнього рівня працівників.

За інтелектуальну складову економічної безпеки суб'єкта господарювання відповідають служба з персоналу і головний інженер.

Забезпечення інтелектуальної і кадрової складових економічної безпеки охоплює такі *напрями діяльності* того чи іншого підприємства, установи, організації:

- перший напрям зорієнтований на роботу з персоналом фірми, на підвищення ефективності діяльності всіх категорій персоналу;
- другий напрям спрямований на розвиток і збереження інтелектуального потенціалу, тобто сукупності прав на інтелектуальну власність або на її використання (у тому числі – патентів і ліцензій), на поповнення знань та професійного досвіду працівників суб'єкта господарювання.

На першому напрямі процесу забезпечення інтелектуальної і кадрової складової економічної безпеки оцінюють загрози негативних дій і можливі наслідки від них. Серед основних негативних впливів на економічну безпеку підприємства виокремлюють недостатню кваліфікацію працівників тих чи тих структурних підрозділів, їх небажання або

нездатність приносити максимальну користь своїй структурі. Вони можуть бути зумовлені низьким рівнем управління персоналом, нестачею коштів на оплату праці окремих категорій працівників господарюючого суб'єкта чи нераціональними витратами.

Процес планування та управління персоналом, спрямований на забезпечення належного рівня економічної безпеки, має охоплювати організацію системи наймання, підбору, навчання і мотивації праці необхідних працівників, зокрема, матеріальні та моральні стимули, престижність професії і волю до творчості, забезпечення соціальними благами.

До структурних характеристик інтелектуально-кадрової безпеки СГД можна зарахувати: рівень забезпечення його персоналом та ефективність його використання; раціональність структури персоналу; ефективність використання робочого часу; ефективність систем нормування праці та її організації; рух персоналу; оплата праці; продуктивність праці; соціальний захист працівників.

У роботах дослідників у цій сфері обґрунтовано проблему відбору персоналу і ризиків, що виникають внаслідок хитрощів із обох сторін під час прийому на роботу кандидатів. Ризики виникають на кожному етапі взаємодії між працівником і підприємством, тому науковці та економісти приділяють значну увагу оцінюванню їх ймовірності і методам попередження. Установлено конкретні посади, групи ризику і моменти взаємодії між працівником і підприємством, які супроводжуються виникненням тих чи інших загроз із боку персоналу. Також снує методика оцінювання рівня інтелектуально-кадрової безпеки.

7.2. Кадри як внутрішня загроза безпеці суб'єкта господарювання

Найважливішою частиною роботи менеджера із персоналу є забезпечення *кадрової безпеки*, оскільки склад кадрів безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Кадрову безпеку визначають як комплекс дій та взаємовідносин персоналу, за допомогою яких відбувається ефективне економічне функціонування суб'єкта господарювання, його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, пов'язаним з персоналом, діагностика та

прогнозування впливу персоналу на показники роботи, його інтелектуальний потенціал і трудові відносини загалом.

Кадри є найважливішим ресурсом підприємства, установи, організації, тому кадровий менеджмент завжди має бути добре спланованим і відбуватись під пильною увагою керівництва. Кадрова безпека є комбінацією складових, пов'язаних між собою складними зв'язками.

Важливими питаннями кадрової безпеки є:

- 1) забезпечення підприємства необхідними співробітниками, заповнення вакансій;
- 2) утримання співробітників, їх розвиток;
- 3) розроблення мотиваційних схем і схем оплати праці;
- 4) усунення збитку у зв'язку з трудовими суперечками;
- 5) підвищення лояльності співробітників;
- 6) аналіз ситуації у конкурентів;
- 7) робота із сайтами вакансій, кадровими агентствами, аналіз ситуації на ринку праці в регіоні;
- 8) оцінювання підприємства як працедавця;
- 9) способи проектування кар'єри.

Аналізуючи структуру кадрової безпеки підприємства, доцільно виокремити інші пов'язані з нею ключові проблеми: розроблення мотиваційних схем і схем оплати праці, ліквідація збитків, пов'язаних з трудовими спорами, аналіз ситуації конкурентів, аналіз ринку праці в регіоні, робота з кадровим резервом, оцінювання компанії чи організації як роботодавця, способи проектування кар'єри, підвищення лояльності та відповідальності співробітників тощо.

Кадрова безпека як домінуючий елемент системи економічної безпеки організації побудована на трудових та етичних відносинах інтелектуального потенціалу. Вони забезпечують стабільну і прибуткову роботу підприємства, запобігаючи як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, що сприяє розвитку людського та соціального потенціалу, підвищення рівня і якості життя населення, що притаманні цивілізованому суспільству.

На кадрову безпеку впливають багато *зовнішніх* і *внутрішніх чинників*, які враховуються під час аналізу стану кадрової роботи.

До *зовнішніх загроз*, що мають негативний вплив на кадрову складову:

- тиск на працівників ззовні;
- кращі умови мотивації у конкурентів;

- настанова конкурентів на переманювання;
- потрапляння працівників у різні види залежності;
- інфляційні процеси, що впливають на розмір заробітної плати.

Крім зовнішніх загроз безпеці господарюючого суб'єкта, як вже було зазначено вище, існують і внутрішні. Економічна загроза може виникнути через халатність, некомпетентність, а також крадіжки, саботаж, розголошення КТ, хабарництво та інші недобросовісні вчинки працівників.

Отже, *внутрішніми загрозами є:*

- невідповідність кваліфікації працівників вимогам до них;
- недостатня кваліфікація працівників;
- слабка організація системи управління персоналом;
- слабка організація системи навчання;
- неефективна система мотивації;
- помилки в плануванні ресурсів персоналу;
- зниження кількості раціоналізаторських пропозицій та ініціатив;
- відхід кваліфікованих працівників;
- працівники зорієнтовані на вирішення внутрішніх тактичних завдань;
- працівники не орієнтовані на дотримання інтересів підрозділу;
- відсутність корпоративної політики або вона є слабкою;
- неякісні перевірки кандидатів для приймання на роботу;
- інші.

Для збереження кадрової безпеки варто використовувати сучасні кадрові технології, включаючи такі механізми: ефективну мотивацію; прискорену адаптацію (за рахунок наставництва); своєчасне запобігання конфліктним ситуаціям, атестацію; компенсацію; розумну політику звільнення; пропаганду корпоративності.

Основні методи (способи) профілактики правопорушень персоналу:

- висококваліфікований кадровий менеджмент, використання сучасних технологій, персональна робота з кадрами й управління поведінкою персоналу;
- здійснення зовнішнього й внутрішнього аудиту діяльності керівних кадрів, розподіл їхніх функцій.
- періодичне відновлення повноважень (анулювання доручень, переділ функціональних обов'язків тощо).

- доручення комерційних справ не одному фахівцеві, а декільком – на конкурентній основі;
- розроблення й дотримання сучасних методів охорони власності (майна) підприємства, зокрема коштів, інформаційних комунікацій.
- оптимізація системи фінансового обліку та звітності.
- обмежити доступ (допуск) співробітників до документів фінансової та бухгалтерської звітності [106].

7.3. Етапи і процедури відбору персоналу суб'єкта господарювання

Проблема відбору кадрів постає перед роботодавцем в основному під час створення нового суб'єкта господарювання або його підрозділу та у разі необхідності заміщення вакантних посад.

Перший випадок характеризують вивченням значної кількості кандидатур, для яких із набору наявних вакансій підбирають відповідну посаду. У другому випадку з обмеженої кількості кандидатів відбирають того, який за своїми особистими і професійними якостями найбільшою мірою відповідає вимогам вакансії.

Під час будь-якого варіанта роботодавцю слід провести з претендентом певну роботу, яка може виражатися в реалізації таких етапів: зустріч, анкетування, бесіда, вивчення документів і підсумкова співбесіда [105].

Для відбору кадрів використовують різноманітні способи, серед яких: перевірка рекомендацій, психологічне та інші види тестування, співбесіди, випробовуваний термін тощо. Варто розглянути основні та найпоширеніші способи відбору кадрів.

Однією з ефективних процедур відбору є *вивчення рекомендацій* з попередніх місць роботи кандидата, а також перевірка цих відомостей. Останнім часом працедавці дедалі частіше почали застосовувати цей спосіб отримання додаткової інформації і активно використовувати його під час прийняття рішень.

Слід зазначити, що в КЗпП України не встановлено обов'язок людини, що влаштовується на роботу, пред'являти роботодавцю рекомендації. Документи, що надаються під час укладення трудового договору –

це паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудова книжка, а у випадках, передбачених законодавством, – документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи. Рекомендація не є обов'язковим документом і у разі її відсутності роботодавець не може відмовити в укладенні трудового договору, однак вона може слугувати інформацією щодо особистих чи ділових якостей працівника, про його репутацію на попередньому місці роботи, характеристику і здатність виконувати певну роботу, що дозволить зробити висновок роботодавцю про відповідність даної людини роботі, що планується до доручення.

Існують різні форми отримання характеристик від зовнішніх суб'єктів. Іноді кандидат з власної ініціативи подає рекомендацію або менеджер з персоналу сам звертається до попереднього працедавця (а то й до кількох) з певними запитаннями щодо претендента на посаду.

Варто почати з того, що попросити кандидата на посаду описати три-чотири останні реальні (не за трудовою книжкою) місця роботи із зазначенням імен керівників, адрес і контактних телефонів. Дехто з претендентів називає організації, які збанкрутували або говорить, що працював "не за договором". Це може викликати деякий сумнів у правдивості інформації претендента і зумовити необхідність її перевірки.

Зазвичай доцільно, щоб менеджери з персоналу отримали усну характеристику на колишнього працівника від різних посадових осіб за рівнями.

Менеджер з персоналу зв'язується за місцем колишньої роботи зі своїм колегою і просить стисло описати позитивні й негативні якості претендента. Крім того, менеджер розмовляє з безпосереднім керівником кандидата.

У разі приймання на роботу матеріально відповідальних осіб і керівників середньої ланки дані кандидата перевіряє начальник або працівник служби безпеки, контактуючи зі своїми колегами зі служби безпеки колишнього працедавця.

Якщо йдеться про посаду топ-менеджера, то для отримання інформації про нього можна задіяти керівника підприємства, який у розмові з попереднім директором кандидата з'ясує інформацію, що цікавить компанію.

Буває, що колишні колеги не хочуть бути відвертими, намагаються прикрасити або спотворити ситуацію, пов'язану зі звільненням працівника.

За даними американських дослідників, характеристики можуть не відповідати дійсності лише у 5 % випадків, а ефект від постійного застосування такої процедури відбору дуже значний [94].

За деякими нормативними актами прямо не рекомендовано брати на роботу осіб, не тільки звільнених з інших місць роботи через недовіру, а й тих, що мають негативні характеристики.

Наприклад, обмеження з приводу судимості є у сучасних нормах. У Порядку ведення касових операцій в Україні передбачено, що керівники підприємств, приймаючи на роботу і призначаючи на посади, пов'язані з веденням касових операцій, обслуговуванням засобів охоронно-пожежної сигналізації, охороною і транспортуванням грошових коштів, або періодично залучаючи осіб до вказаних робіт, мають звертатися до органів внутрішніх справ і медичних установ для отримання відомостей про цих осіб, маючи на увазі, що до ведення касових операцій, обслуговування засобів охоронно-пожежної сигналізації, охорони і транспортування грошових коштів не допускаються особи, які раніше були притягнуті до кримінальної відповідальності за умисні злочини, судимість яких не погашена і не знята в установленому порядку; страждають хронічними і психічними захворюваннями; систематично порушують громадський порядок; зловживають спиртними напоями або наркотичними речовинами, які вживають без призначення лікаря [94].

Таким чином, характеристики чи рекомендації, компетентна зовнішня і незалежна думка про кандидата є вагомими під час ухвалення рішення про його працевлаштування, а нехтувати ними не варто.

Тестування є також одним зі способів відбору кадрів. Для виявлення певних характеристик досліджуваної особи (об'єкта) використовують спеціальну програму, яка вміщує контрольні запитання, запитальники й оцінні бали.

Тести, які застосовують останнім часом, дають змогу визначити ступінь спостережливості, розуміння, винахідливості, мислення, вміння узагальнювати факти, здібності до аналізу працівника. Вивчення цих критеріїв допомагає встановити відповідність працівника його мінімальним вимогам, які пов'язані з виконанням робіт за певною професією.

Залежно від призначення тести розподіляють на професійні і психологічні. Професійні тести дають змогу визначити придатність працівника для відповідної професії. За допомогою психологічних тестів випробовують

загальну обдарованість і кругозір, кмітливість, спеціальну теоретичну ерудицію працівника.

Тестування дає досить загальне уявлення про особу і тому не може повністю замінити інші види роботи з кадрами. У дослідженнях багатьох закордонних авторів наявні твердження, що психологічні тести не виправдали себе, оскільки лише відображають стан особи в даний момент і в даній конкретній ситуації. Цей стан коливається залежно від часу і ситуації.

Крім психологічних тестів професійного відбору, застосовують також певні методи відбору з огляду на безпеку претендентів, особливо коли потрібно з'ясувати:

- залежність їх від наркотиків і алкоголю;
- пристрасть до азартних ігор;
- схильність кандидата до здійснення протиправних дій, зухвалих і необдуманих вчинків у разі виникнення певних обставин;
- інші ознаки, що свідчать про морально-психологічну нестійкість кандидата тощо.

Слід зазначити, що останнім часом стає дедалі популярним серед методик відбору та перевірки кадрів застосування детектора брехні (поліграфа), який використовують банки та фінансові установи. Якщо СГД не має власного спеціаліста й устаткування, то він може звернутися до банків та інших структур, які на даний час надають послуги з перевірки персоналу найсучаснішими детекторами брехні.

За сутністю, тестування на поліграфі мало чим відрізняється від будь-якого іншого тесту чи співбесіди. Це те ж саме, що відповідати на запитання співбесідника, дивлячись йому в очі. Привабливість поліграфа для компаній пояснюють можливість не тільки оперативно визначити винного у певній ситуації, а й зберегти дану інформацію у межах підприємства. Кілька годин, проведених підозрюваним перед цим апаратом, дають змогу керівництву фірми уникнути спілкування з правоохоронними органами, навіть уникнути зайвого розголосу усередині компанії. Якщо, звичайно, випадок не є таким, що потребує показового покарання.

Детектор брехні (поліграф) – це фіксатор певних фізичних реакцій людини. Інтерпретація цих реакцій – справа поліграфолога, а отже, є достатньо суб'єктивним процесом. Тому в кримінальній практиці результати тестування на детекторі не є прямим доказом вини. У цивільній сфері використання поліграфа ніяк не регламентується.

Варто нагадати, що кадрова служба *взаємодіє зі службою безпеки* під час відбору персоналу тоді, коли необхідно проводити різні перевірки:

- за реєстрами про судимість, істотні адміністративні стягнення, загублені паспорти, наявність розшукових справ та ін.;
- відповідності реєстрації за місцем проживання (перебування);
- кредитної історії через служби безпеки або кредитні відділи банків, що надають кредити;
- наявності зв'язків у кримінальному світі, зокрема через родичів;
- наявності нерухомого і рухомого (автомобілів) майна;
- участі в капіталі (установчому, акціонерному) юридичних осіб;
- документів (диплом, паспорт) на відповідність їх форми і змісту дійсності тощо.

Форма цієї процедури розподілу компетенції під час відбору кандидатів залежить від рівня вакансії.

Для оцінювання особистих якостей працівника починають використовувати різні прилади і машини. Наукові співробітники Інституту психології створили, наприклад, апарат "Промінь", який дає змогу спеціалістам перевірити такі якості людини, як кмітливість і швидкість орієнтації.

У процесі підбору кадрів і їх оцінювання може бути корисною комп'ютерна програма особистісної психодіагностики "Менеджер". Вона вміщує три програми: "Консул", "Менеджер" і демонстраційну версію.

Для відбору кадрів широко використовують і *випробування під час прийняття на роботу*. У процесі укладення трудового договору випробування може бути обумовлене угодою сторін із метою перевірки відповідності працівника роботі, яку йому доручають. Умова про випробування повинна бути зафіксована в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу. У період випробування на працівників поширюється законодавство про працю [16].

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби; інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи. Випробування не встановлюється також при прийнятті на роботу в іншу місцевість і при переведенні на роботу на інше підприємство, в установу,

організацію, а також в інших випадках, якщо це передбачено законодавством.

Строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням із відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, – шести місяців. Строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця. Якщо працівник у період випробування був відсутній на роботі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або з інших поважних причин, строк випробування може бути продовжено на відповідну кількість днів, протягом яких він був відсутній.

Коли строк випробування закінчився, а працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування, а подальше розірвання трудового договору допускається лише на загальних підставах.

Якщо протягом строку випробування встановлено невідповідність працівника роботі, на яку його прийнято, власник або уповноважений ним орган протягом цього строку вправі розірвати трудовий договір. Розірвання трудового договору з цих підстав може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому для розгляду трудових спорів з питань звільнення.

Питання для самостійного опрацювання

1. Що ви розумієте під поняттям "кадрова безпека"?
2. Важливість інтелектуальної складової для системи економічної безпеки суб'єктів господарювання і її вплив на рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Які методи відбору персоналу ви знаєте?
2. Що таке випробування при прийомі на роботу і який його термін?
3. Для яких категорій працівників випробування при прийомі на роботу не встановлюють?

Питання для дискусій

1. Які загрози, що негативно впливають на кадрову складову, ви знаєте?

2. Який спосіб відбору персоналу, на вашу думку, є найбільш ефективним?

3. Перспективність та ефективність використання поліграфа СГД для відбору та перевірки кадрів.

Практичне завдання

Підприємець М. Петров звернувся до прокуратури із заявою, в якій було вказано, що у зв'язку із порушенням кримінальної справи за фактом загрози вбивства він вимагає надати йому персонального охоронця. Прокуратура відмовила М. Петрову в забезпеченні персональною охороною, мотивуючи це тим, що дане питання повинно розглядатися слідчим, що веде дану справу. Крім того, у відмові було вказано, що персональна охорона потребує відповідної сплати грошових коштів. М. Петров звернувся до суду з позовом про необхідність зобов'язати прокуратуру призначити йому персональну охорону.

1. Чи є правомірними вимоги громадянина М. Петрова?

2. У яких випадках і хто забезпечує персональний захист?

Розділ 8. Економічні злочини: виявлення, попередження, розслідування

8.1. Поняття та характеристика економічних злочинів і правопорушень

Економічні злочини – це злочини у сфері господарської діяльності, що завдають значні збитки державі. Цей термін трактують науковці по-різному, однак можна виокремити і розглянути їх основні ознаки.

Особливістю економічних злочинів є їх тривалий і систематичний характер, завдяки чому тільки незначну кількість злочинних діянь у сфері господарської діяльності можна розглядати як економічні злочини. Також важко підрахувати точну кількість збитків, що наносяться економіці України та підготувати статистичну звітність, оскільки економічні злочини можуть містити декілька самостійних складів злочинів і кваліфікуватися окремо. Економічні злочини характеризують високою латентністю, зв'язком із організованою злочинністю, тіньовою економічною діяльністю та корупцією, високоінтелектуальним характером, швидкою адаптацією до нових форм і методів діяльності.

Важливим елементом складу такого злочину є його здійснення у межах господарської діяльності. На цій підставі економічні злочини можуть вчиняти керівники СГД, службові особи або окремі фізичні особи-підприємці. Як правило, винних у скоєнні цих злочинів складно притягнути до відповідальності.

Виокремлюють такі найпоширеніші приклади економічних злочинів:

- ухилення від сплати податків та інші злочини в сфері оподаткування;
- злочини в кредитно-розрахунковій сфері, незаконні валютні операції;
- фіктивне підприємництво;
- службові злочини;
- інші протиправні дії в сфері економіки.

Слід розглянути деякі з них. Економічним злочином є *умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)*, що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана

їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. Ухилення від сплати податків здійснюється у формі: неподання декларації про доходи, включення до неї неправдивих даних, не ведення обліку або невідповідного ведення обліку доходів і витрат, для яких встановлена обов'язкова форма обліку, або взагалі не постановка на облік у фіскальні органи. Цей злочин вчиняють акціонерні компанії, торговельно-посередницькі організації та інші юридичні особи, а також фізичні особи-підприємці при здійсненні ними діяльності економічного характеру.

На сьогодні СГД повинні віддавати державі у вигляді всіляких податків і зборів близько 70 – 80 % свого прибутку. Тому не дивно, що багато юридичних осіб відмовляються виконувати свої обов'язки як платники податків.

Економічні злочини можуть бути вчинені на різних стадіях діяльності господарюючого суб'єкта. Наприклад, акціонерів можуть обманути під час вкладення грошей до статутного фонду, а робітників чи службовців – у процесі нарахування заробітної плати та інших виплат. Підприємство може приховати збитки чи показати фіктивний прибуток, щоб продати акції за нижчими цінами.

Досить поширеним порушенням законодавства є діяння, пов'язані з несплатою державного мита та інших платежів під час здійснення різноманітних операцій. Так, під час продажу квартири оформляють нотаріально документацію, куди вносять занижені суми. Цей вид правопорушень можна кваліфікувати за ст. 212 КК України.

До економічних злочинів слід зарахувати факти викрадення інтелектуальної власності. Злочинним є посягання на патенти і зразки промислової продукції, оскільки це спричиняє збитки СГД. Часто для викрадення промислових і комерційних таємниць використовують промисловий шпіонаж, підкуп службовців господарюючого суб'єкта.

Фіктивне підприємництво – це створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) із метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. З фіктивним підприємством тісно пов'язане створення фірм-одноденок, так званих "фірм-метеликів", із метою надання послуг із незаконного розготівкування грошових коштів.

Надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам із метою одержання субсидій,

субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності – карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди, – караються штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Особливу групу злочинів становлять так звані *службові злочини*, тобто злочини, скоєні службовими особами. Основними з них є:

- провокація підкупу чи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою;
- зловживання владою або службовим становищем;
- службове підроблення.

Провокація підкупу є питанням, яке вже багато років є своєрідним "каменем спотикання" для більшості юристів різних країн. Одні юристи виступають за декриміналізацію діяння, що розглядається, інші вважають, що провокація підкупу є неприпустимою, а суспільно небезпечною і виключення ст. 370 з КК України потягне за собою зростання масштабів зловживань з боку правоохоронців.

Провокація підкупу – це дії службової особи з підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду. Конкретні способи провокації, які обирає винна особа (наприклад, поради одержати від будь-кого чи дати кому-небудь хабар або неправомірну вигоду, відповідні натяки, умовляння, погрози тощо), на кваліфікацію за ст. 370 КК не впливають. Важливо лише, що за їх допомогою провокатор зумів створити відповідну обстановку.

Службовим злочином також є *прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди*, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (раніше цей злочин мав назву одержання хабаря).

Зловживання владою або службовим становищем є умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок службової діяльності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях.

Під неправомірною вигодою у зазначених злочинах слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

Службовим підробленням є складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів. Безпосереднім об'єктом службового підроблення виступає встановлений порядок службової діяльності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Обов'язковою ознакою службового підроблення є *предмет* – офіційний документ. Визначення офіційного документа закріплено в примітці до ст. 358 КК.

8.2. Основи попередження економічних злочинів і правопорушень

Попередження економічних злочинів – це невіддільна складова соціального управління, що полягає у впровадженні системи правових, організаційно-виробничих, економічних, технічних і виховних заходів, що спрямовані на нейтралізацію або зниження впливу обставин, що зумовлюють вчинення злочинів у сфері господарської діяльності.

Основними запобіжними засобами є такі:

1. *Економічні заходи*, що передбачають корегування загальної концепції процесу наближення до сучасного ринку, її опрацювання з урахуванням набутого досвіду і неухильне виконання.

Важливим є цивілізоване продовження процесу приватизації, оскільки це сприяє отриманню державою основних коштів. У цьому разі не можна допускати заниження вартості об'єктів, що приватизуються, а також порушення прав тих, хто на них працює.

Особливу увагу слід приділити боротьбі з монополізацією господарської діяльності, оскільки вона призводить до підвищення цін, відсутності конкуренції. Цими питаннями призначений займатись Антимонопольний комітет України.

У загальному вигляді система економічних заходів складається з земельної реформи; програми розвитку підприємництва; програми приватизації державних і муніципальних підприємств; програми обмеження монополізму і створення умов для добросовісної конкуренції, реформи банківської системи, формування оптової торгівлі засобами виробництва (товарно-сировинні біржі), ринку цінних паперів (фондові біржі), інформаційної, консультативної, посередницької мережі у взаємовідносинах товаровиробників.

Економічні заходи мають передбачати гарантоване державою невтручання в оперативно-господарську діяльність трудових колективів, вільне розпорядження прибутками, одержаними після виконання зобов'язань перед бюджетом, а також створення програми, яка містить перелік об'єктів державної власності, намічених до приватизації, методики оцінювання вартості цих підприємств.

2. Організаційні заходи.

До організаційних заходів належать:

- підвищення якості підготовки спеціалістів різних профілів (юристів, економістів і службовців для державних органів влади;
- виконання контролюючими органами своїх функцій із додержанням вимог закону;
- комп'ютеризація системи обліку діяльності народного господарства, впровадження дієвої системи контролю за розрахунковими операціями;
- створення і укріплення служб безпеки банків для створення банків даних, за допомогою яких можна отримати необхідну інформацію про потенційних клієнтів і партнерів банку.

У загальному вигляді дана система передбачає:

- наділення необхідними повноваженнями органів управління і контролю, уповноважених слідкувати за відповідністю діяльності суб'єктів господарювання цілям і завданням, що закріплені в законі та статутних

документах; заходи з підбору і професійної підготовки кадрів фінансового та спеціалізованого контролю за дотриманням цін, якості продукції, створенню належних умов для функціонування громадських організацій (наприклад, товариства захисту прав споживачів) тощо.

3. *Технічні засоби* містять розроблення удосконалених форм транспортування товарів, сировини, охорону складів; упровадження у практику контролюючих та правоохоронних органів методів виявлення підроблених документів, що дозволяють вилучати товари та інші цінності з державних, громадських фондів, проведення експрес-аналізів виявлення фальсифікованих продуктів та ін.

4. *Правові заходи* містять удосконалення законодавства в усіх сферах господарської діяльності, а саме розроблення загальнообов'язкових правил поведінки на ринку всіх суб'єктів підприємницької діяльності; системи універсальних санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності за порушення господарського законодавства, які завдають шкоди інтересам споживачів; посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення, пов'язані з недобросовісною комерцією, в разі злісного невиконання загальнообов'язкових правил господарської діяльності. Потребує подальшого вдосконалення кримінальне законодавство у сфері боротьби із економічними злочинами.

Винятково важливо усунути внутрішні суперечності законодавства. Потрібно здійснити кримінологічну експертизу всіх законопроектів у сфері регулювання господарчої діяльності, на основі якої спрогнозувати можливе виникнення небезпечних форм поведінки в галузі економіки, адже злочинність миттєво використовує будь-які недоліки та колізії у законодавстві.

Удосконалення законодавства повинно охоплювати такі напрями:

а) вироблення відкритих правил поведінки для всіх господарюючих суб'єктів;

б) розроблення системи матеріальних санкцій як до юридичних, так і фізичних осіб за порушення чинного законодавства;

в) введення адміністративної та кримінальної відповідальності за ті види несумлінної комерції, що заподіюють шкоду державним та суспільним інтересам.

З метою удосконалення законодавчого процесу виникає потреба у незалежній експертизі законопроектів. Її складовими повинні стати фінансово-економічна, кримінологічна, екологічна та психологічна експертизи.

5. *Виховні заходи* призначені створити умови формування нової економічної культури, етичних і моральних норм. Виховне значення має утвердження в суспільній свідомості ідеї консолідації, у створенні високоефективної економіки, здатної дати людям гідні умови життя.

Ці заходи повинні, з одного боку, сприяти переборенню людьми почуття очікування благ тільки з боку держави, безініціативності, страху перед змінами, а з іншого – не допускати розвитку розгубленості, негативних ідей, що відкидають творчі початки, ініціативу, спричинюючи намагання ухопити все, що можливо, на сьогодні, не думаючи про завтра.

Необхідно розвивати у громадян почуття співпереживання за майбутнє України, досягнення нею високих позицій у світовій спільноті. Потрібно широко пропагувати правові знання в галузі економіки із застосуванням зарубіжного досвіду.

Для зосередження зусиль на пріоритетних напрямках профілактики економічних злочинів правоохоронні та інші компетентні органи розробляють і реалізують програми попередження злочинності з урахуванням нових тенденцій в її діяльності.

Відомо, що запобігання економічним злочинам забезпечують не лише правоохоронні органи, а й ціла низка інших державних органів і громадських формувань. Згідно із законодавством України, до системи державних правоохоронних органів, які беруть участь у боротьбі з економічною злочинністю, включено: 1) спеціальні державні органи, що в межах покладених на них повноважень безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю; 2) державні органи, що здійснюють певні функції щодо боротьби з економічною злочинністю у межах виконання покладених на них інших основних функцій.

До спеціальних державних органів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з економічною злочинністю, належать підрозділи: Міністерства внутрішніх справ України (Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДЗЕ)); податкової міліції Державної фіскальної служби України; Служби безпеки України (по боротьбі з корупцією; із захисту економічної безпеки держави).

Виокремлюють три напрями профілактичної роботи зазначених підрозділів: виявлення й усунення (нейтралізація) криміногенних чинників, що зумовлюють ці злочини (загальна профілактика); виявлення та недопущення злочинів, учинення яких готується (спеціальна профілактика); встановлення осіб, від яких із високим ступенем імовірності можна

очікувати вчинення злочинів, та відповідний вплив на них (індивідуальна профілактика).

До державних органів, які беруть участь або здійснюють певні функції з протидії економічній злочинності, в межах виконання покладених на них інших основних функцій також належать: органи прокуратури України; органи й установи виконання покарань; митні органи і підрозділи Прикордонних військ України; органи фінансового контролю, включаючи і відомчі ревізійні підрозділи державних органів виконавчої влади; Держфінмоніторинг України; органи, що входять до структури Антимонопольного комітету та Національного банку України, а також інші кредитно-фінансові установи; органи, що входять до структури Фонду державного майна, Національного депозитарію та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку; відповідні органи й установи, що входять до структури Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства аграрної політики України, Державного комітету статистики України та деяких інших центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Як було зазначено, в органах кримінальної поліції створена окрема служба, безпосереднім завданням якої є профілактика економічної злочинності – Департамент захисту економіки. Очевидно, що діяльність підрозділів ДЗЕ, з огляду на попередження злочинів економічної спрямованості, повинна, у першу чергу, орієнтуватись на заходи спеціально-кримінологічного характеру, впливаючи на об'єктивні та суб'єктивні чинники, що породжують економічні злочини і сприяють їм.

Питання для самостійного опрацювання

1. Якими нормативно-правовими актами регламентується боротьба з корупцією в Україні?
2. Які діяння слід відносити до корупційних?
3. Які ви знаєте напрями боротьби з економічною злочинністю?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Дайте визначення поняттю "економічна злочинність".
2. Що розуміють під економічними злочинами і які їх основні види ви знаєте?
3. Якими нормативно-правовими актами регламентується протидія економічній злочинності в Україні?

4. Які заходи необхідно вжити для забезпечення належного рівня економічної безпеки?

5. Виконання яких завдань передбачає діяльність правоохоронних органів для боротьби з економічною злочинністю?

Питання для дискусій

1. Які існують світові тенденції відмивання коштів сьогодні?
2. Які причини поширення тіньової економіки в Україні?
3. У чому полягають особливості злочинної економічної діяльності?

Практичне завдання

О. Камольцев і В. Фролова, керівник і головний бухгалтер ТОВ "Інтер", передбачаючи можливу перевірку податкових органів, запропонували охоронцеві М. Прошину за винагороду розіграти напад на офіс ТОВ "Інтер" із підпалом.

М. Прошин погодився та інсценував напад і підпал, у результаті чого була знищена вся бухгалтерська документація, що дозволило О. Камольцеву і В. Фроловій заявити про неможливість обчислити і заплатити податки.

У ході слідства М. Прошин зізнався у скоєному.

1. Проаналізуйте ситуацію, викладену в завданні.
2. Хто і за який вид злочину нестиме юридичну відповідальність?

9. Організація економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності

9.1. Служба економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, її права та обов'язки

Створенню служби безпеки (далі – СБ) підприємства зазвичай передують певні обставини: бажання керівника відреагувати на реальні загрози майну підприємства, фізичної розправи з персоналом тощо, або заснований на результатах дослідження висновок про незадовільний стан безпеки підприємства [23]. На жаль, часто керівники вітчизняних СГД замислюються над важливістю забезпечення безпеки власного підприємства вже після того, як були скоєні злочини проти майна чи персоналу останнього. Як наслідок, поширеними є факти, коли попередити загрози або небезпеки щодо їх бізнесу вже запізно. І тоді настає жорстка фаза форс-мажору, що вимагає задіяння потужного морально-психологічного, кадрового, матеріального та іншого ресурсу, без гарантії позитивного вирішення проблеми. Тому необхідно питанню безпеки приділяти достатньо уваги, надаючи переваги превентивним засобам, у чому може допомогти служба безпеки суб'єкта господарювання. Вона здатна певною мірою відобразити загрози та реагувати на їх появу в подальшому за принципом "загроза – відображення".

Аналіз багатьох вітчизняних і зарубіжних робіт свідчить про те, що службу безпеки підприємства ототожнюють з суб'єктом охоронної діяльності [23; 94], діяльність яких регламентується в Україні ЗУ "Про охоронну діяльність". Однак не можна погодитись з цим тому, що підхід до організації безпеки суб'єкта господарювання повинен бути комплексним і враховувати різні сторони, не зводячись лише до фізичної охорони майна юридичних осіб чи громадян такими суб'єктами. Спільним в них є те, що і служби безпеки приватних підприємств, установ, організацій, і суб'єкти охоронної діяльності приватної форми власності належать до недержавних правоохоронних структур. Вони мають подібні цілі і завдання – захист суб'єктів господарювання. На відміну від суб'єкта охоронної діяльності, створення власної служби безпеки не вимагає реєстрації нового суб'єкта господарювання, оскільки є його підрозділом, до неї

можуть належати працівники даного СГД та залучатись різноманітні фахівці на договірній основі. Для суб'єкта охоронної діяльності обов'язковою є державна реєстрація у встановленому законом порядку (згідно з ЗУ "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань"). Також, згідно з ЗУ "Про охоронну діяльність" та "Про ліцензування видів господарської діяльності" обов'язковим для суб'єкта охоронної діяльності є отримання ліцензії згідно з Постановою КМ України "Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності". Відповідно до Постанови КМ України "Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності" такі суб'єкти мають право використовувати спеціальні засоби (бронежилети, газові балончики з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії, газові пістолети і револьвери та патрони до них калібру 6, 8 і 9 міліметрів, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, електрошокові пристрої та інші), відповідно підрозділ суб'єкта господарювання таких прав не має.

Кожний суб'єкт господарювання як система має певні структурні ланки, які мають свої функціональні обов'язки і вирішують своє конкретне завдання. У той же час, кожна структурна ланка і кожен співробітник працюють для досягнення загальної мети: підвищення добробуту підприємства, збільшення його прибутку. Від того, як буде реалізована ця мета, залежатиме їх особисте благополуччя, їх особистий прибуток.

Служба безпеки (СБ) підприємства, установи, організації – це самостійний структурний підрозділ. Вона вирішує завдання безпосереднього забезпечення захисту життєво важливих інтересів фірми в умовах комерційного і підприємницького ризику, конкурентної боротьби. На всіх великих і середніх підприємствах (в організаціях) зазвичай створюють автономні служби безпеки, а безпеку функціонування невеликих фірм можуть гарантувати територіальні (районні або міські) служби за договорами найму одного чи кількох охоронців. Такі служби охорони зазвичай створюються при місцевих органах внутрішніх справ або при державній службі безпеки.

У процесі створення СБ слід урахувати різноманіття *об'єктів захисту*, серед яких можна виокремити:

1. *Інтереси організації* (вони визначені її місією, стратегією і цілями). Ці інтереси виявляються у відносинах із держорганами, партнерами, посередниками, громадськістю і засобами масової інформації.

2. *Власність організації*, що слугує одним із визначальних засобів досягнення цілей і реалізації інтересів. Формою власності є всі економічні ресурси, що належать підприємству: будинки, споруди, устаткування, готова продукція тощо. Специфічним і важливим об'єктом захисту є такий вид власності, як інформація.

3. *Технології, патенти, ліцензії, ноу-хау* та ін.

4. *Економічні, кооперативні та інші зв'язки* з партнерами. Вони вимагають захисту від зазіхань конкурентів, що завжди прагнуть їх порушити.

5. *Продукція і послуги*, що поставляються споживачам.

6. *Транспортні засоби і вантажі*, що транспортуються.

7. *Персонал*, що є носієм інформації, в тому числі з обмеженим доступом.

Зазначені об'єкти захисту охороняються різними *способами*, серед яких є:

1. *Юридичний захист*. Він призначений охороняти законні права СГД і його співробітників у відносинах із державою, юридичними і фізичними особами.

2. *Економічний захист* передбачає урахування економічних інтересів фірми у взаєминах із державою, фізичними і юридичними особами під час оформлення відносин постачання, реалізації, інвестицій і платежів.

3. *Фізичний захист* передбачає припинення дій фізичних осіб, спрямованих на грабіж і розкрадання власності й персоналу, спроб нанесення збитку руйнуванням власності, технологій, комунікацій тощо.

4. *Інформаційний захист* передбачає визначення конфіденційної інформації й організацію комунікацій, що запобігають її витіканню.

5. *Технологічний захист* передбачає забезпечення унікальності продукту чи послуг суб'єкта господарювання.

6. *Організаційний захист* передбачає відпрацьовування процедур і режимів, що містять нанесення збитку фірмі шляхом розкрадань власності, технологій, інформації тощо.

7. *Соціально-психологічний захист* передбачає виховну роботу в колективі зі створення атмосфери патріотизму, відданості інтересам фірми.

Сутність захисту зводиться до нейтралізації і запобігання загрозам, а якщо таке трапилося, то до відшкодування збитку. Таким чином, СБ

здійснює забезпечення: економічної, інформаційної, кадрової, екологічної, техногенної, ресурсної безпеки і т. д.

Слід зазначити, що можливими діями служби безпеки з припинення, усунення чи нейтралізації загроз у рамках зазначених основних видів безпеки є:

1) охорона працівників, вищого керівництва підприємства та критичних ресурсів господарської діяльності від злочинів, попередження злочинів тощо (фізична безпека);

2) збереження відомостей, що складають КТ, охорона інтелектуальної власності суб'єкта господарювання, боротьба зі злочинами у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), постійне роз'яснення необхідності дотримуватися законодавства персоналом, комп'ютерних мереж (інформаційна безпека);

3) охорона майна СГД, економічна розвідка, аналіз зовнішнього середовища (партнери, клієнти, постачальники, конкуренти), боротьба з економічним шпигунством, протидія промислового шпигунству, проведення тестування персоналу з метою виявлення прихованих інтересів кандидата при прийнятті на роботу тощо (економічна безпека);

4) монтаж, проектування та експлуатаційне обслуговування пожежної сигналізації, прийняття заходів щодо запобігання пожежам у місцях можливого загоряння тощо (пожежна безпека);

5) інформування співробітників про відсутність реальних загроз, адекватне реагування та вжиття заходів щодо дезінформації і так далі (психологічна безпека);

6) захист ноу-хау, технологій, організація охорони наукових лабораторій (науково-технічна безпека).

Законодавства багатьох країн СНД дозволяють організацію таких служб на підприємствах, у банках і т. д. Протиріччя полягають у тому, що ці служби не мають достатнього правового статусу. Сюди часто беруть працівників, але які не мають відповідної правової підготовки, права на носіння і застосування зброї, не наділені правами працівника правоохоронних органів у частині затримання злочинців. Ці проблеми можуть бути вирішені шляхом прийняття нормативних актів, перетворюючи служби безпеки організацій у позаштатні відділи органів правопорядку. Це дозволило б наділити їх мінімальними правами стосовно носіння і застосування зброї, затримання злочинців і, найголовніше, поставити під контроль правоохоронних органів.

Служба безпеки підприємства реалізує політику безпеки. Види діяльності СБП повинні збігатися з напрямками реалізації політики безпеки підприємства, яка, в свою чергу, повинна відображати реальні інтереси підприємства.

Служба безпеки фірми завжди має бути готовою до подолання критичної (кризової) ситуації, що може виникнути через зіткнення інтересів бізнесу та злочинного світу. Для управління безпекою багато фірм створюють так звані кризові групи, у складі яких працюють керівник фірми, юрист, фінансист і керівник служби безпеки. Головна мета діяльності кризової групи – протидіяти зовнішнім загрозам для безпеки фірми [94].

9.2. Структура служби безпеки суб'єкта господарської діяльності: особливості управління її діяльністю та забезпечення працівниками

Планування структури служби безпеки суб'єкта господарської діяльності та її забезпечення ресурсами (матеріально-технічними, фінансовими і кадровими) має важливе значення. Структура і склад служби безпеки визначають декількома основними чинниками: потенційним складом, структурою загроз та фінансовими можливостями організації. Також ураховують реальні потреби суб'єкта господарювання, масштаби комерційної діяльності і ступінь конфіденційності його інформації. Як відомо, залежно від розмірів і потужності СГД безпека і захист інформації можуть бути гарантовані по-різному: від абонементного обслуговування приватними охоронними і детективними структурами до розгортання власної служби і системи безпеки з розвиненою структурою і штатною чисельністю.

Очолює службу і здійснює керівництво нею *керівник (начальник) служби безпеки*, у якому може бути заступники у кількості, пропорційній кількості підрозділів. Він призначається і звільняється від займаної посади керівником підприємства, установи чи організації. Він здійснює керівництво діяльністю служби безпеки, вирішує організаційні питання, пов'язані з діяльністю служби безпеки, за винятком тих, що належать до виключної компетенції дирекції СГД. Начальник служби безпеки підпорядковується керівнику суб'єкта господарювання або одному із його заступників відповідно до штатного розпису. Як правило, начальником може бути особа, якій можна довірити і КТ, і й власну безпеку, а також безпеку підлеглих.

На час відрядження чи відпустки права керівника делегуються заступникові.

Залежно від обсягу виконуваних завдань для роботи з окремих спеціалізованих напрямків можуть створюватися підрозділи СБ або окремі служби в її структурі (наприклад, служба інформаційної безпеки, служба економічної безпеки тощо). Підрозділи спеціалізуються на напрямках, що співпадають з підсистемами безпеки, мають свої особливі цілі, завдання і функції, реалізація яких дає змогу підвищити ефективність служби безпеки в цілому. Такий склад за умови централізованого управління надає можливість проводити комплексні заходи, що спрямовані на досягнення бажаного рівня безпеки суб'єкта господарювання у разі ефективного використання всіх видів ресурсів. Співвідношення між підрозділами та їх склад можуть бути різними, це залежить від фінансової можливості суб'єкта, характеру загроз, можливості підбору кваліфікованих робітників та ін. Структура і штати служби безпеки затверджуються керівником підприємства за поданням начальника служби безпеки.

Відділ служби безпеки веде роботу самостійно, координуючи її зі службою розвідки, якщо така створена на підприємстві, в установі чи організації. Цими напрямками координації роботи можуть бути:

1. Перевірка фінансової стійкості, платоспроможності й ефективності функціонування партнера.
2. Перевірка добропорядності й інших якостей найнятих на роботу фахівців.
3. З'ясування технологічних можливостей партнерів.
4. Нейтралізація розвідувальної роботи конкурента та інших загроз, виявлених розвідкою.

Слід зазначити, що для керівників важливим питанням є кадрове забезпечення діяльності служби безпеки. Це перше, що повинен зробити начальник на своїй посаді. Їх вибирають у декілька етапів, перевіряють, вони проходять підготовку і стажування. Для відбору кандидатів береться до уваги:

- освіта (важлива юридична, а також економічна, фінансова освіта),
- професійний рівень (з'ясовується у ході бесід, тестування, перевірок);
- надійність (шляхом з'ясування біографічних даних, думки людей, що близько знають кандидата на його попередній роботі, в місці проживання, навчання тощо);

- психологічна стійкість, відсутність хронічних захворювань (перевірка здоров'я);
- відсутність близьких родичів, знайомих, що працюють у конкуруючих підприємствах і фірмах.

До кількості осіб у службах безпеки існують різні підходи. На невеликому суб'єкті господарювання це може бути одна людина, яка взаємодіє з фахівцями різних профілів, організовує захист цього суб'єкта. У великих підрозділах це може бути фахівець у 1 – 2 галузях (наприклад, особиста охорона і технічні засоби захисту; реклама й інформація, технологія та засоби захисту тощо). Для середнього СГД, кількість працівників якого складає декілька сотень осіб, то служба може бути створена у кількості 15 – 20 осіб. Вона може складатися з чотирьох відділів (або секторів) по декілька осіб у кожному (відділ охорони, режиму, технічного захисту й оперативний відділ). Відповідно на великих суб'єктах господарювання служба може нараховувати сотні і тисячі фахівців. Чим більший об'єкт, тим більше загроз і тим складніша організація служби безпеки. Однак у будь-якому випадку, служба безпеки повинна організовувати свою роботу в тісній взаємодії з службою внутрішнього контролю, відділами забезпечення (програмісти, економісти, фінансисти, господарські служби тощо), юридичним відділом.

Аналіз проведених досліджень свідчить про те, що частіше до кадрів служби безпеки висувають вимоги, які необхідні для працівників суб'єктів охоронної діяльності. Варто зазначити, що вимоги не зводяться лише до фізичної, психологічної і медичної підготовки. Тут необхідним є комплексний підхід, що враховує специфіку підприємства та його потреби.

Слід зауважити, що велику частину недержавної системи складають професіонали та колишні співробітники служби безпеки, правоохоронних органів, органів збройних сил і підрозділів спеціального призначення. Ці особи володіють знаннями у галузі криміналістики, юриспруденції та інших дисциплін, які пройшли спеціальну підготовку.

Процес управління службою складається із кількох стадій, кожна з яких охоплює певні операції, такі, як: збирання та оброблення інформації, прийняття управлінського рішення і реалізація його виконання. Зрозуміло, що залежно від специфіки діяльності служби безпеки та її зовнішнього оточення повинен бути вироблений свій підхід до процесу управління. Структура процесу управління зазвичай має такі складові елементи, як:

оцінювання обстановки, конкуруючих сил на ринку аналогічних послуг, продуктів, злочинних елементів у регіоні, оцінювання власних сил, технічне та фізичне забезпечення захисту, організація взаємодії з постами, органами Національної поліції України, забезпечення охорони провідних фахівців підприємства. Слід зауважити, що раціональне впровадження в практику основних елементів процесу управління дасть змогу керівництву служби безпеки підвищити ефективність управлінської дії на результати її діяльності.

9.3. Процедура створення і ліквідації служби безпеки суб'єкта господарської діяльності

Перед тим, як створити службу безпеки, керівництву і менеджерам рекомендовано сформулювати модель ймовірних загроз даного господарюючого суб'єкта, визначити питання щодо системи безпеки. У цій моделі повинні бути визначені по-перше, загрози, по-друге, варіанти захисту від них; по-третє, відповідальні особи за організацію захисту.

Важливо виокремити джерела загроз з боку зовнішнього і внутрішнього середовища, їх комбінацію. Моделі загроз, звичайно, будуть різними для, наприклад, комерційного банку і для фабрики іграшок. Необхідно також вирішити питання щодо можливості протидії зазначеним зовнішнім і внутрішнім загрозам, використання державних чи приватних служб охорони за договором про надання послуг, створення власної служби безпеки, використання спецзасобів чи спецтехніки. Не зайвим є звернення до експертів у сфері організації сучасної системи безпеки (наприклад, до менеджерів із безпеки) з метою проведення дослідження системи безпеки суб'єкта господарювання та складання рекомендацій щодо програми і функціонування системи безпеки суб'єкта господарювання.

Отже, під час створення служби безпеки необхідно враховувати наявність потенційних чи реальних загроз господарській діяльності, а також її ризики, розміри СГД, бажані результати від створення служби безпеки. У процесі обґрунтування необхідності створення служби, планування її структури і чисельності працівників слід керуватися також такими даними, як: 1) наявність відомостей, що становлять КТ та їх об'єм; 2) вартість та умови зберігання матеріальних цінностей, грошових коштів, їх обсяг; 3) втрати суб'єкта господарювання внаслідок протиправних дій злочинців;

4) динаміку правопорушень, що вчиняються на даному господарюючому суб'єкті, їх стан та структуру; 5) наявні зафіксовані факти промислового шпигунства; 6) реальність погроз фізичної розправи над працівниками суб'єкта з боку злочинців; 7) взаємовідносини з конкурентами і дотримання правил функціонування ринкової економіки; 8) можливості правоохоронних органів з надання допомоги господарюючому суб'єкту в припиненні правопорушень; 9) рівень правової культури, правової та іншої підготовки працівників із питань забезпечення безпеки суб'єкта господарювання та ін.

Після роботи над зазначеними питаннями, слід організувати нормативне забезпечення функціонування служби безпеки. Для цього необхідно розробити і прийняти ряд нормативно правових актів, які після затвердження доводять до відома працівників.

Службу безпеки створюють наказом директора і вона підпорядковується безпосередньо керівнику підприємства.

Регулювання порядку діяльності служби безпеки здійснюють нормативно-правовими актами, що поширюються на всі категорії працівників даного суб'єкта господарювання (наприклад, правила внутрішнього трудового розпорядку, пожежної безпеки), а також локальними нормативно-правовими актами, що закріплюють повноваження їх членів. Зазвичай для регулювання порядку діяльності служби безпеки можуть складатися один чи декілька таких видів локальних актів:

- 1) статут служби безпеки підприємства, установи, організації;
- 2) посадові інструкції працівників служби безпеки;
- 3) положення про відділи і штаби служби безпеки, положення про структурний підрозділ;
- 4) інструкція з організації режиму й охорони;
- 5) інструкція щодо захисту КТ;
- 6) перелік відомостей, які містять КТ підприємства;
- 7) інструкція щодо роботи з конфіденційною інформацією для керівників, фахівців і технічного персоналу;
- 8) положення про КТ та конфіденційну інформацію;
- 9) інструкція щодо організації зберігання справ, що містять конфіденційну інформацію, в архіві;
- 10) інструкція щодо інженерно-технічного захисту інформації;
- 11) інструкція про порядок роботи з іноземними представниками і представництвами та ін.

Дані нормативні акти можуть регулювати діяльність й інших підрозділів, а не тільки служби безпеки. До них належить, насамперед, положення про КТ та конфіденційну інформацію та всі інші акти, пов'язані з охороною КТ. Із працівниками служби безпеки повинен бути укладений трудовий договір, у якому визначається коло їх обов'язків.

Особливу увагу слід приділити розробленні *статуту* та *посадової інструкції служби безпеки*, що обов'язково мають містити розділи щодо прав і посадових обов'язків членів служби безпеки, загальні положення, функції і завдання їх діяльності, керівництво, взаємини і зв'язки. Вони мають охопити комплекс цілей та завдань, що вирішуються такою службою. Посадові інструкції визначають вимоги до конкретних посадових осіб, забезпечують раціональний розподіл обов'язків між працівниками, дають можливість об'єктивно оцінити їх діяльність та є основою для застосування заходів впливу.

Для регламентування діяльності структурних підрозділів та визначення їх місця в організаційній структурі підприємства поширеним є розроблення, затвердження і застосування власником підприємства або уповноваженим органом положення про структурний підрозділ – *положення про службу безпеки*, на підставі якого організовується діяльність структурного підрозділу, оцінюються результати роботи, складаються посадові інструкції, визначаються завдання, права і обов'язки, функції, а головне – відповідальність працівників.

Створення служби безпеки СГД має бути стратегічним рішенням керівництва. Наявність чи відсутність такого підрозділу не є вирішальною у забезпеченні безпеки суб'єкта господарювання як стану захищеності його важливих інтересів (економічних та інших). Головним повинно бути розуміння з боку керівництва необхідності розроблення, прийняття та реалізації *політики безпеки суб'єкта* як складової частини стратегії розвитку підприємства.

Ліквідацію служби безпеки здійснюють за ініціативною керівника підприємства, установи, організації, також вона є можливою у разі добровільної відмови її членів від виконання своїх обов'язків та при ліквідації підприємства-засновника. Умови розірвання трудового договору з працівниками служби безпеки повинні бути погоджені між сторонами.

Питання для самостійного опрацювання

1. Чи існують будь-які законодавчі вимоги щодо процедури створення СБ підприємства?
2. Чим обумовлюється склад і структура служби безпеки підприємства?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Який порядок створення служби безпеки фірми (підприємства, організації, установи)?
2. Назвіть основні нормативно-правові акти, якими регулюється порядок діяльності, а також права та обов'язки служби безпеки СГД.
3. Які методологічні підходи до організації економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності ви знаєте?

Питання для дискусій

1. Яким чином відбувається ліквідація служби безпеки підприємства?
2. Які вимоги щодо кадрової складової служби безпеки повинні висуватись керівником підприємства?

Практичне завдання

В. Коротков подав до комерційного банку завідомо неправдиві відомості щодо фінансового стану керованого ним акціонерного товариства і на підставі цього отримав на півроку пільговий кредит у сумі 350 тис. грн. Як пізніше з'ясувалося, підприємство збанкрутувало, а банк зазнав великої матеріальної шкоди.

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Яка роль служби безпеки СГД у перевірці відомостей щодо клієнтів та працівників?

Використана література

1. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : монография / Г. А. Андрощук. – К. : ВД "Ін Юре", 2000. – 400 с.
2. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузьменко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
3. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
4. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. Л. Беспалько, А. С. Власков. – М. : Изд-во "Ось-89", 2007. – 208 с.
5. Гнилицкая Л. В. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности : монография / Л. В. Гнилицкая, А. И. Захаров, П. Я. Пригунов. – К. : Дорадо-Друк, 2011. – 290 с.
6. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436–IV // ВВР України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
7. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798–XII // ВВР України. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
8. Данільян О. Г. Національна безпека України: Структура та напрямки реалізації : навч. посіб. / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Х. : Фоліо, 2002. – 284 с.
9. Духов В. Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса / В. Е. Духов. – К. : ИМСО МО Украины ; НВФ "Студцентр", 1997. – 176 с.
10. Зеркалов В. Д. Рейдерство. Методы противодействия : учеб. пособ. / В. Д. Зеркалов. – К. : КНТ, 2007. – 235 с.
11. Зубок М. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності / М. І. Зубок. – К. : КНТЕУ, 2009. – 156 с.
12. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. — К. : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
13. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

14. Кириченко О. А. Управління фінансово-економічною безпекою : навч. посіб. / О. А. Кириченко, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов. – К. : "Дорадо-Друк", 2010. – 480 с.
15. Коваленко К. В. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект / К. В. Коваленко // Вісник ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського : Серія Економічні науки. – 2008. – № 3. – С. 134–139.
16. Кодекс законів про працю : Закон України від 10.12.1971 р. № 322–VIII // ВВР УРСР. – 1971. – № 50 (Додаток). – Ст. 375.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073–X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
18. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
19. Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 червня 1996 року – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
20. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III // ВВР України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
21. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 р. № 1001–05 // ВВР України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
22. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення / В. А. Ліпкан. – К., Текст, 2003. – 180 с.
23. Мак-Мак В. П. Служба безпеки підприємства (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В. П. Мак-Мак. – М. : Мир безопасности, 1999. – 160 с.
24. Мельников А. М. Основи організації бізнесу : навч. посіб. / [А. М. Мельников, О. А. Коваленко, Н. Б. Пундяк] ; за заг. ред. А. М. Мельникова. – К. : "Центр учбової літератури", 2013. – 200 с.
25. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом : курс лекцій / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 208 с.
26. Назаренко Ю. О. Правовая регламентация защиты сведений, составляющих коммерческую тайну / Ю. О. Назаренко, А. А. Смирнов // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 284–295.
27. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотоленко ; [наук. ред. О. І. Амоша] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк : 2006. – 407 с.

28. Несинова С. В. Господарське право України : навч. посіб. / С. В. Несинова, В. С. Воронко, Т. С. Чебикіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 564 с.
29. Нікіфоров Г. К. Підприємництво та правових захист комерційної таємниці : навч.-практ. посіб. для вищих навч. закл. / Г. К. Нікіфоров, С. С. Нікіфоров. – К. : Олан, 2001. – 208 с.
30. Носік Ю. Юридична природа прав на комерційну таємницю в Україні / Ю. Носік // Право, економіка, фінанси. – 2006. – № 3. – С. 36–39.
31. Огієнко Д. Правове регулювання захисту комерційної таємниці [текст] / Д. Огієнко // Інтелектуальний капітал. – 2004. – № 4. – С. 7–15.
32. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 256 с.
33. Охорона інтелектуальної власності в Україні : монографія / С. О. Довгий, В. О. Жаров, В. О. Зайчук та ін. – К. : Форум, 2002. – 319 с.
34. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI // ВВР України. – 2011. – № 13. – Ст. 112.
35. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: оценка, прогнозирование : монография / В. С. Пономаренко. – Х. : ИД "ИНЖЭК", 2004. – 144 с.
36. Постульга В. Некоторые аспекты правового статуса информации с ограниченным доступом / В. Постульга // Юридическая практика. – 2003. – № 11. – С. 51.
37. Право інтелектуальної власності: Акад. курс : підручник для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін. ; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 696 с.
38. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 р. № 3125–XII // ВВР України. – 1993 р. – № 23. – Ст. 243.
39. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 20.03.1991 р. № 872–XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 281.
40. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 року № 2343–XII // ВВР України. – 1999. – № 42–43. – Ст. 378.
41. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // ВВР України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

42. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII // ВВР України. – 1994. – № 16. – Ст. 422.

43. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності : Указ Президента України від 23.07.1998 р. № 817/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 30. – Ст. 2.

44. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію : Інформаційний Лист Вищого господарського суду від 28.03.2007 р. № 01-8/184 // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 3. – Ст. 46.

45. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 року // ВВР України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.

46. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 року № 3782–XII // ВВР України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

47. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень : Закон України від 18 листопада 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2734.

48. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13 жовтня 1992 року // ВВР України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.

49. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067–VI // ВВР України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.

50. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700–VII // ВВР. – 2014. – № 49. – Ст. 3186.

51. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 41. – Ст. 2157.

52. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 року № 1893 // ОВУ. – 1998. – № 48. – Ст. 31.

53. Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності : Постанова КМ України від 18.11.2015 р. № 960 // ОВУ. – 2015. – № 94. – Ст. 117.

54. Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється суб'єктами охоронної діяльності : Постанова КМ України від 11.02.2013 р. № 97 // ОВУ. – 2013. – № 12. – Ст. 70.

55. Про затвердження Порядку проведення перевірок у суб'єктів господарювання сфери торгівлі і послуг, у тому числі ресторанного господарства, якості продукції, додержання обов'язкових вимог щодо безпеки продукції, а також додержання правил торгівлі та надання послуг : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 07.03.2012 р. № 310 // ОВУ. – 2012. – № 38. – Ст. 104.

56. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : Постанова Каб. Міністрів України від 29.03.2006 р. № 373 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 13. – Ст. 878.

57. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 19.10.2004 р. № 126 // ОВУ. – 2004. – № 45. – Ст. 111.

58. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

59. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року // ВВР України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

60. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР // ВВР України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.

61. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // ВВР України. – 2010. – № 34. – Ст. 1188.

62. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року // ВВР УРСР – 1991. – № 30. – Ст. 379.

63. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

64. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII // ВВР України. – 2015. – № 23. – Ст. 1234.

65. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII // ВВР України. – 2014 р. – № 47. – Ст. 3040.

66. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

67. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341–XII // ВВР України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

68. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // – 2003 р. – № 39. – ст. 351.

69. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877–V // ВВР України. – 2007. – № 29. – Ст. 1001.

70. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 року // ВВР України. – 1993. – № 13. – Ст. 110.

71. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012 р. № 4616–VI // ВВР України. – 2013. – № 2. – Ст. 40.

72. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // ВВР України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 54.

73. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник / А. П. Сергеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ПРОСПЕКТ, 1999. – 752 с.

74. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. у 3-х ч. – Ч. 2: Методологічні основи державного управління національною безпекою / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2009. – 240 с.

75. Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист / Г. О. Сляднева. – Донецьк, 2005. – 16 с.

76. Солодкий В. С. Технические средства защиты информации с ограниченным доступом : монография / В. С. Солодкий, В. А. Тимофеев. – Х. : ХНУРЭ, 2013. – 228 с.

77. Страхування : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2008. – 1019 с.

78. Тумар Н. Б. Экономическая безопасность предприятия : монография / Н. Б. Тумар. – Х. : [б. и.], 2006. – 146 с.

79. Хавронюк М. Підприємницьке шпигунство: розголошення комерційної таємниці, юридичний аналіз складів злочинів, питання удосконалення відповідальності / М. Хавронюк // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 9. – С. 4–17.

80. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. : у 2 ч. / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – К. : Ін Юре, 2004. – Ч. 1. – 692 с.
81. Чернявский А. А., Безопасность предпринимательской деятельности : конспект лекций / А. А. Чернявский. – К. : МАУП, 1998. – 124 с.
82. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – СПб. : Изд. "Алетейя". – 144 с.
83. Шличков В. В. Теория и практика экономической безопасности предприятия / В. В. Шличков. – М. : Арсин ЛТД, 2000. – 216 с.
84. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – К. : Книжкове видавництво Національного авіаційного ун-ту, 2007. – 436 с.
85. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / В. Б. Зубик, Д. В. Зубик, Р. С. Седегов и др. ; под ред. Р. С. Сегедова, М. И. Плотницкого, А. С. Головачева. – Мн. : Высшая школа, 1998. – 300 с.
86. Ющук Е. Конкурентная разведка. Маркетинг рисков и возможностей / Е. Ющук. – М. : Вершина, 2006. – 240 с.
87. Ярочкин В. И. Корпоративная разведка / В. И. Ярочкин, Я. В. Бузанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : "Ось-89", 2005. – 304 с.
88. Ярочкин В. И. Служба безопасности коммерческого предприятия / В. И. Ярочкин. – М. : Изд. "Ось-89", 2005.
89. Користін О. Є. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко. – К. : КНУВС, 2010. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/18211001/ekonomika/peredmovva_ekonomichna_bezpeka.
90. Крутов В. В. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва). Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/740/>
91. Лекарь С. І. Економічна безпека України: поняття та сутність термінології / С. І. Лекарь // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 3–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_1_3
92. Лянной Г. И. Экономическая безопасность предприятия / Г. И. Лянной. – "BEST OF SECURITY" № 7 (Июль, 2006) [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://bos.dn.ua/view_article.php?id_article=27
93. Назаров В. В. Деякі аспекти забезпечення безпеки підприємницької діяльності / В. В. Назаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://antiterunity.com/ru/conferences/030409/speech/nazarov.php>.

94. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/ekonomika/ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstv_-_ortinskiy_vl/.

95. Петрачкова В. В. Комерційна таємниця як об'єкт права інтелектуальної власності: стан правового захисту та перспективи його вдосконалення / В. В. Петрачкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Pravo/58023.doc.htm.

96. Плиса В. Й. Страхування : навч. посіб. / В. Й. Плиса. – К. : Каравела, 2008. – 392 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19991130/strahova_sprava/strahuvannya.

97. Про затвердження Випуску 1 "Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 р. № 336 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN11827.html.

98. Про організацію діяльності підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 03.09.2012 р. № 769 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1588-12>.

99. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова КМ України від 09.08.1993 р. № 611 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>

100. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

101. Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1992 року № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92>

102. Сергеева В. Способи захисту прав на комерційну таємницю [Електронний ресурс] / В. Сергеева. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3535>.

103. Скібіцький О. М. Організація бізнесу : менеджмент підприємницької діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Скібіцький, В. В. Матвеев, Л. І. Скібіцька ; М-во освіти і науки України. – К. : Кондор,

2011. – 912 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1990042141958/menedzhment/organizatsiya_biznesu.

104. Страхова справа : підручник / під ред. О. Д. Вовчак. – К. : Знання, 2011. – 391 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072020844/strahova_sprava/strahova_sprava.

105. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [О. В. Зайчук та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1402.htm.

106. Управление конкурентоспособностью. Теория и практика : учебник для магистров / Е. А. Горбашко [и др.] ; под ред. Е. А. Горбашко, И. А. Максимцева. – М. : Юрайт, 2015. – 447 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://stud.com.ua/43018/ekonomika/upravlinnya_konkurentospromozhnistyuu.

107. Швець Є. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або Як перемогти зловживання персоналу [Електронний ресурс] / Є. Швець. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=291>.

Додатки

Додаток А

ПОЛОЖЕННЯ ПРО КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ приватного підприємства " _____ "

(назва населеного пункту)

(дата)

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблене з урахуванням положень ст. 36 Господарського кодексу України, ст. 30 Закону України "Про інформацію" та визначає основи захисту виробничої, господарської, підприємницької та іншої діяльності підприємства " _____ " (далі за текстом – "Підприємство"), а також порядок зберігання та розповсюдження відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства.

1.2. Під комерційною таємницею в цьому Положенні розуміються відомості технічного, фінансово-економічного, технологічного та іншого характеру (в тому числі ноу-хау), що мають дійсну або потенційну комерційну цінність та не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди інтересам Підприємства. Власником комерційної інформації, що створена працівником Підприємства в межах трудових відносин є Підприємство.

1.3. Дія цього Положення спрямована на запобігання можливому економічному збитку для Підприємства та його контрагентів, та поширюється на осіб, яким комерційна таємниця Підприємства стала відома через їх службову чи іншу діяльність.

1.4. Вимоги і правила цього Положення є обов'язковими для виконання всіма працівниками Підприємства.

2. Визначення переліку відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства

2.1. До відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, належать:

- а) собівартість продукції;
- б) розмір націнки;
- в) обсяги виробництва продукції;
- г) поточні і перспективні плати виробництва; стратегія Підприємства;
- д) відомості про постачальників, продавців і покупців продукції

Підприємства;

- е) відомості про виробниче обладнання;
- є) відомості про способи придбання і реалізації продукції Підприємства.

2.2. Не можуть становити комерційної таємниці Підприємства:

- а) установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою діяльністю та її окремими видами;
- б) інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- в) дані, необхідні для перевірки обчислення й сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- г) відомості про чисельність і склад працівників, їхню заробітну платню в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- д) документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- е) інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних під час цього збитків;
- є) документи про платоспроможність;
- ж) відомості про участь посадових осіб Підприємства в кооперативах, підприємствах, спілках, об'єднаннях підприємств та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю.

з) відомості, що мають бути оголошені згідно з чинним законодавством.

3. Порядок захисту комерційної таємниці Підприємства

3.1. Будь-яка особа, яка за характером своєї діяльності має доступ до відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, зобов'язана під особистий підпис ознайомитись із цим Положенням та підписати Зобов'язання про нерозголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, за формою, що встановлена у додатку 1 до цього Положення.

3.2. Відомості, що становлять комерційну таємницю Підприємства, можуть бути надані посадовими особами Підприємства органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам у порядку, передбаченому чинним законодавством, за їх належним чином оформленою вимогою тільки після обов'язкового погодження з директором Підприємства.

3.3. Доступ працівників Підприємства до відомостей, що становлять комерційну таємницю, є правомірним у таких випадках:

3.3.1. Працівник призначений наказом директора Підприємства на відповідну посаду і згідно зі своїми функціональними обов'язками повинен мати доступ до документів і відомостей, що становлять комерційну таємницю.

3.3.2. Працівник ознайомився і засвоїв вимоги цього Положення.

3.3.3. Працівник ознайомився зі змістом статей Кримінального кодексу України в частині встановлення кримінальної відповідальності за розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства.

3.4. Доступ осіб, що не є працівниками Підприємства, до відомостей, що становлять комерційну таємницю, є правомірним тільки за таких умов:

3.4.1. Така особа має письмово оформлені повноваження, що відповідно до чинного в Україні законодавства дозволяються їй ознайомитися з відомостями, які становлять комерційну таємницю Підприємства, у конкретному випадку.

3.4.2. Така особа отримала згоду директора Підприємства на ознайомлення з відомостями, що становлять комерційну таємницю.

3.5. Інші випадки доступу (ознайомлення) до відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, є несанкціонованими.

3.6. У разі виявлення несанкціонованого доступу до відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, будь-якої особи кожен працівник зобов'язаний негайно довести цей факт до відома директора.

3.7. Видача документів, відомостей, передача інформації, що містить комерційну таємницю, третім особам (потенційним партнерам, юридичним або фізичним особам) здійснюється лише після підписання "Договору про конфіденційність" та в порядку, який визначено розділом 4 даного положення.

3.8. Директор Підприємства наділений правом відмовити будь-якій особі у доступі до відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, якщо у нього виникатимуть обґрунтовані підозри у ймовірності протиправного використання інформації, що становить комерційну таємницю Підприємства.

Така відмова може бути оскаржена у встановленому законодавством України порядку.

4. Порядок видачі працівниками документів, відомостей а інформації, яка становить комерційну таємницю Підприємства

4.1. У разі отримання запиту на інформацію, яка становить комерційну таємницю працівник зобов'язаний:

а) з'ясувати у контрагента, клієнта або представника державного органу необхідність отримання такої інформації (з чим пов'язаний таким запит; обсяг інформації, яка повинна міститися у відповіді);

б) повідомити про такий запит керівника, який повноважний прийняти рішення про надання такої інформації (призначається Наказом директора), або директора;

в) отримати згоду уповноваженої особи або директора на надання інформації;

г) погодити з уповноваженою особою або директором зміст і обсяг інформації, яка буде надаватися;

д) надавати тільки ту інформацію, доступ до якої працівник має у зв'язку з виконанням своїх функціональних обов'язків (перелік такої інформації затверджується Наказом);

е) у разі відсутності можливості отримати згоду керівника, який повноважний прийняти рішення про надання такої інформації, або директора, працівник зобов'язаний:

- в найкоротші строки повідомити зазначених посадових осіб про надходження запиту;

- записати координати особи, яка звернулась з запитом, і отримати від неї обґрунтування необхідності отримання такої інформації та її обсяг.

5. Відповідальність за розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю

5.1. Будь-яка особа, винна у розголошенні відомостей, що становлять комерційну таємницю Підприємства, може бути притягнута до цивільно-правової, адміністративної чи кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

5.2. Працівник Підприємства несе відповідальність відповідно до чинного законодавства України у випадку умисного розголошення комерційної таємниці без згоди її власника (директора).

5.3. У випадку, якщо діями працівника із збирання та розголошення комерційної таємниці Підприємства були нанесені збитки, такий працівник зобов'язаний повною мірою відшкодувати всі збитки, пов'язані з його незаконними діями.

Додаток до Положення про комерційну таємницю підприємства

Затверджений наказом директора підприємства "Назва",

№ ____ від ____ 20__ р

Зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці
підприємства (назва підприємства)

(назва населеного пункту)

(дата)

Я, _____, що проживає за адресою: _____,
паспорт серії _____ № _____, виданий _____, працівник
(назва підприємства) на період трудових відносин із підприємством і
протягом ____ років після їх припинення зобов'язуюсь:

1. Не розголошувати відомості, що становлять комерційну таємницю підприємства, які мені можуть бути довірені або стануть відомі у зв'язку з виконанням трудової функції чи будь-яким іншим чином, і які зазначені в Положенні підприємства "_____", затвердженому наказом директора № _____ від _____ р.

2. Не передавати третім особам і не розкривати публічно відомості, що становлять комерційну таємницю підприємства, без письмової згоди директора підприємства або уповноваженої особи.

3. Виконувати вимоги нормативних актів підприємства (наказів, посадових інструкцій, положень) щодо забезпечення збереження комерційної таємниці.

4. Зберігати комерційну таємницю підприємств, установ, організацій, банків та інших суб'єктів, з якими встановлено ділові відносини.

5. У разі намагання третіх осіб одержати від мене відомості про комерційну таємницю, уникнути такого розголошення та негайно сповістити про це дирекцію (директора).

6. Не використовувати інформацію, що належать до комерційної таємниці підприємства для зайняття будь-якою діяльністю, що може завдати шкоду підприємству в якості конкурентної діяльності.

7. У випадку втрати або нестачі носіїв інформації, що містять комерційну таємницю (чернеток, виробів, рукописів, креслень, дисків, USB-флеш-накопичувачів, роздруківок, матеріалів тощо), документів, посвідчень, пропусків, ключів від режимних приміщень, сховищ, сейфів,

Закінчення додатка Б

особистих печаток та про інші факти, що можуть призвести до розголошення комерційної таємниці підприємства, а також про причини та умови можливого витoku відомостей, що становлять комерційну таємницю, терміново повідомити дирекцію.

8. У випадку розірвання трудового договору з підприємством всі зазначені носії інформації, що містять комерційну таємницю та перебували у моєму розпорядженні у зв'язку з виконанням мною трудової функції на підприємстві передати дирекції підприємства (або іншій особі за вказівкою Генерального директора), про що скласти акт прийому-передачі.

Я ознайомлений з Положенням про комерційну таємницю підприємства (назва підприємства), затвердженим наказом директора №___ від_____ р., а також мені надано роз'яснення з усіх незрозумілих питань.

Мені відомо, що порушення цих положень може мати наслідком притягнення до кримінальної, цивільно-правової або адміністративної відповідальності відповідно до законодавства України у вигляді:

- грошового штрафу з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю;
- зобов'язання з відшкодування шкоди підприємству (збитків, упущеної вигоди та/або моральної шкоди);
- інших покарань.

Працівник (підпис)
"___" _____ 20__ р.

П. І. Б.

Адміністрація (назва підприємства) підтверджує, що дані Вами зобов'язання не обмежують Ваших прав на інтелектуальну власність.

Дата

Директор (підпис)

П. І. Б.

Один екземпляр зобов'язання отримав(ла)_____ (дата, підпис)

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Сергієнко Валерій Вікторович
Пешкова Анжеліка Станіславівна

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Відповідальний за видання *В. В. Сергієнко*

Відповідальний редактор *М. М. Оленіч*

Редактор *В. О. Бутенко*

Коректор *В. О. Бутенко*

План 2016 р. Поз. № 26-НП.

Підп. до друку 16.09.2016 р. Формат 60 x 90 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 8,75. Обл.-вид. арк. 10,94. Тираж 400 пр. Зам. № 157.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*